

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A vélekedő ember

SZEMTELEN PLEONAZMUSOK

Megkockáztatom, még ha vitriolos kommentárokra számíthatok is a folyvást „szellemeskedőktől”, poénvadászoktól és szarkazmistáktól, akik esetleg modorom minősítésére fordítják vissza szavaimat, létezik valami, amit jobb szó híján *parasztöszönnek* neveznék, és ami féltő otthonossággal, aggódó gazda-tekintettel kísér végig a vidéki tájon. Télen a jégkérget figyeli a vetést takaró havon, tavasszal a vizek gyors áradását, nyáron az esőtlen, perzselő szárazságot, ősszel a korai dér és fagy kártételét a gyümölcsösben. És még mi minden egyebet. Gyakori vonatkozásaim során éppen emiatt ritkán veszek kezembe olvasnivalót; bámulok ki az ablakon, míg nem röpke álmokat hajlít rám a csattogó egyhangúság. De megjegyzem a feketére száradt tavalyi ökörfarkkórót, jólesően érzékelem, ritkult a kanadai aranyvessző sárgasága, látom amint a csereszömörce fölötti őszi színpompáját, ahogyan nyárelőn az árvalányhaj ezüst hullámzását csodáltam, figyelem az egykedvű özekeket, lesem az oszlopokon, gallyakon érdektelenséget imitáló ölyveket, a kócsagok alabástrom-szobraait a mocsarakban. Újra és újra elbűvöl a sok látnivaló, egyetlen pillanatot sem érzek unalmas ismétlődésnek, sőt, mindegyiket – egytől egyig – a végtelen tér és végtelen idő egyértelmű bizonyítékának.

Kitapintható transzcendenciának.

Annak a térnek és időnek a végtelenségét, amelyben a magam – sajnos, véges – valójában én is létezem.

Végességemet mi sem jelezheti találóbban, minthogy az említett paraszt-gondokat testálom a végtelen általam belátható, féltett szeletére, létezésem részint szűkös, részint fölöttébb tágas színterére. Ellátok én, persze, hogyne látnék távolabb akár, észreveszem az augusztusi éjszakát fényes lángcsóvával tarkázó perszeidákat, de még a sejtelmesebb föld alatti üzeneteket is. Ugyanakkor azt gondolom, ez a rengeteg csoda, ez a számtalan meglepetés jószerivel együtt, a maga titokzatosságában és jelképességében megmutatkozik alkalmasint egyetlen kinyíló rózsabimbóban, vagy őszi kikericsben, hiszen jelenségük olvasata egyazon egyetlen kód szerint közelíthető. Nem tudom, nem tisztem megítélni, nekem mennyire sikerült a kód közelébe férköznöm; gyanítom, nagyjából annyira, mint más gondolkodó társamnak ebből a kicsinyes – az, mivel pusztán földi – aspektusból.

Eszem ágában sincs elméleteket gyártani; az ugyanis azt jelentené, hogy elbizonytalanodtam abban az értékrendben, amit számomra folytonosan sugall ez a bonyolult világegyetem (persze, hogy a világegyetem, kíváncsian követem – képességeimhez mérten – a kozmikus kutatásokat!), ha saját elméletekkel rukkolnék elő, azt tanúsítaná, kételkedem önnön rendemben, avagy nagyképűen másokra erőltetnék megbízhatatlan vélelmeket. Holott éppenséggel félttem ezt a rendet, félttem értékeit, normáit,

féltem azt a paraszti világot, amelyből háromnegyed évszázada elindultam, és amellyel igazán szakítani akkor sem bírtam volna, ha akarom. Sosem akartam, igazodási irányomnak tekintettem egész életemben.

Most, amikor ezeket a sorokat rovom ebben a végeérhetetlen és pusztító kánikulában, egy sok-sok esztendővel korábbi forró nyár ötlík föl bennem. Az első nyár az után, hogy megtörtént a mezőgazdaság erőszakos átszervezése. A falu, falum már tészesítve, a gazdák többségének azonban még vannak tartalékaik az elmúlt évekből, ameddig lehet, bojkottálják a közös tevékenységet. Néhányan vergődünk csak a rengeteg munkában, akik nem hagyatkozhatunk megtakarításokra. Behordás van. (Akkor még sem kombájnok, de még aratógépek sem; asztagok a szérűkön, ott folyik majd a cséplés.) Ketten rakjuk az asztagokat: a középkorú, szófukar asztagmester és én, a szünidős egyetemista. Kíméletlen a hőség, négy szekér hordja a gabonát, gyorsan lerakodnak, sebesen fordulnak. Kézre adogatom a kévéket a mesternek, amikor a sarkokat, a széleket rakja, máskor pedig szórom a megfelelő helyre. Ahogy emelkedik az asztag, előkerül a kétágú kévehányó villa, azzal szedem el a szekérről fölhajigált kévéket. Helyzetem akkor válik teljesen kilátástalanná, amikor bekerül az állás, vagyis az a deszkalépcső, amiről elkaphatom és följebb továbbíthatom az asztagolni való gabonát. Semmi értelme, hogy két kocsi között lemenjek, még innom sem igen lenne időm. Pörzsolódom az álláson.

Azon a nyáron – emlékeztetett évtizedek múlva a megrokkant asztagmester – mi ketten minden megtermett kévét megfogytunk. Nevetségesen hangzik, ám így volt. Én nem pusztán a kévékre emlékszem, hanem a hőségre is; természetesen arra szívesebben, mit jelentett a mindennapi csillapíthatatlan izzadás után alkonyatkor a folyó langyos cirógatása. Méricskélve aligha lehetett ez egyensúly, de én affélének ítéltém.

Most, ebben az elnyúló hőségiadóban szánakozva nézem kertemet, a kiegészítő füvet, a lankadozó rebarbara leveleket, a fölmagzó papsajtot. Ekkora kertet locsolni reménytelen; esztelen vízpocsékolás. Mindössze virágaimat mentegetem. De nincs víz – például – a kukoricákra, amelyeknek – legalábbis a széleken – már zörgő sárgára égtek a leveleik, aligha telnek ki a szemek a kókadozó csöveken. Most érthető igazán a mexikói eső-himnuszok, amelyek esőistenhez fohászkodnak segítség után. Nekünk nincs ilyen himnuszunk, fél-ateista időkben – reneszánsz – érkezett el hozzánk ez a nagyszerű kapásnövény. De esőre igen nagy szükség lenne. Nem csupán a kukoricának, a napraforgónak vagy a szőlőnek, mindennek.

A parasztösztönnek szintén. Hogy éltesse. De ez a legkevesebb.

Ezen a nyáron – parasztösztön ide, parasztösztön oda – igazán a bőrünkön érezhetjük a víz hiányának komoly fenyegetését.

Mert a nagyvárosok aszfaltját locsolni kell, a villamossíneket muszáj hűteni. Az élő vízállások ugyancsak aggasztóak.

Úgy tetszik, ebben a pokoli hőségben mintha a közös gond terelgetne vissza mindannyiunkat: városlakót és falusi polgárt az ősi, földműves reflexekhez, menekedve az (időjárás) szélsőség fogságából. Talán fölérezve a gondot csakúgy, ami a vízháztartásunkat, a termést (létünk minőségét) fenyegeti. Tehát azt, ami minden-

képpen közös. Ami különben aligha a szabadság kényszere, noha nem föltétlen a kényszer szabadsága. És semmi esetre sem metafizika.

Nos, akkor még valami privát, ha egyszer fölemlegettem az időjárás mostohaságát. Kedves lényeimről: a gombákról. Kétségtelen, a gombáknak többnyire megre van szükségük, legalább annyira viszont a nedvességre, páráságra. Ez a forróság talán a micéliumokat is kiegészíti a földben. Ráadásul kérges keményre szárítja a fölszint, hogyan törhetne át páncélján a gyöngö gombaféle. Az első hóhullám idején reménykedve pásztáztam végig a futballpályát, jóllehet, nyomát sem láttam a boszorkányköröknek, amikben a szegfűgombák nőnek. Vigasztalt, hogy a pálya végében, a réten kárpótolhatom magamat sóskával, ugyanis a réti sóskát szívesebben eszem a kertnél.

Mostanra azonban sem szegfűgomba, sem sóska, elvisz mindent az aszály.

Az erdők alja csörgő száraz, lemondhatok a rókaagombáról, a galambicák íz- és színgazdag változatairól, a tinórúkról, a hatalmas őzlábakról, az ánizsgombák harsány illatáról. Néztam a helyet a tölgyesben, ahol két-három éve a méretes bokrosgombát fölfedeztem, nyomát sem leltem.

Azt hiszem, elég is ezekből az aszályos gondolatokból...

Fenyegető metafora

ÁLTUDOMÁNYOS FANTASZTIKUM (PSCI-FI)

Nem vitatom, keresett, túlon túl lehatároló (reményeim szerint talán mégis kifejező) a metafora: az író *endemikus fajta*; élőhelye (*biotópja* – ha már a biológiánál rekedünk) kizárólag az emberi társadalom. Ugyanakkor többértelmű metafora: egyaránt jelöl szigorú helyhez és időhöz láncoltságot, mondjuk úgy, léthatárt. (A kifejezés a görög *endon* – 'bent' szóból származik, amely belső helyviszonyként a sumer *-da*, *-ta* suffixumokkal tart rokonságot. Például: sumer *an-ta* – 'magas'.) Plasztikusan érzékelhető (tetten érhető?) az endemia kis nemzeteknél, fogyatkozó népcsoportoknál, olyan közösségekben, amelyekben az író alapeszköze, a nyelv, veszélyeztetett. Általa ugyanis veszélyeztetetté válik az a speciális információáramlás, amely az adott közösség együttéléséből származó, azt szabályozó érzelmi azonosságát is hordozza, illetőleg a viszonyulásokat foglalja magába a sajátos társadalmi (esetenként politikai), gazdasági körülményekhez, a vonzalmat az adott természeti környezethez (házához?), tehát mindazt, ami a hosszú, századokra, ezredékekre visszanyúló múltban hagyományozódott. Ezek a jellegzetességek, mondhatni differencia specifikák hordozzák a különbségeket a nemzeti irodalmak között, noha semmi esetre sem jelentenek áthághatatlan határokat, sőt, éppen mivel irodalmak, kíváncsiságot, alkalmasint nyitottságot kezdeményeznek egymás iránt.

Míndez egyáltalán nem cáfolja endemikus karakterüket.

Éppen hogy a kiveszésre ítéltség lesz még nyilvánvalóbb: az irodalom nem maradhat pusztán irodalom, olyan föladatak terhelődnek rá, amelyek megoldására általában ugyan képtelen, viszont haszonnal vethető be a mozgósításra; sanda manipulációkra szintén. Bizonyos kiélezett társadalmi helyzetekben az erkölcsi imperatívuszok nagyobb hangsúlyt kapnak (függetlenségi mozgalmak, szabadságharc, agresszió, nemzethalál fenyegetése stb.), megváltozik az író szerepe; innét származtatható a kis népek *megváltó* irodalma, valami, ami nem tiszta irodalom, szerzője nem egyszerűen író (próféta, vátesz, népvezér). (Mellékes megjegyzés: messianisztikus vallások ugyancsak zavaros korokban keletkeznek.) Tulajdonképpen szereptévesztésben leledzik. Sokkal inkább szócsó, vagy helyezzük vissza eredeti státusába: *írnok*. Merthogy az íráság valamikor a ködbe hulló hajdanban az írnoksággal kezdődött; az írásbeliség kialakulásával megnyílt egy új társadalmi szerep lehetősége (és – persze – szükségessége), a krónikásé, aki lejegyzí, közössége számára egyezményes jelekkel rögzíti az eseményeket. Folyt ez – természetesen – írás híján szájhagyományozásképpen; előbb joculátorok, majd az írás birtokában királyi jegyzők igyekeztek megfelelni a föladatnak. Az egyik színesebben, a másik szárazabban, a harmadik hűségesebben, a negyedik fölületesebben látta el a munkát, ilyen-olyan érdekek szerint alakította a szöveget. Vagyis hazudozott. Ebből a hazudozásból vált önálló tevékenységgé az írói munka, egyre elvontabban, egyre magabiztosabban alakult – a fikció fikciója irányába. Az individualizálódás, a személyiség megjelenésével mindinkább hangsúlyozni kívánta az író függetlenségét (ami – persze – sosem lehetett valódi függetlenség!), a morális imperatívuszoknál kezdte többre becsülni az *esztétikai szabadságot*. Az egyszerűség kedvéért nevezzük formai kézjegynek. Azaz – úgy tetszik, legalábbis logikánk szerint – írói önmagát terelgette öntudatlanul endemikus helyzetbe.

Akár a folyamatos társadalmi (vallási? politikai? gazdasági?) *normakontroll* ellenében.

Tagadhatatlan: mindig működött valamiféle ellenőrzés, olykor-olykor a csábítás bájával fátyolozva. Azon a talajon sokkal inkább az írno kapott életheletheletőséget, semmint az író. Egy endemikus faj az életföltételek (a biotóp) akár legcsekélyebb változására is reagálhat tragikusan saját jövőjét tekintve. Egyáltalán nem gondolom – persze –, hogy ezek a veszélyek pusztán a kelet-európai vagy orosz fönnhatóság alatti népek íróit fenyegetik; ha teszem azt egy Houellebecq-re gondolok, általánosabb következtetésre jutok. Az általa képviselt írófajta egyre kiveszőbbre szorul. Ráadásul nem is amiatt, mivel írnokká válnék. A kereslet fogy el, azaz: a levegő.

Ám kisebb népek, népcsoportok esetében ez a „levegőtlenység” az eszköz virtuálissá szublimálódásában jelentkezik. *Nyelvében hal a nemzet* – miként ezt, tudósként is, aggódó barátom, Pusztay János fogalmazta meg az oroszországi kis finnugor népek sorsáról. Az eloroszosítás a szovjet imperializmus beolvasztási törekvése volt a „népek nagy kohójában”. Mivel a „kicsik” államisággal még szövetségi köztársaságként (lásd: észtek) sem rendelkeztek, nemzeti intézményeik fölöttébb törekenyek voltak, ha

egyáltalán. Amelyeknek még nem volt írásbelisége, azok kaptak ugyan ábécét, rafinált módon cirill alapút, ami meglehetősen nehézkessé tette – például – a gazdag magánhangzórendszerek jelölését, ugyanakkor látványban, rápillantással orosz allúziókat ébresztett. Arról nem is szólva, hogy az orosz, amolyan lingua francaként, máig a legtermészetesebb közlekedés maradt az egykori szovjetizált nációk között. Egy ilyen kis nyelven alkotó írónak akkor van igazán esélye szélesebb nemzetközi ismertségre, ha az orosz közvetítés működik. A legfőbb gond mégis az, hogy hazai olvasóközönsége fogy el. Az a kultúra tűnik le, amely létrehozta, élte az adott nemzeti irodalmat is. Amely egyébként sokszor vátesz-írókat, megváltókat követelt hirdetőn: *a néppel tűzőn, vízen át. Vagy a népért síró bús, bocskoros nemes* pózát terítette rá. Abban a minutumban történelemben „taszította” a politikai szerepeket magukra öltő írókat, költőket: a nemzeti sors kreatúrái lettek. Egyszerűen kivonta őket az irodalomból, az egyetlen hiteles közegükből. Az író mint csudabogár, az irodalom mint kuriózum vagy attrakció. (Gondoljunk a filmre. Hét szűk esztendeig reménye volt, hogy művészté válik, jöttek a bő esztendő, elcsábította a mutatványosdi. Valami efféle alakulat a képzőművészetben, amit ráadásul a műkereskedelem mindinkább divatba manipulál.)

Az ősi India legbecesebb írásos műveit szentté emelt, különálló nyelven – szanszkritul – alkotta meg. Köznapi értelemben érinthetlenné tette.

Ellenirányú példák is hozhatók. Valamikor a múlt század hetvenes éveinek elején a közép-finnországi kis kikötővárosban szálltam le a vonatról. Elindulva úti célom felé, mindenütt nagy transzparenszeket láttam kifeszítve az utcák fölött. Ismerősnek sejlő, ám mégis érthetetlen nyelvű fölirotokat betűzgettem róluk. Megkérdeztem finn barátnőmet, milyen nyelv ez. *Rauman kieli* – válaszolta, majd elmagyarázta, hogy igenis, ennek a városkának van saját nyelve, amely jórészt finn grammatikán épült föl, ám svéd, orosz, német és ki tudja még milyen más nyelvek tapasztottak hozzá ilyen-olyan elemeket. Kevercs. Ezen a nyelven azonban – ha emlékezetem nem csal – egy buzgó lokálpatrióta tanár irodalmat kezdeményezett, és könyvkiadás folyik rajta. Mondhatni: ez a (mű)nyelv afféle írói spanyolfal, művészi ambíciókat lehet rejteni mögé – esetleg a leleplezés, az otromba kritika kockázata nélkül.

A triviális, a szlenges köznyelv alkalmi szakrifikációja.

Mondanám: gesztus az elmúlásnak.

Mert hogy meddig ebben a végeláthatatlan globalizációban? Amelybe most éppen betörni látszik (látszik?) valami tőle egészen idegen, fennsőbbeséges dadusok által pátyolgatott invázió, amely majd – megkerülhetetlen – nyelvi szigeteket fog létrehozni; időlegesen akár irodalmakat (amelyek legalább az invázió történetét szeretnék rögzíteni). Relevanciájuk valójában ott és akkor (abban a biotópban, vagy még alább merülve a biológiai metaforában: *mikrohabitatban*) lesz (marad?) érvényes, amíg el nem nyeli a globalizáció (nevezhető: euro-amero civilizációnak). Szükségképpen, természete, szándéka szerint kebelezi be.

Noha a globalizáció a lényegek egybemosására pályázik, terepe és eszköze a föl-színesség. Az irodalom, egyáltalán: a komoly művészet (mivel lényeg rejlik benne)

ellenáll, tehát le kell cserélni. Ki kell szorítani élőhelyéről, föl kell számolni biotópját. Látható, hogyan történik; luminiscens, arany-, ezüstsújtásos könyvborítókba burkolt rotációs papíron ritka sorok, divatos közhelyekkel, fölületes mesékkal. Bódítóan cukros giccs-falatok festményként, plasztikaként vagy éppen zeneként fölcímkezve. Zagyvábnál zagyvább filmkínálat – pszichopáták, szociopáták, egyéb vámpírok vérpatakjaival, csodafegyvereivel – alkalmanként úr-matricázva. A mitikussá avatott sunyi bárgyúság. Az ugyancsak szociopata politikusok (korunk „demokratikus” ideáljai), egyéb hatalmaskodó gazemberek örömeire, vélelmezett dicsőségére.

Mit is kereshetne itt az igazi irodalom, a tisztességes művészet? Többé nincs élőhelye; amit annak hitt, ott a kor bűneihez korrumpálódott szemét gyülemlik. Remény esetleg itt-ott a mikrohabitat. Történeti tapasztalás: a gondolatot mindig nehéz volt teljességgel elpusztítani. De nem is gyorsult föl ennyire az idő eleddig. És nem volt ilyen totális az agresszió. Elérkezett a negatív utópiák kora. Az ember egyre gyakrabban manifesztálja, hogy amire képes – az képtelenség.

Mégsem biztos, hogy messianisztikus irodalomra lenne szükség. Inkább igazi irodalomra – a maga nyelvi, fogalmi, formai tisztaságával. Ami nem reklám, még csak nem is plakát. Szuverén önmaga. Amit az endemia fojtogat.

Ez az írás a 2015 szeptemberében Badacsonyan tartott Finnugor írók kongresszusának ihletésére született, noha annak nem summája, csupán egy résztvevő félszeg reflexiója.

BAKA GYÖRGYI

Egy Baka István-sorra

a fájdalom túlpartján várt az éden
de nem juthattam odáig soha
nem tudhatom miféle terv régen
kimondott belül maró szava

itatódott recsegő porcikáimba
hogy csak a fájdalom éltet
haragom is hiába már ha
mérget sejtjeimbe kerget

ebben a meggyötört lázadó földben
ebben a vérző virágzó anyanyelvben
találtam meg kegyelmed nehéz sebeit

beborítanak, izzanak, fájnak,
mégis az innen fakadó szavak
nevezik meg belül hordozott hazámat

Csontváry inspirációk

Álmából felriasztó jelként
tűzvörösen zuhant alá a fény
a magas Libanonból
belángolta Héliosz oszlopait
átkarolta a környező fákat
hegyeket, felragyogott
Héliosz-Baalbek a végtelenbe
tárgulva mutat önmagán túlra
lüktet, miként a teremő
igazság, amit régóta hordozott
sötétben őrzött takargatott
most világra tárul
nevetés és megbotránkozás
között testet ölt

ami valahol volt, de inkább
nincsen, a távoli jövőből
ideszakadt a szem elé
mely meglátta, az értelem elé
mely felfogta az örökre rejtettet

Vizek tükrén gyűrődnek, kisimulnak
a fentről való képek, ideérve
tövisek döfik át őket, értetlenség
irigység mérgezett élei
felpattan a burok, színek és formák
áramolnak, lerázza fölösleges terhét,
a belül rátapadt sötétet,
az ős-sugárból átfordul: Nap-színek,
Nap-erők lángolnak
az élő perspektívában
Nap-magzatvízben úszva
újjáélednek az elsüllyedt
mítoszi képek – megkínzott
pillantásában helyreáll,
megnyílik a lélek,
világ-egység ikon:
valóság és költői inspiráció
egymást ölelése ég a képen
a Magányos cédrus:
minden lehető élet fája,
fájdalom-fa, világ-fa, fény-fa
szemeddel ha simogatod
hanggá, illattá, a szellem
csendjévé változik...

Elhurcoltak hajnali útja

*Az Érdről és környékéről 1945. januárjában
„málenkij robotra” elhurcoltak emlékére*

A hajnali ég hosszan vajúdik
szürke magzatvizét folytatja szét
erőlködik, de nem bírja még
megszülni vérrel kevert színeit

Húzkodják jégszilánkos ködfátylukat
maguk után a csont-sovány téli utak
szűrő félelmeiket, aggodalmukat
vonszolják így a kényszerrel elhurcoltak

Lombtalan karjukat rázzák
körültük tiltakozva az égre a fák,
jég-harmat ül Isten behunyt szemén
reszkető testekben törik a remény

Távol gyűjtőtáborok, tömegsírok
tátongó torka várja őket
fény-könnyeket hullató angyalok
kísérik az ártatlanul szenvedőket

Némán vonul az elhurcoltak serege
összehúzott kabátjuk alatt
hitük parazsa még nem apad
a fenekedő halál ellen feszülve

emberi arcukat óvják,
míg tört szavaik mélységéből
a másikat segítő mozdulat tör föl
s lélegzik a lélek testük sebein át

VERES ZSUZSANNA

Az apokalipszis ügynökei

OROSZORSZÁG, 1917

„Ha vakok volnátok, nem volna bűnötök; ámde azt mondjátok, hogy látunk: azért a ti bűnötök megmarad.”

(János 9:41)

„ÁRULÁS, GYÁVASÁG, HAZUGSÁG”

Az északnyugat-oroszországi Pszkov vasútállomásának falán levő emléktáblára a következő szavakat vésték:

„1917. március 2-án, 15 óra 05 perckor, a cári vonat szalonkocsijában, II. Miklós császár lemondott az Orosz Állam trónjáról.”

Pszkov az egyik legősibb orosz város, az észti határ mellett fekszik. Tágas, árva, amilyennek Nyeszterov vásznai ábrázolják a tradicionális orosz vidéket, de az északi tájak hideg precizitása szigorú formát kényszerít az évszázadok óta áradó mélabúra. Középkori erődjének udvarában a masszív, fehér falú székesegyház tömör aranyozású hagymakupolái emelik magasba az ortodox kereszteteket, a domb lábánál a Velikaja folyó komor azúrkék habjai időtlen nyugalommal mossák a kavicsos partot.

Az első világháború idején Pszkovban rendezték be az északi front főhadiszállását. Ide érkezik meg 1917. február 28-án II. Miklós, Isten kegyelméből minden oroszok császára és egyeduralkodója, Lengyelország királya, Finnország nagyfejedelem... És innen távozik néhány nappal később, mint Nyikolaj Alekszandrovics Romanov, a nép ellensége, legfőbb háborús bűnös. „Körülöttem mindenhol árulás, gyávaság, hazugság!” – írja naplójába.

Február 22-én, vezérkari főnökének, Alekszejev tábornoknak kérésére a moguljovi főhadiszállásra utazik. Semmiféle rendkívüli esemény nem készül, ami az uralkodó személyes jelenlétét igényelné. Nem sejtí, hogy olyan meglepetést készítenek elő számára, aminek ő maga lesz a főszereplője. A különvonatnak több mint ezer kilométeres utat kell megtennie, összevissza kanyarognia, apró falvak állomásain vesztegelnie ahhoz, hogy utasát szégyenteljes módon sarokba szorítva lemondassák a trónról.

Alighogy kiteszi a lábát Petrográdból (a háború kitörése óta ezt a szlávokban hangzó nevet viseli Szentpétervár), mintegy varázsütésre, kitör a lázadás. Agitátorok jelennek meg a Putyilov Művekben, a Balti-hajógyárban, a viborgi ipari negyedben, és általános sztrájkra szólítják fel a munkásokat. Hasonló villongásokra valamennyi hadviselő ország nagyvárosaiban sor kerül olykor, ezért nem is értesítik azonnal az uralkodót. A helyzetet súlyosbítja a kivételesen hideg téli idő, a tűzifa- és élelmiszer-

WOLNOŚĆ BOLSZEWICKA

Gúnyrajz Trockijról egy lengyel bolsevikellenes plakáton

hiány. Habalov városparancsnok kivezenyi a rendőri alakulatokat és a lovas kozákokat, hogy ne engedjék a nap folyamán egyre duzzadó tömeget betörni a belvárosi sugárutakra. Az emberáradat megindul a befagyott Néván, vörös zászlót lengetnek és kenyeret követelnek. Két napon át szorítják vissza, kergetik szét a kézigránátot, petárdát hajigáló tüntetőket a munkásnegyedekbe anélkül, hogy tüzet nyitnának rájuk. Nehogy később azzal vádolják a hatóságokat, hogy megismételték ama baljós 1905-ös eseményt, amit a korabeli sajtó a hangzatos „véres vasárnap” elnevezés alatt kürtölt világgá, amikor a Téli Palota őrei a fegyvertelen tömegbe lőttek.

Habalov csak 25-én este küld jelentést a Legfelsőbb Hadsereg-parancsnokságnak: a városban leálltak a villamosok, becslése szerint kétszáz-kétszázötvenezer ember örvöng az utcákon, a tüntetők erőszakkal eltávolítják azokat, akik munkába állnának. A cár gyors választáviratában megparancsolja a rendezavarások megszüntetését, „amelyek megengedhetetlenek a Németországgal és Ausztriával vívott háború nehéz napjaiban”. A következő távirat Rodzjankótól, a Duma elnökétől érkezik Mogiljovba: anarchiáról, lövöldözésekről, garázda bandák provokációjáról számol be, és kéri az uralkodót, hogy késedelem nélkül nevezzen ki új kormányt. Közben a főhadiszálláson minden a megszokott rendben zajlik: Miklós kimegy a törzskarhoz Alekszejevvel, villásreggeliznek, délután teáznak, helyzetmegbeszélést tartanak. Az egyik tábornok feljegyzői naplójába: „Rossz hírek jönnek Petrográdból. Kerenszkij és Szkobelev az önkényuralmi hatalom megdöntésére buzdítanak...”

Február 27-én reggel a főváros biztonságáért felelős helyőrség néhány százada átáll a felkelőkhöz. És milyen századok! A Volinai ezred tartalékosai megölik parancsnokukat, a Nagy Péter által alapított, elit Preobrazsenszkojei ezred egy százada is sutba dobja hűségesküjét. Ők, akik a Kreml-beli koronázáson hagyományosan kísérik az orosz cárokat, gyorsan és egyszerűen csatlakoznak a forradalomhoz. Mert már „forradalomról” beszélnek. A lázadó katonák elfoglalják a Téli Palotát és a Petropavlovszk-erődöt, megkaparintják a város fegyverkészletét és szétosztják a felkelők között, kiengedik a politikai rabokat a börtönökből. A Duma és a felsőházként működő Államtanács megszakítja ülését és sebtében felállítanak egy úgynevezett ideiglenes bizottságot. Ennek tagjai a „progresszív blokk” képviselői közül kerülnek ki, vagyis nézeteiket tekintve nem sokban különböznek az utcákon tomboló százezrektől: az alkotmányos demokrata Miljukov, az eszer-trudovik Kerenszkij, a szociáldemokrata Csheidze... Nincs szükség arra, hogy az uralkodó feloszlassa a kormányt: tagjai maguktól szétszélednek, aki nem menekül időben, azt letartóztatják. Az ideiglenes bizottság feladata a forradalmárok és a kormány közötti közvetítés, csakhogy megszűnt a törvényes hatalom. Senki sem beszél már az uralkodó által kinevezendő új kormányról. Sokkal merészebb ambíciókat dédelgetnek.

Azután teljes csend. Február utolsó napjaiban megszűnik az összeköttetés Petrográd és Mogiljov között. Az uralkodót elszigetelik a fővárostól, a fővárost az uralkodótól. „Nem tudjuk, hol lehet a cár – panaszolja egy tanácstalan miniszter a francia nagykövetnek. – Valószínűleg tegnap este vagy ma hajnalban elhagyta Mogiljovot... A cárnéről sem tudok semmit. Nem tudunk kapcsolatot teremteni Carszkoje Szeló-

val.” Miklós nem értesül arról, hogy családját katonai őrizet alá helyezik: hivatalosan „biztonsági okokból”, valójában túsul ejtik, hogy az esetlegesen makacszkodó uralkodó ellen utolsó ütőkártyaként kijátszhassák. Arról sem tud, hogy unokatestvére, Kirill Vlagyimirovics nagyherceg a forradalom mellé áll és díszegyenruhában ünnepélyesen átadja gárdája felszerelését az új hatalomnak. Vezetésével sorra vonulnak a Taurisz-palotába az elit egységek: a cári gárda kozákjai, Őfelsége ezrede, az uralkodócsalád személyes testőrsége, Őfelsége vasúti ezrede, a paloták belső rendjéért felelős rendőrség. Az árulás fegyelmezetten és szervezeten zajlik le.

Február 28-án éjjel Miklós visszaindul Mogiljovból Petrográdba. Még a főhadiszálláson katonai diktátornak nevezi ki az idős Ivanov tábornokot, akit lojálisnak vélt csapatok élén erőltetett menetben a fővárosba küld. „A cár felismerte a helyzet veszélyességét – jegyzi fel a francia nagykövet. – Attól sem riad vissza, hogy katonai erővel foglalja vissza fővárosát, s egyetlen pillanatig sem hajlandó elfogadni azt a gondolatot, hogy tárgyaljon azokkal a csapatokkal, amelyek megölték tisztjeiket és kitűzték a vörös zászlót.” Ivanov a megbénított vasútvonalak és a portyázó vöröskatonák miatt küszködve, lassan halad előre. Még útközben kapcsolatba lép a posztját magányosan tartó Habalovval, aki lesújtó helyzetképet tár el. Valamennyi pályaudvar a felkelők kezén van, ők irányítják a távközlést és a közlekedést, ilyenformán nincs összeköttetése a katonai, műszaki, gazdasági intézményekkel. Minden fegyvertartalékot megszereztek. Fogalma sincs, mennyi élelmiszer van a városban, azt sem tudja, milyen hatóságok kormányozzák az egyes városrészeket. Néhány elszigetelt, lojális gárdaszázad és üteg maradt, de nem valószínű, hogy ezekből hathatós védelmet lehetne szervezni.

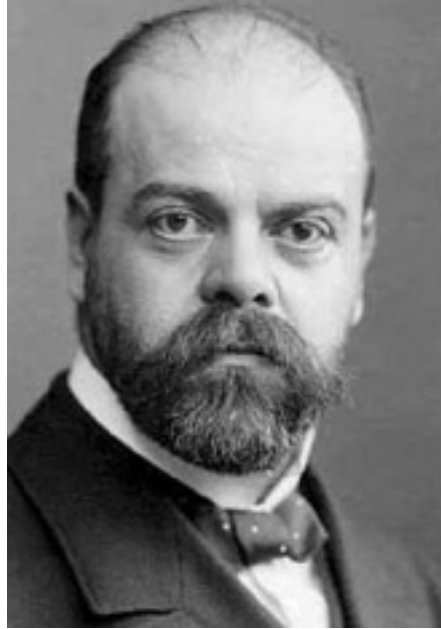
A cári különvonat közben reménytelenül vánszorog a fagyos éjszakában. Ljubany város állomásán feltartóztatják és közlik, hogy Petrográd felé nem szabad az út. Az uralkodó erre a „hűséges” Moszkvába akar menni, de a „hűséges” Moszkván is úrrá lett a forradalom. Rövid töprengés után a fővárosnál jóval távolabb eső Pszkov mellett dönt; az északi front főhadiszállásának parancsnokánál, N. V. Ruzszkij tábornoknál keres ideiglenes védelmet. Naplójába feljegyzi, mennyire aggódik családjáért, különösen gyenge idegzetű feleségéért, aki csak húszesztendei uralkodás után sajátította el a nyelvet, de még mindig idegennek érzi magát az oroszok között. „Szegény Alix!” – írja. Szegény Alix. Szegény dinasztia... szegény Oroszország.

A vonat március elsején megérkezik a pszkovi vasútállomásra. Ettől kezdve az időpontok, a résztvevők tettei és szavai számos különféle változatban maradtak fenn. Az uralkodónak tanácsra lenne szüksége, méghozzá körmönfont, ügyes, gyakorlati tanácsra, akár időhúzó taktikára, amivel legalább ideiglenesen csillapíthatja a tüzet. De hol vannak azok a zseniális, hűséges, rugalmas államférfiak, az éles tekintetű és éles elméjű sakkjátékosok, akik a törvény kiskapuin átsurranna, minden lehetséges kombinációt fejben lejátszva, ragadozóügyességgel és hidegvérrel éppen a válsághelyzetekben nyújtják képességeik legjavát? Hol van egy Metternich, egy Bismarck, egy Cavour, egy Sztolipin tehetségű politikus – vagy legalább egy Szergej Witte, Oroszország első miniszterelnöke?...

Helyettük Ruzszkij tábornok siet az uralkodó elé: nem is kíséri a főhadiszállásra, már a szalonkocsiban a lényegre tér. A lényeg pedig szerinte az, hogy a cárnak minden engedménybe bele kell egyeznie, minden követelést teljesítenie kell, kezdve az alkotmány kibocsátásával. Miklós tizenhárom éves gyerekként látta nagyapja, II. Sándor bombáktól halálra sebzett testét, amelyekkel a Népakarat terroristái megölték a job-

Alekszandr Kerenszkij

Alekszandr Parvus

bágyokat felszabadító cárt, és látta, amikor Sztolipin miniszterelnök mellkasába kar-nyújtásnyi távolságról két golyót eresztett egy merénylő a kijevi Operaházban. Eleget látott ahhoz, hogy az alkotmányos monarchiát az anarchiával azonosítsa. Ennek ellenére, az 1905-ös helyzet sürgető kényszerétől hajtva, manifesztumban garantálta a polgári jogokat, a szólás- és gyülekezési szabadságot, meg a többi effélét, bármit jelentsenek is ezek a nép számára. Összehívta az Állami Dumát, hadd marják egymást a korteskedő önjelölt politikus urak zárt ajtók mögött. Éppen ezért nem érti, miféle alkotmányt kívánnak most tőle. A legtöbb, amit pillanatnyilag képes felajánlani az, hogy Rodzjanko alakítson új kormányt. A belügy-, hadügy- és tengerészeti minisztert továbbra is ő nevezi ki, miként a békekötés jogát is fenntartja magának. Felhatalmazza Ruzszkijt, hogy tárgyaljon a feltételekről. A tábornok azonban hajthatatlan: amit eddig ígértünk, már nem elég, mondja. Teljesen megváltoztak a körülmények, a frontról kivont csapatok Petrográdba küldéséről álmodni sem lehet; a háború harmadik évére annyira kiábrándultak a harcból, hogy nyomban átállnának a felkelők oldalára. Ivanov csődöt mondott katonai diktátorként. (Mint utóbb kiderült, egy Petrográdhhoz közeli vasútállomáson vitázott szedett-vedett vörös csapatokkal; bo-

csánatkérését követelt, amiért tiszteletlen hangot ütöttek meg egy cári tábornokkal.) Az egyetlen megoldás az, ha Miklós lemond a trónról Alekszej cárevics javára, és régenssé kinevezi mellé fivérért, Mihail Alekszandrovicsot. Így megmenthető a dinasztia és a monarchia.

Időközben megérkezik Gucskov és Sulgin, a Duma ideiglenes bizottságának küldöttei (csodálatos módon, ők eljutottak a vasúton Petrográdból Pszkovba), és megindul a táviratok áradata: a frontparancsnokok – köztük Alekszejev, Bruszilov, sőt Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg is a Kaukázusból – egyetértően Ruzszkij javaslatával. Egyedül a cár szárnysegédje, Vojejkov veti fel, hogy a törvényes uralkodót semmilyen katonai vagy politikai fórum nem kényszerítheti lemondásra, sőt ezek kívánására nincs is joga lemondani. Az orosz egyeduralkodó több évszázados doktrínája értelmében a cár bármely alattvaló általi elmozdítása egyenértékű a szentségtöréssel. Szavai szétfoszlanak a levegőben, még a fáradt uralkodó füleig sem jutnak el. Gucskov közli, hogy a Duma végrehajtó bizottsága és a Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsa – vagyis a Szovjet – megegyezésre jutott a krízishelyzetben. Az új hatalom elfogadja a cár lemondását a trónörökös javára. Demokratikus politikusokból álló kormány felállítása szükséges, valamint az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása és a „*fajok* törvény előtti egyenlőségének” biztosítása (ez utóbbi kifejezés minden jelenlevő számára ugyanolyan érthetetlen, mint a „Szovjet”). Gucskov folytatja: a Carszkoje Szelói alakulatok már átálltak a forradalmárokhoz, tehát a további harc értelmetlen. Miklósnak természetesen el kell szakadnia fiától, „mert senki sem bízna rá a jövőbeli uralkodó sorsát és nevelését arra, aki az országot a jelenlegi helyzetbe sodorta”. A cár számára ez a kegyelemdőfés. A tizenkét éves Alekszej gyógyíthatatlan vérzékenységekben szenved. Az urak éppen olyan jól tudják ezt, mint a Birodalom valamennyi alattvalója. Egy uralkodó soha nem lehet magánember, de a trónjáról lemondott uralkodó már csupán magánember. Miklós tehát a családjá mellett marad, utódjául nem fiát, hanem öccsét, Mihályt nevezi meg. Felolvassák neki az előre megfogalmazott lemondó nyilatkozatot. Később többen megjegyzik, hogy túlságosan könnyen beadta a derekát. „Úgy mondott le, ahogy más felad egy lovasszázadot”, és „egykedvű volt, mintha valami mindennapos ügyről lenne szó”. A szemtanúk csak évtizedek múltán mesélik el, hogy Ruzszkij tábornok, megfélemlítve a legegységesebb udvariasságról, megragadta az uralkodó karját és nyersen rávált: „Írja alá! Írja már alá! Hát nem fogja fel, hogy csak így tudok kezeskedni a biztonságáért?!” Miklós zavartan körbepillantott; restellte magát tábornoka méltatlan kirohanása miatt. Az urak csendben félre néztek.

Tobolszki száműzetésében Nyikolaj Romanov (akit az őrzésére rendelt katonák az ismétlődő figyelmeztetések ellenére minduntalan „Felségnek” szólítanak) keserűen idézi fel a szalonkocsiban történeteket... Nem, nem azt érezte, hogy hadseregpáncsnokai meg akarták védeni. Elfordultak tőle, sorsára hagyták. Nem a különféle baloldali politikusok, csoportok árulása fájt leginkább, bennük soha nem bízott, tőlük nem is várt egyebet. De a cári hadsereg, az elit századok és a nagyhercegek... „Körülbírtam mindenhol árulást, gyávaságot, hazugságot.”

Az anyacárné azt mondja, minden ellenségének megbocsátott, egyedül Ruzszkij-nak nem tud megbocsátani. A tábornokot egyébként a következő évben, a tomboló vörös terror viharában, Pjatyigorszk városának temetőjében, több fehértiszttel együtt agyonlövik. Kár volt annyira sietni, Nyikolaj Vlagyimirovics.

1915, ISZTAMBUL. PARVUS, A KÖZVETÍTŐ

1915. január 7-én délelőtt jól öltözött, sötét, robusztus úriember jelenik meg az isztambuli Német Nagykövetségen. Elöl erősen kopaszodik, ettől magasabbnak látszik a homloka, húsos ajkát sűrű bajusz takarja, tömzsi, enyhén pisze orra hiúságról árulkodik. A nagykövet, Wangenheim báró azonnal fogadja. Nem ismeretlenek egymás számára, összefutnak olykor társaságban, lóversenyen, fogadásokon, itt-ott, ahol az elit megfordul. Freiherr von Wangenheimnak a fülébe jutottak az úriember zseniális pénzügyi képességeiről és üzleti érzékéről szóló mendemondák is. Több német cég hivatalos képviselője Törökországban, például a Krupp konzerné. A Vickers Limiteddel, sőt állítólag a rejtélyes múltú Basil Zaharoffal, a világ leggazdagabb fegyverkereskedőjével is kapcsolatban van, aki nagy filantróp hírében áll: bőkezűen adakozik azoknak, akiket az általa értékesített Maxim géppuskákkal még nem küldtek a másvilágra. Biztosat persze senki sem tud az úriember vagyonának hátterét illetően, de Wangenheim nagykövetnek, porosz lévén, nincs kifogása a kreatív módon felépített karrier ellen.

Porosznak lenni 1915-ben nem nemzeti hovatartozást, hanem minőséget jelent. Elég rápillantani a nagyvezérkar tisztjeinek fényképére, amint puritán, csukaszürke egyenruhájukban, fejükön súlyos Pickelhelmmel körülveszik a Kaisert. Tekintetük csaknem olyan éles, mint sisakjukon a tüske. Porosznak lenni annyi, mint militánsnak lenni. Minden poroszból katonát nevelnek egy évszázad óta; fegyelmezett harci gépezeteket, apolitikus, igénytelen, acélos aszkétákat, akiknek a csatatéren éppen arctalan szervezetségükben rejlik az erejük. A poroszság erényeit egyesítő zseniális triumvirátus, Roon, Bismarck és Moltke három győztes háborút vívott hat év alatt: a Német Császárság létrejöttét karddal harcolták ki, nem a tárgyalóasztalnál. Egy modern Spárta Európa szívében, amire a gyűlölet, a megvetés és a félelemelegyével tekintenek. A német junkerek szemlélete azonban eltér a sok évszázados múlttal rendelkező európai főnemességétől. Egy magyar, spanyol vagy osztrák arisztokrata számára méltatlan az anyagi ügyekkel való bajlódás, beszédtrémaként is közönséges. Ellenben a porosz mag köré csoportosuló német nemes akkurátus, racionális és anyagi; a kifogástalan külső mögött valamiféle garasoskodó kicsinyesség rejlik. Tudják, hogy a háborúhoz pénz kell, még a győztes háborúhoz is. Egy elhúzódozó háború finanszírozására a világ összes pénzére szükség van, ezért aztán nem árt jó viszonyt ápolni azokkal, akik a világ összes pénzét előállítják. Bismarck virtuóz politikai stratégiája mit sem ért volna, ha nem sikerül saját céljai szolgálatába állítania ezt az ár-

nyékhatalmat. A birodalom mindenkori vezetőit, ha nem is szívélyes, de stabil kapcsolat fűzi a nemzetközi pénzügyi körökhöz.

A porosz tiszta a legkelendőbb exportcikk a századfordulón: Törökországba Liman von Sanderst küldik, hogy újjászerveze a hadsereget. A törökök a legyőzhetetlennek hitt szövetséges védőszárnyai alatt lépnek be a háborúba. Az ellenséges Orosz Birodalom térdre kényszerítése részben „személyes” ügy: a konzervatív pravoszláv monarchisták azt az álmodat dédelgetik, hogy visszahódítják Konstantinápoly városát, amelynek örököséiként tekintik magukat. A hajdani „három Róma” mítosz újjáéled; elvégre Retteggett Iván titulusai között még szerepelt a „Nagy Konstantin városában uralkodó új Konstantin cár”. Le kell verni a félholdat a Hagia Sophia csúcsáról! Nem sejtik, hogy ez a képzelgés oda vezet, hogy végül a keresztet verik le valamennyi orosz székesegyház kupolájáról.

A sötétöltönyös úriember pontosan ez ügyben keresi fel Wangenheim bárót. Keretelés nélkül közli ajánlatát: Németországnak és a szociáldemokráciának közös célja a keleti fronton vívott háború mielőbbi befejezése, amely egy oroszországi forradalom kitörése révén érhető el. Ha a monarchiát szétzúzzák, az Orosz Birodalom különbékére kényszerül, az új néphatalom pedig gondoskodik a hadsereg demilitarizálásáról. A tartós béke érdekében Oroszországot fel lehet darabolni kisebb államokra, kihasználva a nemzetiségek elégedetlenségét. Ennek a nagyszabású tervnek részletes kidolgozására és megszervezésére ő maga, Alekszandr Parvus vállalkozik. Elsődleges feladatának a bolsevik és a mensevik csoportok összebékítését tekinti, mert a széles körű forradalmi mozgalmat csak egységesen lehet felépíteni. Az érintetteket jól ismeri, kész tárgyalóasztalhoz ültetni a vezetőket. Ehhez persze „nem kevés pénzre” van szüksége, amit, terve szerint, a németek biztosítanak. Wangenheim figyelmen kívül hagyja, de ilyen fontosságú kérdésben nem dönthet. Ajánlásával Parvus március elején Berlinbe utazik, ahol átad a német kormánynak egy saját kezűleg készített, részletes tervet „Doktor Gelfand Memoranduma” címmel.

Alekszandr Parvus és Doktor Gelfand ugyanaz a személy. A „Parvus” („kicsi”, „jelentéktelen”) ironikus szerzői és mozgalmi álneve annak az embernek, aki a belorusz Berezino városában született 1867-ben, Izrail Lazarevics Gelfand néven. Miután egy tűzvész elpusztította a környék nagy részét, a család Ogyesszába költözik, ahol a fiú befejezi a gimnáziumot. Már itt forradalmi diákkörökbe jár, amikor pedig tizenhét évesen Zürichbe kerül, megismerkedik a Munka Felszabadítása nevű első orosz marxista szervezet emigrációba kényszerült krémjével. A Bázeli Egyetemen doktorál filozófiából, mellette közgazdaságtant és politológiát hallgat. Németországban belép a tekintélyes Szociáldemokrata Pártba – ami egyébként a legrégebbi német párt, napjainkban több mint hatszázezer tagot számlál és tagja a Szocialista Internacionálénak. Ezen belül Gelfand a szélsőbaloldal álláspontját fogadja el, bár még azt is túlzottan mérsékeltnak találja: senki sem meri rászanni magát a nagy lépésre, a világforradalom előkészítésére. Hatalmas példányszámban, legalább három nyelven megjelenő napilapot kellene kiadni, minden létező fórumon agitálni, fellobbantani a tüzet a nemzetközi munkásság szívében... Gelfand ezer örömmel vállalná a szervezés fáradtságos

feladatát, csak hogy nem állnak rendelkezésére anyagi eszközök. Kézenfekvő következtetésre jut, amit később egyik életcéljának tekint: meg kell gazdagodni.

Addig is lázító újságcikkek írásával tölti az idejét: ekkor használja először a Parvus álnevet. Mesterkedésének jutalmául „nemkívánatos külföldiként” kiutasítják Poroszországból és Szászországból, átteszti hát székhelyét Münchenbe. Ezekben az években ügybuzgalmával és odaadásával kivívja a nemzetközi szociáldemokraták tiszteletét. Lakása az elvtársak találkozóhelye; Rosa Luxemburg rendszeres vendége, de megfordul nála Lenin is, hogy válogasson bőséges könyvtárából. Nem kedvelik egymást és ez a kimondatlan ellenszenv a későbbiekben hideg távolságtartássá, majd teljes elfordulássá fajul. „Iljicsnek” nem imponál, hogy Parvus már ekkor megpróbálja kibékíteni a bolsevik és mensevik nézőpontokat és szócsövükben, a Szikrában közli a „permanens forradalom teóriáját” vázoló, nagy visszhangot kiváltó írását.

Ez abból az erősen leegyszerűsített marxista társadalmi modellből indul ki, hogy a burzsoázián és a proletariátuson kívül nem létezik más osztály: az utóbbinak fokozatosan proletarizálnia kell az előbbit – az erre alkalmatlanokat vagy átnevelni, vagy likvidálni. A folyamat kezdeti lépése a „polgári demokratikus” forradalom kirobbantása, majd ha az adott ország gazdaságilag és társadalmilag készen áll, sor kerülhet a szocialista forradalomra. A leninista-bolsevik ártértelezés szerint egy olyan országban, ahol a forradalom motorja nem a polgárság, hanem a proletariátus, azonnali átmenet lehetséges a szocialista forradalomba. Ellenben a mensevikek álláspontja szerint – akik még a parasztságot is ellenségnek tekintik – hosszú időnek kell eltelnie, amíg a társadalom a kívánt mértékben proletarizálódik ahhoz, hogy kész legyen elfogadni a szocialista forradalmat. Addig a proletariátusnak állandó harcban kell állnia az elnyomó burzsoáziával, vagyis szükséges az osztályharc időbeli kiterjesztése nemzetközi méretekben. Ez persze hallatlan erőfeszítést, szervezést és az ügynek való teljes alárendelődést követel. Valójában a Kommunista Kiáltvány csírájában már magában hordozza ezt az elméletet, amire bizonyára nemcsak Parvus figyel fel. Egyébként a „proletár” szó a latin „prolesból” („gyermek”, „utód”) származik: vagyonnal nem rendelkező, munkaejruk áruba bocsátásából élő és igen termékeny embereket jelöl. Az ókori Rómában a „proletarii” a legalsó, még szabad társadalmi osztály volt, ami rendszerint sok gyermek – a dolgozó utánpótlás – felnevelésével lehetett az állam hasznára. Érdekes módon a jelentős szocialista vezetők között egyetlen „proletárszármazású” sem akadt: Marx tehető családban nőtt fel, Engels apja textilgyáros volt, vagyis mindketten az „elnyomó burzsoázia” képviselői voltak.

Parvus nimbuszát az elvtársak körében egy 1902-ben történt, nem különösebben fontos közjáték homályosítja el, ami felfedi gátlástalan kapzsiságát. Az akkoriban külföldön még ismeretlen fiatal író, Makszim Gorkij ügynökéül szegődik. Az Éjjeli menedékhely nagy sikert arat szerte Németországban, egyedül Berlinben ötszázszor állítják színpadra. A honorárium egy része Parvust illeti, a másik a szerzőt (mindössze huszonhat százalék), a harmadik az orosz szociáldemokraták pártkasszájába folyik be. Azaz csak folyina, mivel Gorkij szerint „pártfogója” a teljes bevételt megtartja magának. Kész akár peres úton is visszaszerezni az elcsalt százharmincezer márkát, de

Rosa Luxemburg meggyőzi, hogy a nyilvános botrány rossz fényt vetne a mozgalomra. Parvus tehát tolvaj, ami önmagában nem botránkoztatná meg tisztelőit, ha nem saját elvtársaitól lopna. Egy reménybeli kommunista, aki megkárosítja a forradalmat!

És a forradalom a küszöbön áll. Kitör az orosz–japán háború, Parvus megjósolja Oroszország „elkerülhetetlen vereségét” és az egyeduralom bukását. 1905 októberében a cár kénytelen manifesztumot kibocsátani az alkotmányos monarchiára való áttérésről. Széles körű amnesztia révén sok politikai elítélt és emigráns forradalmár visszatér Szibériából és külföldről.

Köztük Parvus és a fiatal Lev Trockij, akivel még Münchenben ismerkedett meg. Valószínű, hogy Trockij az ekkoriban mentorának tartott és „a századforduló kiemelkedő marxistájaként” tisztelt Parvustól veszi át a „permanens forradalom teóriáját”. A két barát és elvtárs széles körű agitációs tevékenységbe kezd a forrongó orosz fővárosban. Létrehozzák a Munkásküldöttek Pétervári Tanácsát, kiadják a Kezdet elnevezésű lapot, gyárakban, munkásnegyedekben, hadihajókon szónokolnak, sztrájkokat szerveznek. Parvus megírja „Pénzügyi Manifesztumát”, amelyben korrupcióval vádolja a cári kormányt és – nem teljesen alaptalanul – azt terjeszti, hogy Oroszország gazdasága összeomlóban van.

Trockijt az év végén letartóztatják: visszaeső bűnözőként életfogytig tartó szibériai száműzetésre ítélik és minden állampolgári jogától megfosztják. Szibéria nem ismeretlen számára, öt évvel korábban már járt itt első feleségével, a bombahajigáló terroristanővel, Alekszandra Szokolovszkajával. Családot alapított, és elmélyítette ismereteit a marxista-leninista tanok területén. Akkor egy tehervagonban szökött meg, szalmabálába rejtözve; most sem tervez hosszas időzést.

Parvus azonban tovább tevékenykedik a következő év őszéig, amikor három évre száműzik a fagyos Turuhanszkij vidékre. Sokat elárul a cári önkényuralom szigoráról, hogy a politikai foglyok lépten-nyomon megszöknek a száműzetésből, könnyűszerrel külföldre jutnak, és szerte Európában terjesztik felforgató tanaikat. Pontosan ezt teszi Parvus is: már útközben kereket old, hamarabb visszaér Pétervárra, mint a fegyenceket kísérő örök. Aztán elutazik választott hazájába, Németországba. 1908-ig itt él,

Parvus és Rosa Luxemburg

akkor végleg kitelik a becsülete; „erkölcstelenség” miatt kizárják a Német Szociáldemokrata Pártból. Nehéz elképzelni olyan szélhámosságot, amit Parvus még nem követett el, de úgy látszik, ezúttal sikerül túlszárnyalnia korábbi kreativitását. Mindig imádta a luxust: a napot pezsgővel, szivarral kezdi szőke kokottok társaságában, és zajos orgiával fejezi be előkelő szállodák lakosztályaiban – „felelőtlenül szórja a pénzt”, – írja Karl Radek elvtárs, aki egy időben közel áll hozzá.

Először Bécsbe, majd Isztambulba költözik. Kétes pályafutásának és rejtélyes életének leggyümölcsözőbb évei következnek. Erről a korszakáról viszonylag keveset tudni, de az bizonyos, hogy legfőbb álma, a vagyonszerzés, a balkáni háborúkkal kapcsolatos machinációk révén beteljesül. Továbbra is éles hangú cikkeket ír, hangoztatja, hogy a Központi hatalmak győzelmét kívánja, ezáltal reméli az aktív, de sajnos kevésbé forradalmi Német Szocialista Párt további erősödését. Kapcsolatot keres különféle baloldali csoportokkal, egyúttal igyekszik a német üzleti körök hasznára lenni. Miután Talaat pasa felfigyel rá, az ifjútörök mozgalom buzgó támogatója és tanácsadója; hitelt szerez nekik a Deutsche Banktól. Radek szerint a törökök „a pénzügyi kérdések alapos ismerőjeként” tisztelik. Elterjed a pletyka, hogy német kém, mások szerint angol, egy tucat szabadkőműves páholy meg a Weishaupt-féle Illuminátusok tagja... Parvusról mindez elhihető, de nem sokat számít. Nincs szüksége titkos társaságokra és tanokra maró gyűlölete alátámasztásához. Mióta az eszét tudja, gyűlöli a tradicionális Oroszországot: ez a gyűlölet lelkialkatából adódik, zilált személyiségéből. „Mindig volt benne valami hóbortosság” – mondja Trockij már szakításuk után. A „szumaszbrosztvo” szót használja, ami összetettebb a pusztán „hóbortosságnál”: kiszámíthatatlan, örültségek elkövetésére hajlamos, egzaltált személyiség. Az anyagi dolgokban való racionalizmusa szenvedélyes idealizmussal és nyughatatlan becsvágygyal társul. Az elméjében tomboló démonok végighajszolják Európán; mindenhol vannak kapcsolatai, de nincs otthona, se hazája, se békéje. Felszínes dolog lenne ennek az egzisztenciális belső zaklatottságnak kiváltó okát a rossz családi körülményekben, vagy a cári elnyomásból adódó keserű gyermeki tapasztalatokban keresni. Ráadásul valótlan is, mert – számos forradalmárhoz hasonlóan – soha nem élt nyomorban. Parvus a legendás bolygó zsidó jellegzetes megtestesülése.

1915–1916, SKANDINÁVIA. DOKTOR GELFAND MUNKÁHOZ LÁT

„Doktor Gelfand Memoranduma” nagy hatást kelt német kormánykörökben. Egyedül a pénzügyminiszter sokallja a tervben feltüntetett húszmillió rubelt, amennyibe a doktor úr szerint a forradalom finanszírozása kerülne. Nem tudni, hogy végül is titokban mennyi pénzt adtak erre a célra. Különböző összegeket említenek: a britek szerint 1917 végéig összesen harmincmillió birodalmi márkát juttatnak el Oroszországba, kezdetnek ötmilliót. Ezzel szemben Parvus sajátkezű elismervénye arról tanúskodik, hogy 1915 végéig csupán egymilliót vesz át a koppenhágai német követtől, azt sem márkában, hanem rubelben. Találkozik Leninnel egy berni vendéglőben, de

nem sikerül megegyezniük. A németországi szociáldemokratákhoz hasonlóan ő is hűvösen és bizalmatlanul fogadja Parvus ajánlatát, őt magát spekuláns szélhámosnak tartja. Azt mondja, hogy a proletárforradalomnak és a militáns Németországnak nem lehetnek közös érdekei és céljai. Parvus felhívja Lenin figyelmét arra, hogy a Német Birodalom győztes pozícióban van, fejlett ipara és gazdasága miatt egyelőre ellenáll a forradalmi kísérletnek; ellenben a főleg mezőgazdaságon alapuló, a modernitás szellemének makacsul ellenálló, még mindig patriarchális Oroszország, háborús vereség esetén, az anarchikus felforgatás ideális talaja lenne. Ami 1905-ben nem sikerült, most komoly reménnyel kecsegtet, de precíz szervezésre van szükség, hogy amikor eljön az idő, mindenfelől sarokba szorítsák a monarchiát.

Radek máshogyan emlékszik: azt állítja, hogy 1915-ös visszatérése után Parvus hiába keresi a kapcsolatot az emigráns orosz szociáldemokrata vezetőkkel, azok árulónak bélyegzik és nem hajlandók találkozni vele. (Beleértve a hűséges Rosa Luxemburgot, aki annak idején még rövid börtönbüntetése alatt is meglátogatta). Mi több, Lenin kemény szavakkal támadja egykori elvtársát: „Sűrű kloákája a német nemzeti sovinizmusnak”. Trockij és a mensevik Martov a Párizsban kiadott Nase Szlovo egyik cikkében Parvus képmutató jelleméről ír, ami a régi barátság elmúlásához vezetett: „Parvus nem létezik többé. Csak ez a politikai Falstaff tekereg a Balkánon...” A megvádolt nyílt levélben próbálja magyarázni álláspontját, de Trockij nem publikálja.

Úgy tűnik, hogy Parvus éppen akkor szigetelődik el az oroszországi forradalom leendő vezetőitől, amikor végre sikerül anyagi támogatást találnia nagyszabású tervéhez. De eszében sincs feladni: tudja, hogy a megfelelő pillanatban az elvtársaknak nem lesznek aggályaik a pénz eredetét illetően. Székhelyét átteszi a semleges Skandináviába, ahol első dolga felkeresni a koppenhágai német követet, Ulrich von Brockdorff-Rantzau gróft, akitől átveszi a Petrográdba titokban eljuttatandó első részletet. Természetes bizalmatlansága ellenére a gróf egészen jól megtalálja a közös hangot az anarchista kalandorral. Azt fontolgatják, ki a legalkalmasabb ember a forradalom vezéralakjának szerepére. Brockdorff meggyőződése szerint „a leghatékonyabb szélsőségeket bevetni. Így a dezintegráció körülbelül három hónap alatt eljut abba a stádiumba, hogy a német hadsereg katonai erővel összeroppantathja Oroszországot.” Utólag sokan vitatják, hogy Parvus éppen Lenint javasolja erre a feladatra, figyelembe véve a legjobb indulattal is „hűvösnek” nevezhető viszonyukat és meddő tárgyalásukat. Lehet, hogy Parvusban felülkerekedik az elvtársias objektivitás, amikor kijelenti: „*Lenin még Kerenszkijnél is dühöngőbb örült!*” Tehát személyesen ismeri Kerenszkijt. Nocsak, nocsak.

Koppenhágában „Doktor Helphand” (most így, angol változatban szerepel az iratokban, „Segítő Kézként”) létrehoz egy tanintézményt a háború előzményeinek és szociális következményeinek tanulmányozására. Az oktatók között találjuk a leendő Petrográdi Cseka vezetőjét, Mojszej Urickijt és a gazdag lengyelországi kereskedőcsaládból származó Jakub Haneckit (oroszosan Ganeckij), Lenin bizalmasát, akitől az 1937-es „nagy tisztogatás” idején majd Sztálin tisztítja meg a bolygót. Ugyancsak Hanecki lesz az igazgatója a Stockholmban felállított Fabian Klingsland

fedőcégnak, aminek oroszországi kirendeltsége teljesen az ő rokonainak irányítása alá kerül. Egyike azon vállalatoknak, amelyeken keresztül pénz és fegyver áramlik az orosz forradalmárokhoz. Később nyilvánosságra kerül, hogy fegyvercsempészettel és pénzmosással foglalkozik, úgyhogy (mozgalmi álnevén) „Masiniszta” Jakobot bíróság elé állítják 1917-ben. A német hatóságok tudják, hogy Parvus köre kapcsolatban áll Hjalmar Brantinggal, a Svédországi Szociáldemokrata Párt vezetőjével – aki később három alkalommal is miniszterelnök lesz, és Nobel-békedíjat kap a Nemzetek Szö-

II. Miklós a tobolszki száműzetésben

vetségéhez való csatlakozásért – és barátjával, Olof Aschberg bankárral és üzletemberrel. Mindketten rokonszenveznek a bolsevikokkal; Aschberg saját pénzüzetete, a NyaBanken számos homályos pénzügyi machináció lebonyolítója. Aktív közreműködő a svédországi német követ, Kurt Riezler is, aki később azzal dicsekszik, hogy az ő fejéből pattant ki a „lepecsételt vagon” ötlete, amiben Lenint és harcostársait hazacsempésztek. Kétségtelenül Stockholm a fővárosa a forradalmi előkészületek anyagi megalapozásának, míg az ideológiai kidolgozók jó részt Svájcban tevékenykednek.

Felmerül a kérdés, hogy a hivatalos német politika, II. Vilmos császár (aki nem melleleg Miklós

cár első unokatestvére és jó barátja) és a nagyvezérkar miért foglal állást a mellett a kiszámíthatatlan következményekkel járó vabanque mellett, ami egy forradalom ki-
robbantásával jár. Ráadásul nem tudhatják, hogy a meghatározó erőt képviselő német szociáldemokrácia hogyan fog reagálni az eseményekre. Egyszerűen politikai rövidlátásról van szó – azt remélik, hogy képesek uralni a palackból kiszabadított szellemet, aminek telhetetlen étvágyát maguk sem ismerik? Már Clausewitz, a porosz hadászati atyja megmondta a XIX. században, hogy többé nem lehet háborút vívni és tartós békét teremteni anélkül, hogy az ellenség hátszögét belülről, forradalom útján ne gyengítenék meg. Bismarck ismerte ezt az elméletet, de gyakorlati alkalmazását becstelenné tartotta egy monarchiával szemben. Ami azt illeti, a második Német Birodalom összekovácsolása, sőt nagyhatalmi pozícióját biztosító háborúja hasonló vabanque-ok eredménye. Sokat elárul a németek szemléletéről Brockdorff-Rantzau is: „Valószínűleg veszélyes a Helphand mögött álló erőket felhasználni, de ha visszautasítjuk szolgálatait attól tartva, hogy képtelenek lennénk

uralni ezen erőket, bizonyosan gyengeségünket demonstrálnánk.” Ez a vélekedés inkább utal elbizakodottságra, mint rövidlátásra. Ésszerű magyarázatnak tűnik, hogy sokáig nem annyira az oroszországi forradalom kirobbantásában gondolkoznak, inkább nyomást akarnak gyakorolni a cásra azért, hogy az emigráns politikai bűnözőket a saját zsoldjukban tartják. 1915 végén Vilmos császár megbízza udvari marsallját, hogy az orosz uralkodóhoz közelálló Frederiksz grófon keresztül puhatolja ki egy esetleges különbéke esélyeit a régi barátságra apellálva. Miklós – vesztere – hajlíthatatlan: „Ez a barátság a múlté – mondja –, és örökre el van temetve.” Még a következő év folyamán is lehetőség nyílna a közeledésre; csak hogy a cár ígéretet tett Franciaországnak, hogy a háborút a „győzedelmes befejezésig” folytatja. Ami a német nagyvezérkar szerepét illeti, Ludendorff tábornok emlékiratai szerint, annak jelentőségét túlbecsülik. Legfeljebb a nagy Moltke korában volt a „félisteneknek” gúnyolt főtiszteknek háborúkat eldöntő politikai befolyásuk. Miután a Német Birodalom megerősödött, II. Vilmos erősen lecsökkentette a nagyvezérkar hatáskörét.

Nem tudni pontosan, mi történik az 1915 vége és 1917 februárja közötti bő évben. 1915 szeptemberében sor kerül a Zimmerwaldi konferenciára, a második Internacionálé háborúellenes csoportjainak nemzetközi találkozójára, amelyen Lenin az „imperialista” háború befejezését követeli, összekapcsolva a „fegyver megfordításával”. Ez nem új elmélet: annak idején Jean Jaurès jelentette ki, hogy amennyiben a proletárok kezébe fegyvert adnak, kötelességük saját uraikra löni, nem pedig más országok munkásosztályát pusztítani. Szintén szeptemberben értesíti Németország berni követe Bethmann-Hollweg kancellárt arról, hogy Parvus nem boldogul Leninnel, ezért saját ügynöküket, az észt Aleksander Keskülát küldték el hozzá azzal a céllal, hogy kipuhatolja, milyen feltételekkel hajlandók a bolsevikok különbékét kötni, amennyiben hatalomra kerülnek Oroszországban. Úgy tűnik, ez a megbeszélés végre eredménnyel jár, mert létrehoznak egy alapítványt, ami Stockholmból Finnországon keresztül Petrográdba juttat nagyobb összegeket és forradalmi röpiratokat, kiadványokat (többek között Lenin Szociáldemokrata című lapját). Ez a pénzforrás 1916 közepétől, ismeretlen okok miatt, befagy. Közben Parvus tevékenységét egyre nagyobb gyanakvással figyelik a németek; úgy sejtik, hogy a saját zsebére is dolgozik. A doktor úr terveiről szóló hírek eljutnak a petrográdi titkosrendőrség vezetőjéhez, Globacsovhoz, aki besúgóin és ügynökein keresztül folyamatosan értesül a helyi szocialisták aknamunkájáról. „Ezek csak álmok, amik soha nem válhatnak valóra – mondja fölényesen. – Egy grandiózus mozgalom létrehozásához a pénz mellett hatalomra is szükség van, ami Parvusnak már nincs...”

A Parvus-nyom kihűlni látszik. Tény, hogy sem ő, sem Lenin, sem Trockij nincsenek az orosz fővárosban a zavargások kitörésének idején, 1917 februárjában. Egy ilyen precízen összehangolt akcióhoz szükség van belső szervezőkre is, akik vagy ki játszották a cári titkosrendőrséget, vagy fel sem keltették a figyelmét. A német forrásból csordogáló pénz és a vezető körök kiváló taktikája szintén nem tanúskodik a forradalom kirobbantása melletti egyértelmű állásfoglalásról.

Az egyetlen kézenfekvő magyarázat, hogy nem kizárólag Parvus fedőcégein keresztül bonyolítják az előkészületeket, és távolról sem csak a német politikusok. Nagyobb méretekben kell gondolkozni, ahogy az érintett urak tették. De kik? És miért?...

Kik gyűlölik annyira az orosz monarchiát és a Romanovokat, hogy éveken (sőt talán évtizedeken) keresztül befolyást, pénzt nem kímélve, megannyi vérszomjas kalandort hatalomra segítve, türelmesen fonják köré pókhálójukat, egészen a dinasztia megsemmisítéséig? Mert a cél nem pusztán a monarchikus államberendezés szétzúzása, hanem az uralkodócsalád elpusztítása. Lenin nem a levegőbe beszél, amikor kijelenti: „Legalább száz Romanovnak le kell csapni a fejét, hogy az utódaiknak is elvegyük a kedvét a *bűnözéstől*.” Pontosan ez fog történni.

Nem Parvus adja meg a választ. Bármennyire is aspirál a főkoordinátor szerepére és megtesz minden tőle telhetőt, csábító leegyszerűsítés lenne a mesteri terv egészét az ő rovására írni. Tökéletesen kielégítő, minden részletében bizonyítható válasz nem ad senki. Tanácstalanul téblábolunk a pókháló körül... ezer szál, amik a középpontban találkoznak. Neveket keresünk, kapcsolódásokat...

Trockij... Kerenszkij...

1916, PETROGRÁD. KERENSKIJ SZÍNRE LÉP

1916. január 6-án – csaknem pontosan Parvus isztambuli ajánlatának első évfordulóján – Franciaország petrográdi nagykövete, Maurice Paléologue különös eseményt jegyez fel naplójába. Bizalmas informátorától (aki valószínűleg a titkosrendőrség munkatársa) arról értesül, hogy a helyi szocialista csoportok vezetői titkos összejövetelt tartanak Alekszandr Kerenszkij elnökletével. Fél évvel korábban is volt hasonló megbeszélés, akkor Lenin zimmerwaldi programját vizsgálták meg. A Zimmerwaldi konferenciára csak 1915 szeptemberében került sor: ha a petrográdi elvtársak már júliusban ismerték a Lenin által előterjesztendő követeléseket, nyilvánvalóan kapcsolatban álltak az emigráns forradalmi körökkel. Napirendre került annak tisztázása is, hogy milyen aktív szerephez juthatnak a proletariátus vezetői az orosz politikai életben, ha a katonai vereségek békekötésre kényszerítik az uralkodót.

Ezúttal Oroszország jelenlegi helyzetéből kiindulva a következőket állapítják meg: a hadsereg sorozatos vereségei növelik a háttország elégedetlenségét, fogyóban az élelem- és muníciótartalék. A cár hiteltelenné vált, makacs kitartása Franciaország mellett teljes pusztulásba dönti a Birodalmat. Az uralkodócsalád elefántcsonttoronyban él, ultrakonzervatív arisztokratákkal és „csodatevő” szélhámosokkal barikádozza el magát a nép panaszai elől. Ezek legártalmasabb képviselője Raszputyin, akinek „gyógyító képességéhez” és tanácsaihoz a cárné betegesen ragaszkodik, noha a sziberiai paraszt napokig tartó részeg mulatozásaitól és botránnyaitól hangos a főváros. Az ország kétségtelenül különbékére kényszerül a németekkel. „De ha ezt a békét a cári kormány köti meg, akkor reakciós béke, monarchikus béke lesz... Márpedig

ennek a békének mindenképpen demokratikus, szocialista békének kell lennie.” Kerenszkij végkövetkeztetése: „Mihelyt közeledni látjuk a végső háborús válságot, kezünkbe kell vennünk a hatalmat és megteremteni a szocialista diktatúrát.”

Paléologue bizalmas informátora – tehát a titkosrendőrség – azt is tudja, hogy a magát mérsékelt szocialistának valló Kerenszkij hatalomra kerülése esetén ragaszkodni fog a mindenkire kiterjedő szavazati jog és a népek önrendelkezési jogának biztosításához. Ez a monarchia széthullását jelenti, divatos kifejezéssel élve „nemzetállamok” felállítását. A nagykövet feljegyzi: biztos az oroszországi szociáldemokrácia háttérben munkálkodó árulásában, „amihez a munkások és katonák legalantasabb ösztöneit hívta segítségül”. Neki, mint szövetséges ország képviselőjének elsősorban az számít, hogy az Orosz Birodalom ne lépjen ki a háborúból, mert Franciaország és

*Megérkezik a szovjet delegáció a breszt-litovszki béketárgyalásokra
(elől cigarettával Kamenyev)*

Anglia nem tud helytállni a németekkel szemben a keleti front összeomlása esetén. De még „felvilágosult” francia létére is megérti a „pravoszlávia, egyeduralom, népiség” hármas jelszavát, amit Szergej Uvarov, I. Miklós minisztere dolgozott ki „az egyeduralom iránti korlátlan elkötelezettségről és engedelmességről”. Pétervári/petrográdi évei alatt sokakkal beszélget erről és azt tapasztalja, hogy Oroszországot sem az angol modell mintájára létrehozott alkotmányos monarchiával, sem köztársasági államformával nem lehet kormányozni. Itt képtelenség „jótékony hatású” forradalmat levezényelni, amit újjáépítés követhet, mert hiányzik hozzá a művelt polgári réteg. Mindenki hallott az anarchisták földalatti tevékenységéről, szemtanúja volt a nép-akaratosok nyílt terrorjának, amikor a századfordulón miniszterek és nagyhercegek kocsiját robbantották fel: mégsem képesek elhinni, hogy a cárizmus bukása valós veszély.

A hagyományos orosz gondolkozás szerint vallás és uralkodó kikezdehetetlen egyseget alkot: az uralkodó nem pusztán egy, a hatalmat aktuálisan gyakorló emberi lény, hanem az isteni akarat által népe élére állított, roppant felelősséget viselő „atyuska”, aki arra született, hogy Isten szándékát alattvalói számára közvetítse. Szóba sem jöhet, hogy „a nép szava Isten szava”: a cár szava az. Ezért fogadják el zúgolódás nélkül a kegyetlen intézkedéseket évszázadokon keresztül: hiszen az isteni hatalomnak büntető, megtorló arculata is van. A cárnak nem kell „rokonszenvesnek” lennie; mindenféle populistá megnyilvánulás sérülékenységet és gyengeséget demonstrálná. „Mi dolgom nekem a közvéleménnyel? – kérdezi II. Miklós, amikor egy alkalommal felhívják figyelmét valamely intézkedése népszerűtlenségére. Oroszországban nincs cár pravoszlávia nélkül, és nincs pravoszlávia cár nélkül: ha valaki megkérdőjelezi az egyiket, szükségszerűen eljut a másik tagadásához is. Az alkotmány kibocsátása után gombamód szaporodó pártok vezetői és tagjai, tudatosan vagy sem, elkövették ezt a hibát. Egy részük azzal áltatta magát, hogy a Birodalom igazi erejét a földművelő nép őrzi, amelyet meg kell védeni lelkileg korrumpálódott uralkodó osztályától. Jellegetes tévút a narodnyik mozgalomé (ami sokban hasonlít a tolsztojánus eszméhez): az önkényuralom nélküli, földközösségen alapuló szocializmus megteremtése prekommunista képtelenség, idealista disztópia. Az értelmiség másik része modern Oroszországot akart – kidobni minden régi kacatot „a történelem szemétdombjára”. Ezek főleg az Alkotmányos Demokrata Pártba (ismertebb nevükön „kadétok”) és az Október 17-e Szövetségbe („októbristák”) tömörültek. Erősen hatottak rájuk a francia felvilágosodás eszméi, „progresszív liberálisnak” vallották magukat, de a legitim hatalomtól éppoly távol álltak, mint a néptől. A századforduló orosz értelmiségének gyökértelenségét, kiútkeresését mutatja a kadétok széles körű népszerűsége: az I. Dumában elsöprő többséget élveztek. A párt balszárnyának vezetőjét, Pavel Miljukov történelemtörténetét viszontlátjuk az Ideiglenes Kormány miniszterei között.

Még a politikához keveset konyító Putyilov acélgyáros is (az orosz Krupp) belátja: „Bizonyára... az értelmiségiek, az «alkotmányos demokraták» adnak majd jelt a forradalomra, azt hívén, hogy megmentik Oroszországot. De a polgári forradalom után rögtön következik majd a munkásforradalom, azután pedig a parasztforradalom. És bizonyos, véget nem érő anarchia kezdődik.... Visszatér Pugacsov kora, de talán még annál is rosszabb!”

1916 októberében Paléologue-ot arról informálják, hogy a szociáldemokrata párt legszélsőségebb frakciója, a bolsevikok minden korábbinál jobban felerősödve szervezkednek. „Úgy gondolják, hamarosan itt a harc pillanata, és készülnek rá. A mozgalmat a Duma három trudovik képviselője, Csheidze, Szkobolev és Kerenszkij irányítja. Nagyon erős a Svájcba menekült Lenin befolyása is.” A „petrográdi triumvirátus” tehát magára talál: már nem keresik sem a polgári liberálisok, sem a parasztság képviselőinek támogatását. A radikális balrattolódás annál is meglepőbb, mivel Kerenszkij alig két évvel korábban hevesen támadta Lenin eszméit. Most azon mesterkednek, hogy a munkások és a katonák egyesítésén keresztül megszervezzék a „forradalmi diktatúrát”. Rejtélyes forrásból származó röpcédulák terjednek a gyárakban,

a kaszárnyákban, a frontokon. Ezek munkabeszüntetésre, fegyverletételre, a hatalom elleni erőszakos fellépésre buzdítanak: „Közeleg a proletáriátus nagy napja!”. A könnyen manipulálható, egyszerű nép annyit ért ebből, hogy véget ér a háború, az apák, fiak, fivérek hazatérhetnek, és nem kell többé nyomorogni. Október végén a petrográdi üzemek nagy része sztrájkba lép; a munkások „egy titokzatos bizottságtól érkezett utasításra” az utcára vonulnak. A rendteremtésre kivezényelt gyalogezredek a tüntetők helyett a rendőrökre tüzelnek, végül a lovas kozákok szétkergetik a tömeget. Árulkodó és nagyon baljós jel, hogy a főváros védelmét biztosító, mintegy százhetvenezer fős helyőrség köreiben is terjed a forradalmi propaganda. A frontokon egyre gyengébb a harci szellem.

1917. január elején Paléologue-nak már arról is pontos értesülése van, mely gárdaezredekben tevékenykednek a felforgatók beépített ügynökei. Természetesen az uralkodócsaládhoz legközelebb álló, legkiválóbb katonai alakulatokban. Úgy tűnik, hogy bizonyos, a német kormánynál befolyásosabb és nagyratörőbb körök a teljes szocialista politikai és pénzügyi arzenált bevetik a Romanovok hatalmának megdöntése érdekében. Érthetetlen, hogy a cári titkosrendőrség orra előtt agitátorok és ügynökök férköznek be kulcsfontosságú katonai, ipari szervezetekbe, amelyek ellen a hírhedt Ohrana semmit sem tesz.

A francia nagykövet naplójában újra és újra visszatér Kerenszkij neve, aki szerinte a forradalmi mozgalom „lelke”. Decemberre a szocialista csoportok a Dumától és a demokratáktól független, saját akcióprogramon dolgoznak. Kerenszkij egyfolytában „társadalmi jóvátételről” és földosztásról szónokol, ami csakis forradalom útján lehetséges. „A kadétok nem értik meg a proletariátust! – harsogja – Nincs mit kezdenünk velük!”

És Kerenszkijjel mit kezdünk?... Lehetséges, hogy „Oroszország megmentésének” szent ügye lebeg a szeme előtt, amikor a „szocialista diktatúra” megteremtéséről szónokol? Mert szónokolni mesterien tud, azt meg kell hagyni. Nem hiába aspirált kamaszként operaénekesi babérokra, sőt állítólag színjatszó leckéket is vett; a teátrális fellépésnek és a dörgő szólamokkal való rafinált manipulációnak jó hasznát veszi egész életében.

A szépreményű szibirszki jogász apja egykor annak a fiúgimnáziumnak volt az igazgatója, ahova Lenin is járt diákéveiben. A két család állítólag baráti kapcsolatot ápolt. Az ifjú és ambiciózus Kerenszkij már akkor kitűnik beszédeivel, amikor Pétervárott kétes politikai elemek védőügyvédjeként kezd praktizálni. Ilyen minőségben lép fel például a turkesztáni szocialista forradalmárok perében, akiket fegyveres terrorakció szervezésével gyanúsítanak. A hírhedt Bejlisz-ügyben a gyermekgyilkossággal vádolt kijevi gyárigazgató, Menahem Mendel Bejlisz egyik védője. (A hatóságok és a közemberek antiszemita reakciója a különösen megrázó büntényre újabb ürügyet ad az angolszász sajtónak a cári rezsim elleni gyűlölet fenntartására és elmélyítésére.) Néhány alkalommal rövid időszakokra lecsukják: hol eszer röplapokat és fegyvert találnak a lakásán, hol „az ügyvédi talárhoz méltatlan módon” viselkedik... Emlékirataiban elismeri, hogy 1912-ben belép a francia Grand Orient szabadkőműves pá-

holy oroszországi csoportjába a szocialista Csheidzével és Nyekraszovval együtt. Ez korábban sem volt titok, Kerenszkijt már a tízes években prominens szabadkőművesként emlegetik orosz politikai körökben. Azt vallja, hogy személyes világnézete és céljai tökéletesen egybeesnek a szervezetével. Ebben a páholyban elhagyják a bonyolult beavatási rítust és külsőségeket, a tagoktól fegyelmet, „magas morális minőséget” és titoktartást várnak el; ennek megfelelően nem foglalják írásba legfontosabb intézkedéseiket.

1916 végén a Duma egyik ülésén olyan szenvedélyes beszédben támadja az egyeduralmat, hogy a titkosszolgálat megfigyelés alá helyezi. (A cárné reakciója: „Kerenszkijt fel kellene akasztani.”) 1917. február 14-én újra felszólal: a korábbinál is botrányosabb kirohanásában arra hívja fel az orosz népet, hogy tegyen eleget „kötelességének”, tiporja el „a középkori rendszert”. Amikor megkérdezik tőle, hogyan érti ezt, így felel: „Úgy értem, ahogy Brutus az ókori Rómában.” Bár nyilvánosan uszít a cárizmus ellen és felségsértést követ el, még ekkor sem tartóztatják le. Épp ellenkezőleg: hamarosan beköszönt tiszavirág életű politikai pályafutásának fénykora.

Ezt az embert, aki „szocialista diktatúráról” és a demokratákkal való egyezség képzetlenségéről szónokol, az ezredforduló tájkán „rehabilitálják”. Nem igaz, mondják, hogy Kerenszkij gyenge, gyáva, megalkuvó politikus volt, aki a forradalmárok kezére játszotta hazáját. Át kell értékelni a személyét, figyelembe venni őszinte tettvágyát, nagyvonalúságát, amivel a régi rendszer híveit védte, és a bolsevikok ellen később tett határozott lépéseit.

Lehet, hogy nem látta előre a feltartóztathatatlan démoni erőket, amikkel inckedett, vagy – a németekhez hasonlóan – azt hitte, képes uralni őket. Ez esetben nem volt gazember, csak posztjára alkalmatlan. Lehet, hogy nem kokettált idegen hatalmakkal a dinasztia elpusztítása érdekében, csak belesétált valamiféle csapdába. Lehet, hogy nem tartozott a *belső szervezők* közé, akik előkészítették a forradalom útját, vagy ha igen, nem a vörös forradalomét... Ha egyszer fény derül Kerenszkij valódi szerepére, amit a '17-es események levezénylésében játszott, az érdekes história lesz. Akkor majd megkapja az őt megillető helyet az orosz történelemben.

1917, NEW YORK. TROCKIJ KAPCSOLATAI

1917. január 13-án Lev Trockij megérkezik New Yorkba.

Ekkorra már kevés olyan szeglete van a vén kontinensnek, ahonnan nem utasították ki forradalmi tevékenységért – legutóbb Franciaországból és Spanyolországból. Oroszországba nem térhet vissza, miután másodszor is megszökött Szibériából. „Commandante” Trockij igazán nem szorul bemutatásra: a Vörös Hadsereg későbbi megalapítója – aki soha nem volt katona – szovjetunió-beli rehabilitációja után a világorradalom apostola, „gigantikus személyiség”, kozmopolita, felvilágosult koponya, a nyugodt erő szobra. Ennek a legendának a magvát elsősorban ő hintette el magáról; azok pedig, akik kiábrándultak a sztálini vérfürdőből, meg a távoli szimpatizánsok,

a diákmozgalomban és vitaesteken kedvtelésből politizáló európai értelmiségiek tovább erősítették. Szinte hihetetlen, hogy az a Trockij, aki rokonszenves középkori úrként, filmfelvevő gépek előtt, angol nyelven felolvasta elméleteit, ugyanaz az ember, aki húsz évvel korábban kijelentette: „Örökre véget kell vetni az emberélet szent értékéről szóló papi-kvéker fecsegésnek”, és a polgárháború alatt az éhező parasztnak

Pavel Rizsenko – Kondítsd meg a baragot! (Bűnbánat-triptichon, 2004)

azt mondta: „Ez még nem éhezés. Majd ha az anyák megeszik saját gyerekeiket, akkor fogtok éhezni.”

De hát „fiatalság bolondság”. Azóta biztosan újraértékelte egykori nézeteit. Némelyek úgy vélik, hogy a Szovjetunió története másképpen alakul, ha Sztálin helyett Trockij vezet. Mások ellenben Ramón Mercader főbűnösül nem azt róják fel, hogy jégcsákányt állított Lev Davidovics fejébe, hanem inkább azt, hogy eléggé megkésve tette. Utolsó, mexikóvárosi otthonának felújítása során előkerült a gyilkos eszköz, rajta a nagy ember vérével. Azóta a házban berendezett múzeumban őrzik, a világhorradalom Longinus lándzsájaként. A közelmúltbeli tatározáskor rábukkantak egy vastos levélkötögre is, ami új megvilágításba helyezi Trockijnak az orosz forradalom előkészítésében játszott szerepét és fényt derít kiterjedt kapcsolataira.

Lev Davidovics Bronstein az ukrajnai Janovka falu szülőtte, apja vagyonos gazdálkodó. Harmincéves korára már törzsvendég a cári börtönökben. Ezek távolról sem olyan kegyetlen intézmények, amilyenek az utókor képzeletében a romantikus francia regények alapján: a rabot nem láncolják a terméskő falhoz a lábánál fogva egy nyirkos vár sötét pincéjében, patkányok és férgek között, vízen és száraz kenyéren tartva. Az újdonsült „Trockij” olvas és tanul; autodidaktaként ezeroldalas jegyzetet készít az il-

lusztris szocialisták tanaiból és a munkásmozgalmak történetéről. Amikor átveszi Parvus „permanens forradalomról” szóló teóriáját, még menseviknek vallja magát. Egy olyan ember számára, mint ő, a „permanens forradalom” nem egyszerűen egy elmélet a sok közül. A „permanens forradalom” állandósult anarchiát jelent, a káosz fokozott készenlétben tartását. Ez a káosz elsősorban saját elméjében létezik és habitusán keresztül manifesztálódva áttevődik környezetére. Ez Trockij „karizmája”, ki-sugárzása; annak a vibráló feszültségnek a jelenléte, ami mindig ott lobog a tekintetében és oly sokakat rabul ejt. A vallásos középkorban „démoni megszállottnak” tartották volna, a modern pszichológia nyelvén „pszichopatának”. És mivel számára ez belső tapasztalat révén nyert elhivatottság, az általa ideálisnak vélt társadalmat is erre a mintára képzelel. Parvus sohasem lehetett volna hatással Trockijra, ha elmélete nem cseng össze a tanítvány természetes hajlamaival.

Az a tény, hogy Európában persona non grata, nem zavarja az amerikai elvtársakat. Épp ellenkezőleg: olyasvalakit látnak benne, aki meggyőződéséért hajlandó elszenvedni a maradi világ kiközösítését. Beszédeket tart orosz emigránsoknak, szocialista szervezetek összejöveteleire jár, emellett cikkeket ír az Új Világ című helyi orosz lapba meg a jiddis Der Forvertsbe. Bronxban lakik és hivatalosan heti 12-15 dollárt keres. Ki lehet számolni, hány évtizedig kellene spórolnia ahhoz, hogy összegyűjtsön annyi pénzt, amennyi egy forradalom és hatalomátvétel megszervezéséhez szükséges. Valószínűleg hamar belátja, hogy ennyi ideje nincs. Itt lép be a képbe Jacob Schiff. Nem tudni, mióta ismerik egymást; lehet, hogy Trockij írásai keltik fel Schiff figyelmét, lehet, hogy valaki beajánlja neki. Mindenesetre megvan a közös ügy és cél: az orosz monarchia elpusztítása. Jacob Schiff ugyanis még Parvusnál is jobban gyűlöli a Romanovokat. Türelmes, kitartó, hideg gyűlölete nem könnyen érthető.

Schiff fontos ember. Nem annyira egyetlenszemély, inkább egy egész intézmény. Amíg a Parvus-félek kénytelenek hosszú évek fáradságos munkájával összelopkodni a vagyonukat, addig egy olyan úrnál, mint Schiff, a pénz magától értetődő, korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló eszköz céljai eléréséhez. Mindenki, aki számít, vagy a rokona, vagy a lekötelezettje. Az európai monarchák egyik csoportba sem tartoznak, ezért igyekeznek megszabadulni szép sorban mindegyiktől; a lista első helyén a mindenkori orosz cár áll.

Jacob Schiff köztiszteletben álló frankfurti rabbi fia, családfáját 1370-ig tudja visszavezetni. Apja a Rothschild klán németországi fiókjának brókere, ő is ott kezdi pályafutását. Nyilván családi sugallatra, nagyon fiatalon New Yorkban telepszik le, és elveszi Solomon Loeb lányát; ily módon betársula világ legkiterjedtebb multinacionális befektetési bankjába, a Kuhn, Loeb & Co.-ba. Therese Loebtől két gyermeke születik: fia, Mortimer a századfordulón már mellette dolgozik, lánya, Frieda, a hamburgi székhelyű bankházat vezető Max Warburg egyik fivéréhez, Felixhez megy feleségül. Felix Warburnak és másik testvérének, Abrahamnak („Aby”) kulcsfontosságú szerepe van az USA Központi Bankja, a Federal Reserve létrehozásában – ez ellenőrzi az ország valamennyi pénzügyi tevékenységét. A XX. század elejére gyakorlatilag lehetetlen jelentős pénzügyi műveletet lebonyo-

lítani a Kuhn, Loeb & Co., vagy valamelyik partnere megkerülésével. Schiff egyik nagy üzlete a sok közül az USA vasúti hálózatának bővítése, de szívügye oroszországi hittestvéreinek „felszabadítása” a zsarnoki önkényuralom alól. Támogatja a Vilniusban alapított Bundot, az orosz, litván és lengyel munkások szövetségét, amely lát-szólag a munkások jogaiért száll síkra, ténylegesen pedig a parasztokat lázítja (sikertelenül), és fegyveres milíciákat szervez a pogromok elleni „önvédelemre”. A japán hadseregnek kétszázmillió dollárt ad az Oroszország elleni 1904-es háborúban. A japán fogolytáborokban sínylődő orosz katonákhoz monarchiaellenes irodalom tömegét juttatja el strómanján, George Kennan amerikai újságírón keresztül. (Ennek ismeretében érthetővé válik Parvus „jövendölése” a cárizmus küszöbönálló bukásáról.) Schiff az első külföldi, aki abban a megtiszteltetésben részesül, hogy személyesen a japán császártól kap kitüntetést szolgálataiért. A portsmouthi béketárgyaláson ke-reken kijelenti a vesztes Oroszországot képviselő Szergej Wittének, hogy egyetlen bank sem nyújt kölcsönt a Romanovoknak mindaddig, amíg nem biztosítják a Bi-rodalomban élő zsidók teljes egyenjogúságát. Witte azt feleli, hogy ez csak akkor tel-jesülhet, ha a zsidóság lemond arról, hogy beleavatkozzon az ország politikai életébe: „Ez ugyanis nem tartozik önökre, hagyják meg azoknak, akik vér szerint és állam-polgárság szerint is oroszok.” Schiff felháborodott tiltakozását a delegáció másik tagja így tolmácsolja: „Ha a cár nem adja meg a népének az őt megillető szabadságjogokat, akkor majd a forradalom hoz létre olyan köztársaságot, amely biztosítja ezeket a jo-gokat.” Ez egyértelmű fenyegetés.

Ebben a rendkívül feszült politikai helyzetben, a forradalmi terroristák bomba-merényleteivel tarkított 1905-ös év elején kerül sor a „véres vasárnapra”, amit a Bund-emberei általi agitáció készít elő gyárakban, munkásszállásokon, olykor erőszakig fajulva. A Bund különítményesei elűzik a rendőröket, helyenként átveszik a hatalmat, az uralkodó portréján lögyakorlatot tartanak. A Téli Palotához vonuló „békés” tömeg élén az a Gapon pópa áll, akinek tanácsadója és barátja az eszer Pinhas Rutenberg, egy kalandos életutat bejárt mérnök, Plehanov tanítványa, Gapon naiv bizalommal felfedi előtte, hogy a titkosrendőrség besúgója, és bizonygatja, hogy kettős ügynök-ként jó szolgálatot tesz a munkások ügyének. Rutenberg késlekedés nélkül tájékoz-tatja pártját a pap árulásáról, egy vidéki dácába csalja, ahol később felakasztva találják. A házassága miatt kikeresztelkedett, de később az ortodox judaizmushoz formálisan is visszatérő Rutenberg egyébként jó barátja és elvtársa Kerenszkijnek, aki a „véres vasárnap” után az áldozatokat istápoló segélyezési szervezet tagja – amit Schiff és Warburg urak szintén támogatnak.

Schiff maga is elismeri, hogy húsz éven át mindent megtesz az oroszországi zsi-dóság emancipációjának kivívásáért. Hittársai helyzetét gyakran hasonlítja az egyip-tomi fogsághoz, sőt saját feladatát „keresztes hadjáratként” értékeli (a „keresztes” talán túlzás). 1917 márciusában, amikor a Carnegie Hallban megünneplik az orosz forradalom győzelmét, George Kennan meghatottan idézi fel a japán fogolytábo-rokban végzett kemény munkát a katonák fellázítására, mely propagandának köszön-hetően „ötvenezer lelkes forradalmár” tért vissza Pétervárra. Megemlékeznek „a New

York-i bankárról, akit mind ismerünk és szeretünk”, akinek támogatása hozzásegítette a népet „a megfelelő kormány és alkotmány létrehozásához, ami hosszú távon biztosítja az orosz emberek boldogságát és békéjét”. A vörös terror tombolása idején, amikor a „boldogság és béke” kifejezések erősen átértékelődnek, Schiff már tagadja, hogy anyagi segítséget nyújtott a bolsevikoknak. Trockij mexikóvárosi otthonából előkerült levelei azonban más színben tüntetik fel a híres filantróp bankárt. Ezeket a leveleket pontosan az orosz forradalom idején írja neki és pénzügyi partnereinek.

Tekintsünk el a levelektől, elvégre lehetnek hamisítványok is. Beszéljenek a tények. Tény, hogy amint értesül a forradalom kirobbanásáról, Trockij azonnal beszerzi a hazautazáshoz szükséges iratokat, köztük amerikai útlevelet (egy életfogytig tartó száműzetésre ítélt államellenes bűnöző!). Március 27-én hajóra száll családjával és 275 nemzetközi kalandorral együtt, hogy az Ideiglenes Kormány felállítását követően új mederbe terelje a forradalmat. Útközben Halifax kikötőjében letartóztatják egy Londonból érkező távirat miatt, ami arra figyelmezteti a kanadai hatóságokat, hogy veszélyes forradalmár, aki a német kormány megbízásából igyekszik Oroszországba. Tízezer dollárt találnak nála, amiről azt állítja, hogy valóban a németektől kapta, de többet nem mond. Az ominózus távirat arról is beszámol, hogy a brit hatóságok információi szerint a németek 1915 óta pénzelik Kerenszkijt és Lenint, míg Trockij csak később kezdte el támogatni, de mindhárman az ellenség fizetett ügynökei. Lev Davidovics öt napig vesztegel letartóztatásban, amikor utasítás érkezik a washingtoni brit nagykövettől, hogy azonnal engedjék útjára. Egy másik verzió szerint az oroszországi Ideiglenes Kormány, személy szerint Miljukov külügyminiszter kérvényezi ezt. (A kanadai hatóságok évtizedeken át eltitkolták a közvélemény elől az epizódot.) Bárhogyan történt is, ugyanaz a klikk lép fel Trockij szabadon bocsátása érdekében, amelyik ellátta a szükséges iratokkal.

David Shub történész abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az utóbbi években kutathatott az Egyesült Államok Külügyminisztériumának archívumában. Pontosan megnevezi azon dokumentumok iratszámait, amelyekből kiderül, hogy az oroszországi forradalom kirobbantásához komoly anyagi segítséget nyújtottak a következő urak: Jacob és Mortimer Schiff, Felix és Max Warburg, Otto H. Kahn (szintén Németországból emigrált bankár), Isaac Seligman, és a Lord Alfred Milner közvetítésével működő brit pénzügyi körök. (Lord Alfred tevékenysége és nézetei önálló kötetet érdemelnének). Shub azt állítja, hogy már 1916 februárjában elkészítették a tervet a cár lemondatására. Ez a dátum nagyjából egybeesik azzal, amikor Kerenszkij és a petrográdi elvtársak nyíltan szónokolni kezdtek a „szocialista diktatúráról” és a „proletáriátus” érdekeiről.

A KÖR BEZÁRUL

1917 márciusában felgyorsulnak az események Petrográdban. Az Ideiglenes Kormány kegyesen megengedi a lemondatott cárnak, hogy visszatérjen a fővárosba és

családjával együtt a Sándor-palotában maradjon, amíg kanyarós gyermekei meggyógyulnak. A helyzet ura most Kerenszkij, az újdonsült igazságügyi miniszter, aki igyekszik megfelelni a hatalom tényleges birtokosának, a Petrográdi Szovjetnek. Amikor felvetődik Mihail Alekszandrovics trónutódlása, az alig lecsillapodott kedélyek felizzanak és újrakezdődnek a zavargások. A Szovjet nem kér a monarchiából, ezért Kerenszkij eljuttatja nagyjelenetét.

A Birodalom jövőjéről folyó megbeszélésen Gucskov és Miljukov azt javasolja Mihálynak, hogy ha a legfelsőbb hatalom felelősségét nem is vállalja el, kormányozzon legalább a Birodalom régenseként, vagy a „Nemzet védnökeként” a háború végéig, mint hajdan Cromwell. Ez a megoldás minden résztvevő számára elfogadható, kivéve Kerenszkijt, aki maga tart igényt Cromwell szerepére (hozzá hasonlóan hamarosan beköltözik a királyi palotába). Hisztérikus dührohamot kap, átkozódásai és fenyegetései megbénítják a jelenlevőket. Amikor Mihály rövid gondolkozási időt kér, Kerenszkij elállja az útját és rákiált: „Ígérje meg fenséged, hogy nem tanácskozik a feleségével!” A feleség – akinek erélyességét ismeri és tart tőle – nincs is Petrográdban. Mihály beadja a derekát, ám az aláírt okmány csak „ideiglenes és feltételes lemondó nyilatkozat”, vagyis a korona végleges visszautasítását az alkotmányozó nemzetgyűlés későbbi döntésétől teszi függővé. Mihail Alekszandrovics tehát formálisan uralkodó, bár hatalmát jelenleg nem gyakorolja. Az Ideiglenes Kormány egyelőre beéri ennyivel. A későbbiekben nem lesznek ennyire nagylelkűek: Kerenszkij házi őrizet alá helyezetteti, aztán a bolsevikok a „vörös Urálbeli” Perm városába száműzik, ahol hűségese angol titkárával együtt meggyilkolják. „Legalább száz Romanovnak le kell csapni a fejét...” – Mihály az első közülük 1918 júniusában.

Amint félreállítják a dinasztia, az Ideiglenes Kormány nyomban eltörli a rendi, felekezeti és nemzetiségi korlátozásokat. Letartóztatják a közismert antiszemita, a monarchista, szélsőjobboldali elkötelezettségű lap- és könyvkiadókat, és a régen kihűlt Bejlisz-ügy közvádlokat. Szabadon bocsátják a politikai foglyokat, visszatérésre bátorítják a száműzött forradalmárokat. Angliában és az Egyesült Államokban szimpátiatüntetésekre kerül sor: még a Szabadságszobor mását is felajánlják. Jacob Schiff lelkesen gratulál az orosz népnek „nagyszerű tettéhez”, ami „majdnem csoda, szinte nagyobb esemény, mint elődeink kiszabadulása az egyiptomi fogságból”. Szavainak súlyt adva, rögtön egymillió dolláros hitelt nyújt az „új Oroszországnak”.

Ezekben a hetekben tér vissza Oroszországba Pinhas Rutenberg is sok ezer „elűzött” sorstársával: a régi barátot és párttársat Kerenszkij meleg fogadtatásban részesíti, és annak ellenére, hogy tizenegy évig távol volt, rögtön kinevezi Petrográd kormányzó helyettesévé. Szintén visszatér Lenin és bandája; a viborgi pályaudvaron elvtársaik a Marseillaise indulóval köszöntik – köztük a leendő magyarországi Tanácsköztársaság ifjú kulcsembere, Szamuely Tibor. Május elejére teljes a létszám; a legszélsőségesebb szocialisták mind Oroszországban vannak. Kerenszkij igazságügyi miniszterként mindent megtesz a régi rend bíróságainak összeomlásáért és a hadsereg demoralizálásáért. Ugyanakkor Franciaország erélyesen követeli szövetségésétől a háború folytatását, aminek Miljukov eleget is tenne, de Kerenszkij a vörös vesze-

delemmel fenyegeti és lemondítja. Alekszejev helyére Bruszilovot nevezi ki vezérkari főnöknek, az ő parancsnoksága alatt hajszolja bele a hadsereget a szégyenletes kudarcra végződő júliusi offenzívába. Valóban járja a frontokat és szónokol – ahogy szimpatizánsai állítják –: egyebet nem is tesz. A Szovjet által kirendelt katonatanácsok arról vitatkoznak, hogy a legénység feltétlen engedelmisséggel tartozik-e feletteseinek. Rendszeressé válik a parancsmegtagadás, a tisztek elleni erőszak, a dezertálás, sőt a katonaszökevények hátországi fosztogatása. Kerenszkij így képzeleli „a világ legdemokratikusabb hadseregét”, pedig nyilván tudja, hogy egyetlen hadsereg sem működhet demokratikus, csakis hierarchikus elv alapján.

Ugyanakkor rendkívüli népszerűséget szerez az önmagának kreált aszkéta-imázssal. A sajtó által „néptribunusnak”, „oroszlánszívűnek”, a „forradalom lovagjának”, a „haza megmentőjének” kikiáltott, dísztelen egyenruhában járó államférfit vallásos rajongás övezi: autója elé virágszirmokat szórnak, tülekednek, hogy ruháját megérinthessék, mint egykor a szentekét. Amikor beköltözik a Téli Palotába, némelyek ironikusan IV. Sándornak titulálják. Még évtizedek múltán is felindultan emlékszik vissza a '17-es esztendőre: „Ha akkor lett volna televízió, senki sem tudott volna legyőzni!”. Őszre szinte egyeduralmat épít ki, de a Kornyilov-affér után a katonák – főleg a kozákok – bizalmát elveszti. „Az első oszlopra Lenint akasztják fel, a másodikra meg Kerenszkijt” – jósolja Kornyilov tábornok, de a leleményes jogász ezúttal is elkerüli a kötelet. Lassan mégis lejár az ideje, hiába közeledik a bolsevikokhoz. A szóbeszéd szerint ápolónőnek öltözve surran ki a vörösök ostroma alatt álló Téli Palotából, bár ő azt mondja, saját egyenruhájában, az Egyesült Államok nagykövete által rendelkezésére bocsátott autón. Még tisztelegtek is neki az összezavarodott örök a kijáratnál, dicsekszik később.

Másképpen emlékszik David R. Francis nagykövet, aki 1916–1918 közötti szolgálati ideje alatt szemtanúja a világháborúnak, a forradalomnak, és még a polgárháborúból is kap ízelítőt. Emlékirataiban azt állítja, hogy Kerenszkij egyszerűen elkötötte a nagykövetség kocsiját, így mindenki azt hitte, hogy az amerikai diplomata utazik benne. Úgy tűnik, hogy Francis tájékozottabb az események hátterét illetően, mint francia kollégája. Beszámol arról, hogy mindjárt a cár lemondását követő napon, kormánya utasítására felkereste az új külügyminisztert, és közölte vele, hogy az USA elismeri Oroszország kormányát. A következő napokban Francis rejtélyes táviratot küldött Washingtonba, mely szerint „a pénzügyi segítség felbecsülhetetlenül fontos, hogy a forradalom győzedelmeskedjen”. Azt is elárulja, hogy tudomása szerint Kerenszkij ismerte a fronton terjesztett lázító röpiratok eredetét, azzal is tisztában volt, hogy Trockij kapcsolatban állt a Kuhn, Loeb & Co.-val. Megemlíti továbbá, hogy az USA stockholmi követe, a dúsgazdag Ira Nelson Morris személyesen érintett volt a Svédországban zajló pénzügyi machinációkban, amelyek 1914 februárjától (?) folytak. 1915-től az Aschberg-féle NyaBanken, Max Warburg bankjának stockholmi fiókja és a Parvus által alapított, „Masiniszta” Jakub Hanecki vezette cég zökkenőmentesen folyósított nagy összegeket Oroszországba forradalmi propagandára, szervezésre és fegyvervásárlásra. Olof Aschberg személyesen is járt Petrográdban, ahol

azt hangoztatta, hogy a NyaBanken a „bolsevikok bankja”. Francis arról is tud, hogy 1917 folyamán, a februári forradalmat követően volt a legaktívabb pénzmozgás: különösen Trockij elvtárs kérésére érkeztek összegek. „Számos nyom vezet Stockholmba és Koppenhágába” – írja. Az amerikai nagykövet nem ismer annyi részletet, hogy összerakja a teljes képet, de memoárja alapján nagyvonalakban a David Shub által fel-

Áldozat az Internacionálizmusnak. A Marx-oltár előtti rítus végrehajtói (balról jobbra)

vázolt história rajzolódik ki. Ha figyelembe vesszük Warburgék és Schiffék közeli rokonságát, a nyomok Németországtól, Svájctól és Skandináviától egészen New York-ig vezetnek. A pókháló szálai összefutnak, a kör bezárul.

Micsoda remek összeesküvés-elmélet! Lehet, hogy tényleg nem több annál, de a bekövetkezett események azt bizonyítják, hogy hosszú éveken keresztül minden részletre kiterjedő aknamunka folyt a háttérben. Persze könnyen lehet, hogy a szóban forgó úriemberek pusztán családi gardenpartyk alkalmával találkoztak, és szó sem esett köztük politikáról meg üzletről, főleg nem holmi sötét üzelmekről. Elvégre mindenki tudja, hogy bőkezű filantrópok voltak, némelyikük lelkes cserkész, a másik meg a reneszánsz olasz művészet szerelmese.

Bárhogyan történt is, a német politikusok számítása az októberi bolsevik hatalomátvétel után nem válik be. 1917 végén ugyan megkezdődnek a fegyverszüneti tárgyalások az új szovjet kormánnyal, de egyre világosabb, hogy a fizetett forradalmárok nem óhajtják végrehajtani a lefixált munka rájuk eső részét. Trockij elvtárs, az új külügyi népbiztos, megtagadja a németek által követelt kormányzóságok átadását és – valamennyi résztvevő elképedésére – közli, hogy *békeszerződés aláírása nélkül*

befejezettnek nyilvánítja a háborút. Ezzel gyakorlatilag Oroszországra szabadít szíhatvan ellenséges hadosztályt. A Lenin szerint „annexió és imperialista békét” csak a következő évben, szigorú ultimátumok hatására kötik meg. A németeknek március közepére végül sikerül kikapcsolniuk a keleti frontot, de ez már nem olyan fontos, mint korábban remélték. Nyugaton megindul a Ludendorff-féle nagy tavaszi támadás, amelyben minden harcra képes embert bevetnek; az 1901-es korosztály (tizenhét évesek) behívásával négymillió katonát sorakoztatnak fel, hogy kieroszakolják a győzelmet. Mint mindig, most is az idő a legfőbb ellenségük. Döntő fölényt kell kiharcolniuk addig, amíg az új hadviselő fél, az USA, csapatait és friss készleteit eljuttatja Európába. Az Egyesült Államok hadbalépésének ténye és ideje aligha a véletlen műve. Miután megdöntötték a cárizmust, figyelmüket a militáns Német Császárságra irányítják. Németország veresége természetesen magával rántja Ausztria-Magyarországot és Törökországot is. A monarchiák megsemmisítésével és nemzetállamok (önkéntes) létrehozásával, „liberális, emberbaráti elvek” alapján megszerveződhet a modern Európa, amint azt Wilson úr hangsúlyozza.

Oroszországot egyelőre kevésbé érinti a nyugati torzalkodás. Ott új időszámítás kezdődik. A világháború hamarosan átcsap négy évig tartó polgárháborúba. W. J. Oudendijk holland diplomata lesújtó véleményét a briteknek szóló beszámolóban így összegzi: „A szovjet kormány egy bűnszövetkezet szintére süllyedt... Azonnal el kell fojtani a bolsevizmust, ez most a legfőbb feladatunk és kötelességünk.” Naivan hozzát teszi, hogy a bolsevizmus az egész világ civilizációját halálos veszéllyel fenyegeti. Már késő: a szellemet kiengedték a palackból és nincs erő, ami vissza tudná zárni.

Stockholmban egy jól öltözött, sötét, robusztus úriember azzal a kéréssel foglalkozik a svéd szociáldemokrata vezetőkhez, hogy küldjék hivatalosan Petrográdba. Akár azt is vállalja, hogy a szovjet népbíróság előtt tisztázza magát: elmondaná, hogy nem idegen érdekeknek, kizárólag saját lelkiismeretének engedelmeskedett, amikor részt vett a forradalmi előkészületekben. Ha nem hisznek neki, kész bűnbánatot gyakorolni, csak engedjék belépni a munkásosztály soraiba, hogy tovább egyengethesse a proletáriátus útját. Parvust (hiszen róla van szó) az elvtársak soha többé nem engedik vissza Oroszországba. Trockij elmeséli, hogy milyen jól nevetnek alázatos közleledési kísérletein. Kiröhögik az egykori mentort. Noha Parvusnak majdnem minden kitűzött célját sikerül megvalósítania – vagyont szerzett, győzedelmeskedett az orosz forradalom, aztán a német szocialisták is kormányrúdhöz jutottak –, mégis keserű szájjal vonul ki a politikából. „Fordított Midász vagyok – mondja – : amihez hozzáérek, szarrá változik”.

1924-ben hal meg, ugyanabban az évben, mint Lenin és Wilson. Szívinfarktust kap a Berlinhez közeli, elegáns Páva Szigeten álló, harminckét szobás villájában. Semmilyen hivatalos irat és bankszámla nem marad utána. Azonban megmaradnak azok a sötét démoni erők, amelyek a testi hordozó halálával állandóan új otthont keresnek maguknak, hogy általa tovább tevékenykedjenek.

TURCZI ISTVÁN

Ha kérdezné

MARSALL LÁSZLÓ EMLÉKÉRE

Turczy ha kérdezné Marsallt
mi lesz ha egyszer elröppenünk innen
el az oxigénhiányos rímtelen búsba
hol nem ufóztatják többé duma-univerzumunk
és elmarad fülbeduruzs szó-cszájg drúzsba

Turczy ha kérdezné Marsallt
mesélné el mások szeméből mit tanult
jött látott megbékélt-e a lenti léttel
hisz a történelem nem az ami történt
a semminél mégis több ez a kézrátétel

Turczy ha kérdezné Marsallt
valami hosszanfriss rögtönzött öröklétben
mint két bolygóközi fallikus úrna
ott is szakmányba' döngetnénk a nőket
és kedvünkre tágulna minden apertúra?

Turczy ha kérdezné Marsallt
érdemes volt-e mint egy gázpedálba
beletaposni az időbe affettuoso grave
kromatikus fantazmagóriák teraszán várni
hogy mikor köszönt ránk egy földöntúli ave!

Turczy ha kérdezné Marsallt
két rejtvény egymást miként fejt meg
és mi ez a példázat a múlás ormain
ő Kozmikus Búgócsiga-pózban csak
annyit mondana: „*Sokasodjatok, halottaim!*”

Üzenet a Gyarmat utcából

L Á S Z L Ó F F Y A L A D Á R N A K

*A lelkekben a gyarmatok mind
megmaradtak: kisalapi bérlemény.
Eltart egy darabig, darabolós gyilkosok
közt csak így. A többi borzongó remény.*

Mit nekem, ha neked se. Atomvillanáskor
együtt vágjuk magunkat a földre,
vagy fussunk, ha időnkből futja.
Azért madaraink csőre töltve.

Mennyit árt a versnek ez a sehonnai
béke! Lelke rajta, úgy feszül..
Mennyit ér a versnek könnyek alkonyíze,
míg hold *hibernál rendületlenül.*

Nyolcad messiások transzparenséken.
Bizniszland – *egyszerre fiktív és való.*
Nagy Sándor csak reklámhadjárat.
Vándorkiállításon Titanic, trójai faló.

De visszatérve a gyarmatokra jobb lesz
megint. Már készül új áldozati oltár.
A Nagy Portréfestők és Cégbejegyzők
tudják: ott is az leszel, aki ideát voltál.

G Á L J Ó Z S E F

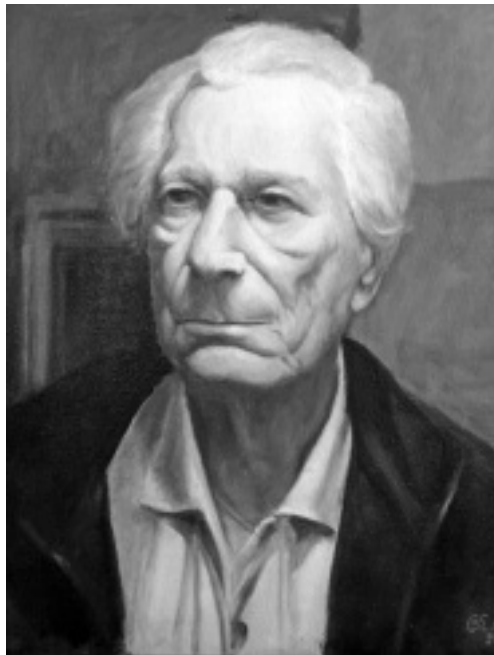
„A hit életem támasza és talpköve”

BESZÉLGETÉS CSONKA ERNŐ FESTŐMŰVÉSSZEL

A vasi festők doyenje (1921). Mindig választékos megjelenése, tiszteletet adó, de távolságtartó személyiségét viszonyozza a város köztisztelete. 75. születésnapja alkalmából életmű tárlaton mutatta be alkotásait a Szombathelyi Képtárban. 2002-ben Isten ecsetjének árnyéka... címmel, Árnyékrajz Csonka Ernő festőművészről alcímmel Pósfai János lírai portréjával életét bemutató kötetet jelentetett meg számos alkotásának reprodukciójával.

Volt-e felmenőid között képzőművészi tehetséggel megáldott ember?

Nem tudok róla, hiszen nagyszüleimet nem ismertem. Okát nem tudom. Anyai nagyanyámról egyetlen halvány emlékképem van. Egy, az 1940-es évekből megmaradt származást igazoló irat szerint földművesek voltak. Édesapám kiváló technikai adottságokkal rendelkezett. Minden kézműves szakma közel állt hozzá. Gyermekként érdeklődve és csodálattal néztem rá. Készített ő lószőrből keféket, tükörsimára csiszolt szerszámnyeleket. Az első világháborúban az egészségügynél szolgálva szerzett fontos elméleti és gyakorlati ismereteket. 1942-43-ban önkéntesként, őrmesteri rendfokozattal a tábori kórházban szolgált. Műtős lett. Élete során más munkahelyeken is helyt állt – városi tűzoltóként, hivatali altisztként és a város polgármesterének díszhajdújaként is.

Nagy büszkeség és öröm töltötte el szívemet, mikor felöltötte a gyönyörű piros-fehér ezüstszinóros, bundával bélelt mentéjét, sárga csizmáját, kardját, tarsolyát, dísztollas fővegét.

Értett a kertészethez is. Neki köszönhetem, hogy megismertem a kerti virágok sokaságát, változatosságát, a madár- és állatvilágot, amely akkor még mindennapos

élményt adott. Ez a csodálatos terület – ahol akkor laktunk – a Práter volt. Ma Gayer-parkként igyekszik zöld területet varázsolni a belvárosba.

A család motorja Édesanyám volt. Ő sem volt iskolázott, de intelligenciája, olvasottsága, tájékozottsága a világ dolgairól, messze túlmutatott az iskola hiányán. Tagja volt a „Jó Barátok” könyvtárnak. Itt kötött barátságot Gazdag Erzsivel. Női kalapkészítőként tevékenykedett. Nagy figyelmet, kezűgyességet és nem utolsósorban jó kapcsolatépítést igénylő feladat volt az övé. A szakma megszüntetése után is a család megélhetését különmunkákkal segítette. Édesanyám mondta gyakran, hogy a szürke tömegből csak tanulással lehet kitörni. A család anyagi szűkössége ellenére is ragaszkodott hozzá, hogy gimnáziumba iratkozzunk be.

Életem végéig örök hála nekik.

Tehát édesanyád nem csak szavakban, hanem a gyakorlatban is fontosnak tartotta a kellő iskolázottságot. Hol kezdted az elemít?

Az első és második osztályt – a Hollán Ernő utcai püspöki elemiben tanultam meg. Aztán lakóhelyet változtattunk és a Rákóczi úti iskolában folytattam. Májig szeretettel emlékszem vissza tanítómra, az iskola igazgatójára, Baltavári Elemérre. Ő állította ki az iskola folyosóján rajztudásom első zsengeit.

Innen kerültem a Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnáziumba, ahova nem is volt olyan egyszerű bekerülni. A diákok nagy része jómódú szülők gyermeke és a vidéki plébánostól vagy tanítótól beajánlottak közül kerültek ki. Az én fölvételemet Édesapám főnöke, a város kultúráját támogató polgármester, Újvári Ede támogatta.

A gimnáziumban nem voltam kiváló tanuló, de a rajztudásomra itt is fölfigyeltek. Az iskola folyosóján állították ki munkáimat. 1934-ben a Szombathelyen tartott országos tehetségkutató pályázaton első díjat nyertem. A pályaművet rajztanárom, Radnai Rezső – áldassék a neve! – küldte be.

Az itt eltöltött nyolc év szelleme adott alapot és erőt az elkövetkező esztendőök tektonikus viharainak elviseléséhez. Szívesen idézek vissza olyan eseményeket, amelyek ma is szívderítően hatnak: az év végi ünnepeket, Mécs Lászlóval, az akkor nagyhírű költővel való találkozást, az első világháború hősi halottai emlékművének a leleplezési ünnepségét. És nem felejttem a cserkészéletet sem.

Milyen meghatározó, személyiségformáló hatást adott a gimnázium?

Paptanáraink személyisége – természetesen az anyagi is – arra ösztönzött, hogy hivatásnak az ő életüket válasszam. Egy végzős szegény diák részére vonzó volt tanáraink tekintélye, amely a világ és a társadalom részéről is felénk áradt. A szerzetesi élet vállalását – ma már úgy érzem – elsősorban a biztos egzisztencia tudata motiválta.

Az érettségi után Csornán a premontrei rendben megkezdtem teológiai tanulmányaimat. Nem kellett egy év, hogy belássam, mély elhivatottság kell a szerzetesi élethez. Heten kezdtük meg tanulmányainkat 1940-ben itt. Közülünk végül egyetlen

társunk vállalta a hivatást. A gimnázium és a rendben eltöltött tanulmányi idő – bár az eredeti szándékom megváltozott – életre szólóan beégette lelkembe a vallásom iránti elkötelezettséget.

Hogyan alakult a további életed?

A pályakezdő fiataloknak elhelyezkedni sohasem könnyű – akkoriban még inkább nehéz volt. Ekkoriban már háborús felhők borították a láthatárt. Minden jelentkezést megfellebbezhetetlenül elutasítottak azzal, hogy „akkor jelentkezzen, ha katonaidejét már letöltötte.” Én – átmeneti – megoldásként polgármesteri segítséggel szellemi szükségmunkás lettem a városházán. Ez meghalni sok volt, megélni kevés. Ezért apámmal együtt úgy döntöttünk, korengedménnyel bevonulok a katonasághoz.

1941. január elsején öltöttem magamra a katonaruhát, amit 1947. július 29-ig viseltem. Persze nem jószántamból maradtam ilyen sokáig katona. A sors úgy hozta, hogy a katonai hadműveletekben a család mindhárom tagja ténylegesen részt vett. Az apám is önként vonult be, mert őrmesterként a korábbi életünkhöz képest jobb egzisztenciát tudott biztosítani a családnak. Testvérbátyám azonban életre szólóan megrokkant. „Jutalma” egy trafikengedély lett Vépen. Az én katonai pályafutásom pedig huszonhét hónapos szovjet hadifogsággal fejeződött be.

Az én katonai életem az egészségügyhöz kötődött. A honvédkórház állományában kaptam lovas-kiképzést, ezért is lettem a 7. Tábori Kórház vonatrészelegének parancsnoka. Ezt a vonatot ne úgy értsd, hogy a síneken „száguldó vonat.” A katonai szaknyelvben minden szállítóeszközt vonatnak neveztek. Az én „vonatom” ruszin kocsisok „dirigálta” 60 parasztszekérből álló konvoj volt. A mi feladatunk a kétszáz sebesült befogadására, ellátására alkalmas kórház teljes anyagi szükségletének szállítása. A kórházat 1944. június 1-jén szombathelyi 3. sz. Helyőrségi Kórház szerelte fel. Parancsnoka Papp Bertalan orvos alezredes, a sebészeti osztály vezetője a szombathelyi Tiborcz Sándor sebészorvos főhadnagy, legénységi parancsnok a csepregi Czingráber Jenő tanító tartalékos hadnagy. Ez a kórház, az ukrainai Sztaniszlautól visszavonulóban a fogságba esésig Kolozsváron és Veszprémben látta el feladatát.

A fogságba jutásom napja 1945. április 1. húsvétvasárnap, a szlovéniai Szécsiszentlászló, Szentgyörgyvölgy, Pártosfalva (ma Szlovénia) térségében. Ekkor már fogoly mivoltunkat erősen meghatározta a háborús körülmények. Ezek között – többnapos gyaloglás után – jutottunk el Jánosházára. A gyaloglásból akár meg is lóghattunk volna, hiszen csak egy vagy két orosz katona kísért minket, akik azt mondták, ha a vége a háborúnak leszerelnek és mehetünk haza. Hittünk nekik. Jánosházán azonban már drótkerítés és őrtorony várt bennünket. Ez már valódi fogolytábor volt. Néhány hét után Intapusztára gyalogoltunk, ahol a nyílt pályán várt bennünket egy marhavagonokból álló tehervonat, ahova bezsúfoltak bennünket.

Innen – Kelebián keresztül a romániai Fogsániba, egy hatalmas 40 ezer hadifoglyot befogadó táborba kerültem. További állomás Konstanz, ahol a Transszilvánia nevű luxushajón, megint csak sok-sok emberrel zsúfolva egy Szocsi környéki kikö-

tőben tettek partra bennünket. Kelebiát azért említem külön, mert itt a vagon ablakából kidobtam egy papírba csomagolt követ, amelyen üzentem szüleimnek. És ők megkapták! Igen, Szombathelyen megkapták!

A fekete-tengeri út után a szárazföldi szovjet lágerek következtek. Az utolsó a krasznodari körzetben lévő Hadizsi nevűben több mint egy évet töltöttem. Ez a láger adta fogsági élményeim zömét. Itt a rajztudásom segítette életben maradásomat. A foglyoknál véletlenül megmaradt – mezítelenre vetköztetve szinte mindent elszedtek tőlünk! – fényképek hátoldalára rajzoltam a portréikat. A honorárium – megegyezéssel – tíz deka barna kenyér volt. Arannyal egyenértékű valuta. A rajztudás pedig, még a minket őrző szovjet katonáknak is imponált.

1947 júniusában – 26 évesen – véget ért a háborús megpróbáltatásod. Végre itthon! Bizonyára azt gondoltad, a sok-sok keserves nap után minden jobbra fordul.

Igen, gondoltam, de nem így történt. Hazatérve állástalanság, nincstelenség. Ráadásul nem volt szakképesítemem, de ha lett volna is, akkor sem tudtam volna könnyen munkát találni. Csak hosszú idő után – feleségem főnökének ajánlásával – sikerült méltatlan munkát találnom. Az Üveg Nagyker vállalat igazgatója bízott meg a boltokban árusított fehér bögrékre piros pöttyök festésével. Úgy gondolta a falusiak szívesebben veszik a pöttyös csészéket, ezért pingáltatott rájuk tíz pöttyöt. Előbb ecsettel pingáltam, pöttyönként 10 fillérért, aztán újítottam. Parafadugókkal pecsételtem rájuk a kívánt dekorációt. A visszacsomagolás volt a munka neheze. Ez alkalmi munka volt.

Első állandó munkahelyem 1949. augusztus 1-jétől a Kovács Szállóként is ismert Savaria Szálló volt. Előbb bonkontrolós (a pénztárgép és a feladott pénzt kellett összehasonlítanom) lettem, majd szállodai naplóvezető. A szállóbeli állásomat azonban sajnos rövid idő után elvesztettem. Éppen rajztudásom miatt. A korszak nagy divatja volt a politikai vezetők Marx, Engels, Lenin, Sztálin és természetesen Rákosi arcképeinek megfestése. Én Sztálin és Rákosi portréját festettem meg, az előre megállapított szerény honoráriumot azonban a főnököm nem fizette ki. Azt mondta „nyereségvágyból dolgoztam.” Végül kenyértörésre került sor és elbocsátottak a cégtől.

Hogyan tovább?

Rövid ideig – talán egy-két hónapig – állástalan voltam. Szerencsémre a Kelet-Európai Biztosító úgy tudom német tulajdonú cég volt – alkalmazott adminisztrátornak. Itt, talán egy évet dolgoztam 1951-ben. Aztán következett az ÁFÉSZ 1952-től. 17 évet töltöttem el a földműves szövetkezetek (ÁFÉSZ) szombathelyi állományában. Az ekkoriban alakult bolthálózatnak szüksége volt megfelelő színvonalú kirakatok elkészítésére. Ezek alatt az évek alatt elvégeztem a Fővárosi Tanács Iparcikk Kereskedelmi Iskola kirakatrendezői tagozatát. A munkaköröm eleve igényelte a falusi boltok fölkeresését. A sok és sokféle történő utazás a megyében szinte mosolyogva tálalta

elém a környezetem szépségét. Tudtam ráfigyelni. Később Trabantommal távolabbi vidékeket is fölkerestem, így szinte az egész Dunántúlt megismertem. Amikor lehetőségem nyílt rá, akkor a szomszédos országokkal is örömmel ismerkedtem meg. A tájak békét és harmóniát adtak lelkemnek.

Következő munkahelyem a Vas Megyei Moziüzemi Vállalat, ahol tervező grafikusként dolgoztam. Feladatomban a műsorban szereplő filmek propagálása volt. Nagyméretű megállító táblákat készítettem, amelyek általában a film valamelyik főszereplőjét ábrázolták. Ezek a portrék gyorsan megsemmisültek, mert a következő film valamelyik alakja került a hirdető táblára. A megállító táblák készítése mellett a másik feladatomban a műsorfüzetekhez grafikák készítése. Kedvemre való örömteli munka és munkahely volt öt éven át.

Nyugdíjazásom előtt öt évvel – 1976-ban – jelentős fizetésemelést ígért és adott a szombathelyi Centrum Áruház. A főtéri szép szecessziós épületet ma is sokan centrumként emlegetik. Itt dekorációs vezetőként dolgoztam 1981-ig, nyugdíjazásomig.

A napi munka mellett pedig rendszeresen festettél, éltél igazi hivatásodnak. Ernő! Te és korosztályod, de még az utánad következő generáció tagjai sem részesültek iskolarendszerű művészeti képzésben. „Kinőtt” Vasi Műhely. Te nem voltál tagja.

A hadifogság után, az ötvenes évek elején kapcsolódtam be a helyi képzőművészeti életbe, ahol már élénk munka folyt. Ez két kiváló festőművész, Radnóti Kovács Árpád és Burány Nándor magas rendű szakmai tudásának és egyszerűségének volt köszönhető. Megszervezték a kollektív műteremben az elméleti és gyakorlati órákat és a legvonzóbbat, az élő modell utáni festést, rajzolást. Fél évenként a Képcsarnok képvásárlást is tartott, ami sokat jelentett anyagilag – például – a festőeszközök beszerzésében. Az így összegyűjtött képeket igen méltányos áron, részletre is megvásárolhatta a közönség a cég múltjaiban. A szombathelyi üzletben volt az első kiállításom 1962-ben. Egykori osztálytársam, akkor a megyei levéltár igazgatója nyitotta meg.

Mennyire vettél részt a helyi művészeti egyesületek munkájában?

A Derkovits Kör munkájában alkalmanként vettem részt, de nem voltam állandó tag.

Miért?

Engem mindig kizárólag a jó munkavégzés lehetősége animált a részvételre és természetesen a két művésztanár – Radnóti és Burány – jószándékú oktatása. Velük később is kapcsolatban maradtam. A ritkán, ott készített munkáimat sohasem kifogásolták. A Kör munkája azonban – ahol különböző képességű nők és férfiak tevékenykedtek, részemről érdektelenné vált, ezért maradtam el.

Említettem, hogy 1963-ban elvégeztem a Fővárosi Tanács Iparcikk Kereskedelmi Iskolát. Itt természetesen a képzőművészet technikai részével is foglalkoztunk. Napi munkám eleve megkívánta a tevékenységem mesterségbeli alapjainak elsajátítását, amit szorgalommal és tanulással el lehet sajátítani. Az önképzésnek sok lehetősége van.

A tanuláshoz hozzá tartozott a nagy mesterek műveinek megismerése. Világjárásom során fölkerestem Párizs, London, Berlin, Barcelona, Madrid, Vatikán világhírű múzeumait. Sorolhatnám tovább is, hiszen keresztül-kasul utaztuk. Ezek tanulmányutak is voltak.

Itt említem, hogy 1962–64 között a fővárosban elvégeztem a Marxista Egyetem esztétikai szakosító tagozatát is. Itt nyilván nem a festőmesterséget tanultunk, hanem a művészetek esztétikai megközelítését. A csoport vezetője egy akkor országosan ismert filozófus, Szigeti József volt.

A Képzőművészeti Főiskolát – ma Egyetemet – nem végzett művészek önálló kiállításának föltétele volt a Művészeti Alap-tagság. Tagja voltál-e az Alapnak? Úgy tudom, az Alap-tagságot meg kellett pályázni két személy támogatásával. Te pályáztál?

Alaptagságom története, a magam számára is eléggé gubancos. Ma már nem emlékszem pontosan az eseményekre. Azt tudom, hogy egy alkalommal az egyik képet becsomagoltam, elküldtem, talán az Alap-tagságot kérelmező irodába, ahonnan egy idő múlva bontatlanul visszajött. Amikor érte mentem, méltatlan körülmények között találtam. Akkor a megye művészeti életében – ezt mindnyájan érzékeltük – nagy befolyással rendelkezett Majthényi Károly. Én sem társadalmi helyét, sem hivatali állását nem tudom meghatározni. Valószínű ő volt akkor az Alap-tagság megyei ügyintézője. Nem tudom semmivel sem dokumentálni, de lehetségesnek tartom, az ő tevékenységének időszakában akadt el a kérelmem. Ezt nem tudom bizonyítani.

Salamon Nándor egy 1988-ban írt levelében arra ösztönzött, hogy pályázd meg az Alap-tagságot. Megpályáztad?

Én úgy emlékszem, hogy akkor már sem a kérelmet, sem a képet nem küldtem el.

Mindnyájunk életében meghatározóak a találkozások, nyilván a Tiedben is.

Persze. Nem felejttem diákkoromban a korszak nagyhatású költőjével, Mécs Lászlóval való találkozásomat. A legelső azonban kétségtelenül első feleségemmel történt. Elmondom a történetet. 1947-ben kerestem meg egykori katonai parancsnokomat a Wesselényi utca 6. számú házban. A nyitott ajtón kiszüremlett a muzsika, Solvejg dala szólt, s egyszer csak elém szaladt egy bogárszemű pulikutya. Megsimogattam, de akkor már ott állt mellettem a gyönyörű lány. Azt kérdezte kit keresek, miben segíthetne. Sándorfi Márta volt. A pillanatot sohasem felejttem el. 1949. augusztus 20-

án egy domonkos atya előtt fogadtunk örök hűséget. Negyvenhárom évi boldog házasság után hagyott itt mindörökre. Elvesztésébe majdnem belehaltam én is. Halála után kezdtem meg a szakrális képek festését, amelyek segítettek a fájdalomtól kitörni.

Feleségem halála után egy évig nem vettem kezembe az ecsetet. Aztán engedtem egy berettyóújfalui meghívásnak, ahova a város önkormányzata és a Művészbartok

Egyesülete hívott meg 1992-ben. Nehezen szántam rá magam az útra, de nem bán-
tam meg. Csodálatos vendéglátásban volt részem és még csodálatosabb emberekkel
találkoztam. Köztük Jáki Ferenc és Kardos M. Zsóte költővel, Osváth Miklós festővel.
Feri fafaragásai és versei nagy hatással voltak rám. No és a táj. Talán a képeimen is
tükröződik ez a derű, akárcsak az ihlető tájon... Jól jött ez a tábor, mert néha megáll
az ember kezében az ecset.

Ha nem is meghatározó találkozásnak, de számomra jelentős eseménynek számít,
hogy szót válthattam Habsburg Ottóval, Habsburg Károllyal, Lezsák Sándorral, Ne-
meskürti Istvánnal, Mádl Dalmával. Velük beszélgetni mindenki számára tiszteletet
és megbecsülést jelent.

*A személyekkel való találkozás mellett ezt többször elmondtad interjúdban, mennyire
alapvető élményed a táj. Ezt a képeidről írt méltatások mindegyike meg is fogalmazta.
Egy 1989-es interjúdban a Kőszegi-hegységet az „én Barbizonom”-nak nevezted. Sa-
lamon Nándor lírai tájképeidről írt ismertetője szerint: „Nagy kilengésektől mentes,*

mégis mozgalmas felszíni alakzatok, hullámzó domb- és hátságok sora, források, patakok, folyók hálózatak, tagolják.” Gyermekkorától ismert ifjú barátod Vinkó József pedig így csodálkozik (1987) alkotásaira: „Honnan ez a képeiből áradó nyugalom? Ez a derű? [] Úgy tűnik, Csonka Ernőt megvédte ihlető témája a Vas megyei táj. Mintha még mindig a nagybányai iskola korát élnénk, ő veszi a vásznat, a palettát, az ecseteit s egy hangulatért, a márciusi hóért, az októberi sétányért képes hetekig járni a vidéket... az embernek a gyerekkora jut eszébe, s újra csak meghökken: lehet, hogy elvesztett valamit, aminek Csonka Ernő még birtokában van?”

És újra idézem munkásságod kiváló ismerőjét, Salamon Nándort, aki bizonyára tájkép ábrázoló művészetet lényegét így fogalmazta meg (1990): „Alkotómunkájának alapja a mérhetetlen természetszeretet, a rácsodálkozás képessége a hétköznapi csendjére s az egyéniség kifejezésének bátorsága. Mert igenis bátorságra, elszántságra van szüksége annak, aki manapság vállalja a „kivonulás” következményeit, a táj megfigyelését, tanulmányozását, a természet hamisítatlan szabadságának ábrázolását. ... Ritka képessége a szelíd természetű, tűnődő festőnek az emberi hang.”

Egyetértés-e a jellemzéssel?

Igen, hiszen találóan fogalmazták meg szavakban, amit én próbálok a képek nyelvén elmondani. Én úgy látom, hogy a festő akarva-akaratlan humanizálja a tájat. Az ember otthagyja jelenlétének nyomát, hiszen ő is a természet része. A festő munka közben erre a humanizálásra nyilvánvalóan nem gondol. Valójában a tájkép elemei „díszletül” szolgálnak a kapott élmény megjelenítésére. A látványt nem lefesti, hanem megfesti, lehet, hogy hozzátesz valamit, esetleg elvesz belőle. Békét, nyugalmat kíván sugározni. Szívesen idézem mindig Cézanne-t: „A táj bennem gondolkodik, én vagyok a táj tudata...”

Tájképeiden mindig ott van legalább egy fa.

Igen, mert a fa, a faágak rajzolata karakteres hatást kelt. Rajzolatossabbá válik általa a táj, segíti a kompozíciót kialakítani és ez megkönnyíti a táj által kívánt gondolatot kifejezni. A hangsúlyt a színek adják. A színárnyalatoknak megszámlálhatatlan változata van. Ezt talán jól érzékeli a szemlélő elsősorban a téli tájképeimen. A színárnyalatok jól kifejezhetik az érzelmeket. Ha egy másik szín is megjelenik, attól pedig kontrasztosabbá válik a táj. Talán nem ellentmondás, hogy én mégis inkább az ős színeit szeretem, meg a télét. Ilyenkor a táj érdekesebb arcát mutatja meg nekem részletesebbé, színesebbé válik.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy én nem vagyok spekulatív tájképfestő. A műteremben festett tájképet nem tartom igazinak, mert nem tudja megadni azt a hatást, amelyet az élő természetben látok. Hiszen, ha sétálok, a természetben hirtelen megragad egy részlet, aminek szépsége örömmel tölt el. Az az érzés, hogy ezt az örömet más is átérezhesse, a látvány megörökítésére buzdít. Megpillantása persze kegyelmi pillanat. Ugyanis előfordult már többször is, hogy másnap – a festésre

fölkészülve – hiába kerestem az előző nap hangulatát. Más volt a nap állása, a világítás, a saját hangulatom és más körülmény is. Ez indokolja, hogy tájképeim jelentős része akvarell.

Munkásságodban fontos helyet kapott a szakrális témák ábrázolása is. Ez nem meglepő, hiszen egész életutadat meghatározta a hit.

A szakrális képeimet párom elvesztése után kezdtem festeni. Addig – erről már beszéltem – mindennapjainknak meghatározó, szinte mindennapi része volt az utazás, a természetjárás. Az ő halála után nem volt kedvem egyedül útra kelni, ekkor kezdtem el ezeket a képeket festeni. Két fajtája létezik. Az egyik egy sorozat, amely egyebek mellett a keresztutat ábrázolja. Ennek forrása egy régi imakönyv, amelyben a bélyegképnél alig nagyobb grafikák illusztrálták a könyvet. Én ezeket a grafikákat „tettem át” olajba. Aranysárga háttér előtt bronzos színnel ábrázoltam a témát Jézus utolsó útját.

A másik sorozat is Jézus életét ábrázolja. Ennek is egy nagyszerű könyv volt a forrása. Ugyancsak fekete-fehér grafikák – ezek azonban egész oldalak – jelenítették meg a Megváltó életét. A könyvet egy P. Didon nevű szerzetes írta Jézus élete címmel és a budapesti Szentírás Egyesület adta ki 1935-ben. A megszínesített és általam festett képek ugyancsak olajjal 60x80 centiméteres méretben készültek.

A harmadik csoportba az egyház által kanonizált szentek festése tartozik. Legutóbb Szent II. János Pál pápa személyét ábrázoltam hat különböző helyzetben. Az egyikben Calcuttai Terézszel való találkozását festettem meg, a másikon az áldást osztó pápát, aztán a gondolkodót. Orbán Márk atya kérésére festettem meg Boldog Ceferino Gimenez Malla spanyol származású szentet, aki az egyetlen cigány származású szent.

Szakrális, vagyis szentképet festeni mindig különleges alkalom, mert az ábrázolttal személyes kapcsolatba kerülök. Ebben a munkában is békét, nyugalmat, harmóniát találtam. A keresztutat ábrázoló képeim több templomban láthatók.

Hadifogságod idejében – emlékeztél rá – szinte az életedet mentette meg a portrérajzolás.

A portrérajzolás, festés végigkísérte az életemet. Már gimnazistaként is rajzoltam, a hadifogságot valóban említettem, portrék voltak a filmeket propagáló táblák is. Az önálló portrékat barátaimról, családomról és ritkábban megrendelésre készítettem. Igazából persze a szakrális képeim is portrék. Én fontosnak tartom, hogy a portré hasonlítson az ábrázolt személy arcvonásaihoz. Mivel a modell ritkán vállalja az ülést, ezért inkább fényképről festem meg az embert. Olyan is előfordul természetesen, hogy nem mindig érzékelhető a fizikai hasonlóság. Én a jó portré talán legfőbb jellemzőjének a fény-árnyék megfelelő használatát tartom, mert ez adhatja meg az ábrázolt személy igazi karakterét.

Munkásságodban kitüntetett helyet kapott a szülőföld szeretete és a vallás, amit egyértelműen igazolnak alkotásaid. Mit jelent Neked e két fogalom?

A szülőföldről, a hazáról, a haza szeretetének fontosságáról szinte minden költőtől idézhetnék. A szülőföld, a haza jelentéstartalmát idegen országban érzi meg az ember, főleg akkor, amikor számára elveszett. Ha van, nem hiányzik, ha nincs, belehal. Igazában fogságban éreztem meg a hiányt. Fogolytársaimmal állandó, visszatérő kérdésünk volt: mikor megyünk haza? A válasz nélkül maradt bizonytalanság lemarta a lelket.

A szülőföld szépségét felfedezni, bemutatni kötelesség, megtisztelő feladat. A szentendrei Kossuth Lajos Katonai Főiskolán 1988-ban rendezett kiállításon jóleső érzéssel hallottam a parancsnok megnyitóján: „a képek kisugárzása híven szolgálja a hallgatók hazaszeretetre nevelését.” Igen! Ha a Teremtőtől erre megbízást kaptam, akkor ezt teljesítenem kell. Nekem ez öröm.

Munkásságod másik – de lehet, hogy ez az első – meghatározó élménye a hit.

Amikor arról beszélek, hogy a megbízást fentről kaptam, azt is értem alatta, hogy festői képességemet a Teremtő Istennek köszönhetem. A megbízásom az volt, hogy a művészet kis „mustármagját” neveljem, ápoljam, hogy gyümölcsöt hozzon. Hit és szorgalom nélkül ezt elérni, megvalósítani nem lehetett volna.

Hogy miben hiszek? Alapvetően abban, hogy a bennünket körülvevő Univerzum nem magától jött létre, hanem az emberi agy számára felfoghatatlan Valóság, Szellem akaratából. Ő az, Aki a parányi „mustármagot” adományozta nekem, hogy abból virágot nevelhessek.

Az első vallási élményemet is itt említem, amely az elsőáldozáshoz kapcsolódik. Ideje 1929. május 18. Az eseményt egy nagyon szép emléklap őrzi máig. Bizonyára, ha nem is érti, de megérzi a külsőségeken túl is az esemény nagyszerűségét még egy 8 éves kisdíák is. Az élet hit nélkül – vallom, nem létezik. A hit, életem támasza és talpköve.

Köszönet mindenkinek, minden eseménynek, aki vagy ami lelkem nyersanyagát pallérozta. A hitem óvott, sőt tartott meg akkor is, amikor lelki szárazságtól, apálytól szenvedtem. Szent Pállal mondhatom: „A harcot megharcoltam, a pályát megfutottam, a hitet megtartottam: készen vár rám az igazság koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr.”

Munkásságodat számos elismerés honorálta. Néhányat említsünk meg. Például diákként a tehetségkutatón díjazott képed, a Tavaszi Szalon (1995) közönségdíja, a Megyei Önkormányzat elismerése, Szombathely város életműdíja (2004), a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2013) és amire bizonyára a legbüszkébb vagy, a Templomos Lovagrend Kommendátori rendfokozata csillaggal elnevezésű (1993) kitüntetésben részesültél. Miért? A rendről keveset tudunk.

A templomos lovagokat 1118-ban kilenc francia lovag alapított Palesztinában a zarándokok védelmére. Katonai és szerzetesi fogadalmat is tettek a tagok. Szegény rendként kezdték tevékenységüket, aztán egyre több hagyatékot kaptak és gazdag szerzetes renddé növekedtek. Fontos szerepet vállaltak a pápaság pénzügyeinek intézésében. A vagyonukra szemet vetett IV. Szép Fülöp és az Avignonban fogva tartott pápát arra kényszerítette, hogy a rendet oszlassa fel, ami 1312-ben megtörtént. Úgy tudom, hogy titokban még a XIV. században is működtek. Lelkipásztori tevékenységet is elláttak. Magyarországon a XII. század közepe táján telepedtek le. Első rendházuk Csurgón volt.

Az 1990-es évektől kezdték újjászervezni, Magyarországon 1993-ban Szuverén Jeruzsálemi Templomos Lovagrend néven. Jelszavuk: Non nobis, Domine, non nobis, sed nominatio, da gloriam. ('Nem nekünk, nem nekünk Urunk, hanem a te nevednek adj dicsőséget.') A kitüntetésem indoklása szerint a magam művészi lehetőségeivel segítetttem a rend újjászervezését.

Tőled is megkérdézem: hol a helyed a magyar képzőművészetben?

Az elfoglalt helyemről sohasem gondolkodtam. Nekem a festészet örömömről szolgál. Eredményeim nyolc évtized munkája és folyamatos tanulása hozta létre. Remélem, hogy a Teremtőtől kapott „mustármagot” a közönség szeretetével fel tudtam nevelni. Kiállításaim vendégkönyvei bizonyítják, hogy a közönség szereti munkáimat. A besorolást a kiállítás-látogatók majd eldöntik. Festői törekvéseimet a már idézett Jáki Ferenc szép szavaival idézem meg:

*„Az égbolt kék tengeréhez képest/pocsolya csak az én gyarló lelkem/
alázattal töredelmet teszek/ én jó Uram, s szívből hálát adok,
hogy pocsolyám, kegyelmedből néha/ visszatükrözhetne fényes Napod.”*

2015. december 30.

PETRŐCZI ÉVA

Händel ifjúkori portréja előtt

Ha látta volna ezt a képet
a kontár John Taylor lovag,
a muzsikus-vakító angol *okulista*,
megléhet, nem marad számára
puszta tárgy Händel
szemlencséje, szegény lencsetokja.

Parókás itt is, huszonöt évesen.
Finom, vékonyka ifjú, csupa szem.
De öregén se változott arcán
az Isten-írta kotta;
szépségét nem kezdhetette ki
se dupla toka, se hályog.

Már elfordultak tőle
a földi királyok,
de udvarába várja
a *Messiás*, a Királyok Királya.

Ofélia

Már csak holt
moszatok simogatják
Ofélia mellét.
Ott, ahol Hamlet
érintette, nemrég.

A Ráckert elégiája

Emlékszem még a retro-kertre.
Ott zöldült szép Budánk szívében,
véneknek való, örök
kamasz-éden.

Szomszédjában a régi fürdő
vize gőzölgött-párállt,
cifra utóda most
lakatlan pusztul,

nézem a döcögő buszból,
és a volt-idők édes íze jár át;
mondd, hányszor leszünk
újra, s újra árvák?

Emlékszem még a retro-kertre,
jövőt remélve,
múltat keresve.

Dóm, zsömlékkal

A húsz kis hercegi koporsó,
más néven: gyermek
Kháron ladikocska,
(néhány közülük kopár és dísztelen,
gyümölcs-minta a többin,
s virágok tarka csokra!)
és egy főkötős, ötnapos
baba, Georg Friedrich von Luckow
sírköve bennem
sok, kínzó kérdést hagyott.

+
Mit tegyek? Mit tehetnék?
Úgyszólván, semmiséget.
Neki eredek a közeli térnek,
és őt, ropogós, illatos
frissen sült zsömlét vásárolok.

Jöttek telek

MARCELL GRATEAU HAJSZOBRÁSZ EMLÉKÉRE

Jöttek telek,
mentek nyarak,
ami örök, ami maradt,
az nem az ifjúságom,
(hess, buta álom!)
mindössze két Marcell-hullám,
két, húséges, szelídke örvény
a fele-ezüst, fele-arany hajban.

Látod, gyerekkoromban egy kicsit
mégis csak ott ragadtam.

Ezt – talán – nem tiltja a törvény.

Nem parancsol...

HATVANAS KORTÁRSAIMNAK

Nem parancsol
még most sem
nekünk néhány makrancos ín,
higgyétek el, barátaim.

Az utcán
olykor sántikálunk,
de Hermész-módra
szárnyra kap a lábunk
(legalábbis: ma még!),

egy-egy véletlen érintés nyomán,
s esőben-szélben is miénk
marad az őszi ég.

M Á T É Z S O L T

Rovásírás és a kazár judaizmus

HOZZÁSZÓLÁS A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS
FEJEDELMI KÉSZLETÉN LÉVŐ ROVÁSFELIRATOK
CÉLJÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Az akadémiai magyarságtudomány László Gyula halála után (1998) fokozatosan visszafoglalta azokat a „hadállásokat”, amelyeket a kettős honfoglalás elméletének engedve korábban feladott. A kettős honfoglalást érő kritikák odáig mennek, hogy a „*dilettánsok kedvenc elméletének*” címkézik¹ László Gyulának a bevett tudományt döngető koncepcióját. Annyi azonban vitathatatlan eredményként a tudományos közvélekedésben fennmaradt, hogy az avarokat, a sztyepei magyarokat ma már korántsem illik a XIX. századi nemzetfogalom monolitikus jelenségének tekinteni. Sokkal inkább a törzsszövetség – az eltérő nyelvű, etnikumú rokon népek konglomerátuma – vagy egy vezető etnikum által szervezett szövetség fogalma jellemezheti a sztyepei valós állapotokat.

Az avarok nyelvéről semmit sem tudunk. Legfeljebb a „kelet rúnáinak”, a leginkább szórványos rovásírásos emlékeknek az irodalma tesz kísérletet a rovásban használt nyelvek megközelítésére. Vékony Gábor halálával (2004) azonban ez is lassan a fantáziatudomány fogalmába csúszik át, jóllehet eredményei koherensek, és téziseiről helyettesítő cáfolat sem jelent meg. A nagyszentmiklói kincs felirataira vonatkozó megfejtését a később előkerült szarvasi tütartó feliratai alátámasztották. Betűazonosítási javaslatait és olvasatának logikáját nyelvészeti alapon sem lehetett megcáfolni.²

A rovásírás tárgykörét leginkább az Akadémián kívüli magyarságtudósok karolták fel több-kevesebb tudományos felkészültséggel és ugyanilyen elfogultsággal. Ma talán Hosszú Gábor, az egyetlen – valóban tudományos apparátussal dolgozó rovás kutató. Vékony Gábor kutatásait is felhasználva, a székely-magyar rovásírásnál tágabb történeti merítéssel Rovás Atlaszt és írás genealógiát dolgozott ki.³ Erre alapozva kísérletet tett a székely-magyar rovásírás UNICODE rendszerének kidolgozására. Azonban éppen a témában magukat illetékesnek tartó hozzáértők miatt nem érhetette el a kívánt eredményt. A történeti, nyelvészeti, hangtörténeti és írástörténeti felkészültséggel, informatikai igényességgel megírt munka, amelynek végső indítéka az volt, hogy elkészüljön a magyar örökség részét képező székely-magyar rovásírásnak az írásrendszerek egységes kódolását és használatát leíró nemzetközi UNICODE szabvány szerinti változata, elvesztette a rovásszakértők támogatását. Egyénieskedő torzszalkodásuk megakadályozta egy szabványosított írásrendszer elfogadását. Sajnos az angol nyelven megírt könyv éppen az érintettek nyelvi befogadókészsége miatt azt sem érhetette el,

hogy az eurázsiai rovás rendszerek szerző által feltárt rokonságának, történeti és földrajzi összefüggései a magyar érdeklődők körében általánosan ismertté váljanak.

Általában avar kincsnek tartják, de többek között Hosszú Gábor munkája révén is megkérdőjelezhetőek azok az állítások, amelyek szerint a nagyszentmiklósi kincs avar lenne. Az sem pontosan tisztázott, hogy mit is kellene ezen értenünk: a kincs készítői vagy egy időben volt gazdáik voltak avarok? A kincslelet tele van bizánci motívumokkal, de az avar, vagy avarok kapcsán előkerült ötvösmunkákkal is sok rokonságot mutat. Leletkörülményei nem mondanak ellent annak a feltevésnek, hogy avar fejedelm tulajdonából került a földbe. – Perdöntőnek tekintik azt a körülményt, hogy a rajta lévő rovásjelek nagyobb része az avar sírból előkerült szarvasi tűtartón is előfordul. Az írást avarnak tulajdonítani azonban kissé bizonytalan, mert konkrétan az avarok nyelvéről semmit sem tudunk. Vékony egyébként kései ősmagyaroként azonosította mind a szarvasi tűtartó feliratát mind a nagyszentmiklósi epigráfiák nagyobb részét. – Visszajutottunk a kettős honfoglalás elméletéhez? – Ne menjünk bele!

Előrebocsátom, hogy nem vagyok rovás szakértő. Bár hosszú ideje nyomon kísérem a rovás irodalmát, a tudásom passzív. Eddig egyetlen alkalommal szoltam hozzá a témához a Nikolsburgi Ábécé *iprus* latin rövidítése kapcsán.⁴

Most, hogy ismét, céhen kívülként nyúlok rovás témához, tisztáznom kell, hogy írássom nem érinti a nagyszentmiklósi kincs rovásjeleinek olvasatát vagy megfejtését. – Teljes mértékben Vékony Gábor olvasatára⁵ és Hosszú Gábor IPA szerinti fonetikai átírására⁶ támaszkodom. Átvettem László Gyulától⁷ az edények Hampel-féle számozását és a rovásfeliratok írásképét, az írásképek számozásánál viszont Vékony Gáborral együtt a Hampel-féle első, 1885. évi számozást⁸ követtem az általánosan elterjedt 1905. évi második számozás helyett.

Mivel az edényeknek a feliratokkal és értelmezésükkel való azonosítása a szétszórt adatok és többszöri áttételen követhető hivatkozások miatt csak nehezen volt kibogozható, és végképp nem volt áttekinthető, a feliratok céljának és az edények használatának könnyű áttekintésére a fent hivatkozott közlések alapján összeállítottam egy táblázatot.

A táblázat a Hampel-féle tárgy-számozást, az edények kicsinyített képét⁹, a feliratok faksimilijét és Hampel-féle első számozását, a feliratok technikai kivitelezését, a Vékony Gábor által megállapított nyelvét, olvasatát és értelmezését, Hosszú Gábor fonetikai átírását tartalmazza. A táblázatot utóbb kiegészítettem két oszloppal, amelyek a feliratokból következtethető használatra vonatkoznak.

A nagyszentmiklósi kincs előkerülését már többen leírták. 1799-ben földmunka során bukkant rá egy rác gazda Nagyszentmiklóson az Aranka partján a 23 darabból

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS FEJEDEMI KÉSZLET EDÉNYEINEK HASZNÁLATA ÉS A ROVÁSFELIRATOK ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA

szám név	kép	felirat a felirat ötvös technikája, Hampel szám 1884/86	nyelv, fonetikai átírás, magyar átírás/ fordítás	mire való?	étkezési szabály
No 3 korsó		10a karcolt	magyar ?! βə'ɖ' vosudu - alkoholos ital, Id. No 8	alkoholos ital	semleges
No 4 korsó		10b karcolt	magyar ?! βə'ɖ' vosudu - alkoholos ital, Id. No 8	alkoholos ital	semleges
No 5 korsó		13 14 karcolt	onogur/török magyar qim'k' j'β'y kumisz savó	kumisz savó	tejes
No 6 korsó		7 8 9 karcolt	csuvas/magyar szláv jász/alán s'j-u-s'ɖ'm β'z' v'ɖ'β' dan' szűrőm víz vodojo=víz víz	víz	semleges
No 8 szilke		1a karcolt és pontolt 1b	magyar βə'ɖ' ɖə'β'β' ɖə'β'β' ɖə'β'β' vosudu izzadvány /párlat/ izzadtuni ivó alkoholos párlat hevüléshez ivó /csészéje/	alkoholos ital	semleges
No 9 csésze		3 pontolt	magyar y'ɖ'β'...] ɖə'β'β' üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 10 csésze		5a karcolt és pontolt, karcolt 5b	magyar y'ɖ'β'...] ɖə'β'β' magyar üríts izadogh /hevülő/ üdülj /fel/	alkoholos ital	semleges
No 11 pohárka		15 karcolt	csuvas β'q hevülj	alkoholos ital	semleges
No 15 tálka		11 karcolt	magyar β'ɖ' ɖə'β'β' vad éték	hús	húsos
No 16 tálka		12 karcolt	magyar β'ɖ' ɖə'β'β' vad éték	hús	húsos
No 17 ivókürt		2 pontolt	magyar y'ɖ'β'...] ɖə'β'β' üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 22 kehely		4 pontolt	magyar y'ɖ'β'...] ɖə'β'β' üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 23 kehely		6a 6b pontolt, karcolt	magyar y'ɖ'β'...] ɖə'β'β' szláv üríts izadogh /hevülő/ v'ɖ'β'β' v'β'β' vodojo vas=vízzel tiéd víz	alkoholos ital	semleges

A szám - No x - az edényeknek a szakirodalomban általánosan használt számozása. A rovásfeliratok írásképe Hampel rajzolata. A rovásjeleket jobbról balra haladva kell olvasni.

A feliratok Hampel száma Hampel eredeti, 1884/1886-ban megjelent számozása. Az irodalom /pl. László Gyula/ használja az eltérő, 1905-ös Hampel, Alttertümer számozást is.

A nyelvi meghatározás és értelmezés Vékony Gábor Későnépvándorláskori Rovásfeliratok a Kárpát-medencében /Életünk Könyvek 1987/ c, munkájából van. Ugyanezen alapulnak a Hosszú Gábor Heritage of Scribes /Budapest, 2012/ könyvéből facsimilében átvett IPA fonetikai átírások. A fonetikai átírás jelei a rovással ellentétesen - balról jobbra - haladnak. - A 6b köirratot az irodalomban elterjedt ábrázolásától eltérően a talpára állítottuk.

álló, közel 10 kilogrammnyi páratlan aranyeletre. Kalandos út után, hatósági intézkedésre került a kincs Bécsbe, ahol máig is őrzik. A kincsnek gazdag irodalma van. Tartották hunnak, szlávnak, bolgárnak, altaji türknek. Györffy György egyenesen magyarnak vélte, amikor azt írta, – „A nagyszentmiklósi kincs a türk nomád állam utolsó hagyatéka...”¹⁰ Ma leginkább arvnak tartják.

Sok kételet eloszlatott volna, ha az előkerülés helyszínét a maga idején szakszerűen meg lehetett volna vizsgálni. Erre azonban sem lehetőség sem felkészültség nem volt. 2005-ben a vélt helyszínen végzett régészeti azonosító fúrásokból származó faszén darabok C14-es vizsgálata Kr. u. 670 és 830 közötti időszakot határozott meg.¹¹ A közép- és belső-ázsiai eredetű avarok a türkök elől menekülve 567-568-ban foglalták el a Kárpát-medencét.¹² és a IX. század elején, Nagy Károly idején „tűntek el”. Bóna István a kincs esetleges anyagát adó, a bizánci adóból befolyt aranypénzek finomságát összevetve a kincs anyagával, meglepő egyezést talált a 610 és 685 között vert solidusok anyagával.¹³ Bár nem minden darabnak azonos az anyagösszetétele. – Mindez nem mond ellent az avar eredetnek vagy akár a feliratok Kárpát-medencei keletkezésének.

Az avarság kívülről egységesnek látszott, azonban mint jellegzetes sztyeppe-i alakulat sokféle eredetű törzseknek, népcsoportoknak erővel egybetartott egysége volt. Nem volt etnospecifikusnak mondható. A politikailag kifelé egységesnek mutatkozó részek nyelve, vallása etnikuma többféle, és a kaganátus szempontjából egyszerűen lényegtelen volt.¹⁴ Írásukat általában kazáriai rovásírásként tartják számon, bár Hosszú Gábor Rovás Atlasza határozottan megkülönböztet egy kazár és egy Kárpát-medencei írást, nem tagadva a kettő rokoni kapcsolatát.¹⁵

A kincs megtalált része 23 asztali aranyedényt tartalmaz. Fejedelmi udvarra valló ötvösművészeti alkotások. Ötvösfogások és poncolások vizsgálata alapján ma – Dienes István tanulmányai után¹⁶ – általánosan elfogadott, hogy két edénykészletről van szó, amelynek korszói a mongol kánok udvarában ismert négy itallal hozhatók kapcsolatba. Ez az első olyan felvetés, amely a kutatásban a pontosabb használat kérdéséhez közelít.

Dienes a két készlet egymás mellé állításakor felfigyelt arra, hogy a díszítésmód, poncolás különbségén túl az is megkülönbözteti a két készletet, hogy míg az egyiknek a darabjait szinte ellepik a gazdagon domborított ember- és állatábrázolások, a másik készletnek csak három darabján van – inkább szegényesnek és csak ornamentális értékűnek mondható – jelentéktelenül kicsiny állatábrázolás. Viszont az utóbbi, később a „fejedelem készlete” elnevezéssel jelzett készlet minden darabján rovásírásos felirat van, míg a másik, a „fejedelemasszony készlete” néven emlegetett edénycsoport egyikén sincs ilyen. Egyebekben mindkét csoport kielégíti egy a sztyeppe-i használati szempontoknak megfelelő készlet fogalmát.

A feliratok nélkül a nagyszentmiklósi – bár kétségtelenül a leggazdagabb és művészeti szempontból is legfigyelemreméltóbb – csak egy lenne a szilágysomlyói első és második, a nagyszéksői és kunbáonyi népvándorlás kori aranyleletek közül. A rendkívüli érdeklődést Bécs „eltulajdonításának” és rejtélyes feliratainak köszönheti. Témánk szempontjából a kincsen található görögbetűs – görög és nem görög nyelvű

feliratok – jelen pillanatban nem játszanak szerepet, azok taglalására nem is térek ki, csupán a rovásírásos poncolásokra és bekarcolásokra.

Vékony Gábor összefoglalja, hogy a megelőző száz év – egyébként sikertelen – megfejtési kísérletei milyen célt vagy tartalmat feltételeztek a feliratok mögött.¹⁷ Egy étel-, italkészleten mindenféle felírás lehet: himnusz, tósztt, név, jópofa rigmus stb. De ezek általában dekoratív feliratok, amelyek nem sértik az edény művészi értékét. Németh Gyula a tulajdonos nevével, az edények megnevezésével próbálkozott, felmerült az edény súlyának, különféle – evéssel, ivással vagy attól független – jókívánságoknak a felírása. Fentebb említettük, hogy Dienes vetette fel a lehetséges kapcsolatot a négyféle korsó és a négyféle ital között: „Aligha lehet véletlen, hogy négy korsó van a teljesebb készletben, hiszen keleten az előkelők vigasságok alkalmával valóban négyféle itallal éltek: kumisszal, méhsörrel, borral és pálinkával.”¹⁸ Logikusan adódott a feltételezés, hogy a felírók az edények fenekére azt írták, hogy mi kerülhet beléjük. Vékony Gábor ezen az úton elindulva, szem előtt tartva a sztyeppei fejedelmi udvarok többnyelvűségét, olyan megoldáshoz jutott, amelyet később a szarvasi lelet kapcsán igazoltnak is vélt. Bár megfejtése ma még korántsem általánosan elfogadott, számomra a megalapozottságát a megfejtés kemény logikája, interdiszciplináris módszere és nem utolsó sorban a megfejtő elismert és sokoldalú szakmai munkája hitelesíti.

A kincs fejedelmi készletnek mondott 13 darabján összesen 19 darab, különböző technikával, feltehetően több időszakban és több nyelven írott rovásfelirat van. Mindegyik rövid, egy-két szavas felirat, – összesen 121 karakterrel és 7 bizonytalan szerepű, esetleg szóválasztó, vessző-szerű rövid karcollással felírva. A 121 karakter 21 különböző hangértéket jelölő rovásjelet tartalmaz. A feliratokból egy ötször (két tálkán, két kelyhen és az ivókürtön), 3 másik pedig kétszer fordul elő (egy esetben ugyanazon az edényen /No 8 szilkén/¹⁹, a két másik esetben párban összeálló két korsón illetve két tálkán).

A feliratok egyik része díszesen domborított, poncolt. Másik részük, bár az irodalomban szintén poncolásként ismert, de jóval egyszerűbb, elnagyoltabb – díszítő szándék nélküli domborítás, megint más részük karcollás. Egy-egy edényen többfajta szöveg és többfajta technika is előfordul.

A jelekből Vékony Gábor 13 különböző szót illetve szókapcsolatot olvas ki²⁰ többnyire kései ősmagyar, esetenként csuvas, onogur, köztörök vagy szláv nyelven. A jelek felkerülésével kapcsolatban a török-magyar-szláv sorrendiséget is megállapítja.

Ami a feliratok célját illetve indokát illeti, Vékony Gábor a megoldás küszöbén áll, de azt nem lépi át. Iseri az írások feltételezhető keletkezésének közegét. Olvassa és megérti az írásokat, de a Dienes-féle 4 ital felvetésén túl nem tesz kísérletet arra, hogy feltárja a feliratok bevésésének értelmét. Már pedig a feliratok felvitelére komoly in-

doknak kellett lennie. Nem lehet egyszerű közlési indítéknak vagy gyermeteg grafo-mániának tulajdonítani, hogy valaki egy páratlan finomságú fejedelmi készletet hevenyészett beütésekkel, karcolásokkal megrongáljon. Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy az egyetlen dekoratívnak szánt felirat, a No 8-as szilke felirata is utólagosan felforrasztott aranylemezen van, a poncolt felirat pedig ide nem illő durva karcolással van előrajzolva. Csak a fejedelmi tulajdonos által is támogatott indokoltság adhatott erre alapot. Ilyen lehetett egy szigorú előírásokkal szabályozott használat. Erre a korabeli protokoll és szokások, esetleg vallások adhatnak magyarázatot. Például a személyhez kötődő tulajdonra vonatkozó kizárólagosság, a templomi liturgikus edények használatának szabályai illetőleg a judaizmus különleges konyhai és étkezési előírásai.

Az első kettőnek esetünkben nem látszik értelme, a harmadik lehetőséget azonban érdemes megvizsgálni. Ennek esélyei a kelet-európai sztyeppei történelemben egykor jelentős kazár birodalomhoz köthetők. A török nyelvű kazárok fennhatóságuk alá vonták az onogurokat, bolgárokat, csuvasokat és mások között a magyarokat is. Ismert történeti tény az is, hogy a kazárok vezetői a bizánci ortodoxia és az iszlám szorítása között egyensúlyozva a VIII. század második felében, vagy a IX. század elején felvették a zsidó vallást. Ha ez nem is gyökerезhetett meg mélyen a kevert etnikumú konglomerátumban, a papi fejedelemnek, a kagánnak (v. ö. Cohen, ami a papi nemzetségre utal) a judaizmus vallási előírásainak külsőségeihez – így a konyhai és étkezési előírásokhoz – kényszeresen ragaszkodnia kellett.

A zsidó vallási előírások talán legismertebb része a szigorú étkezési törvények együttese:²¹ mely állatok fogyaszthatóak és melyek nem, hogyan kell ezeket fogyasztásra alkalmassá tenni, továbbá a hús valamint a tej és tejtermékek elkülönítése. Vannak egyébként semlegesnek minősülő ételek, amelyeket akár húsos, akár tejes ételekkel lehet együtt készíteni és enni. A Talmud a tejes és húsos ételek, edények keverésére vonatkozó tilalmat részletesen kifejti. A tejes és húsos ételeket szigorúan el kell különíteni egymástól. Tilos ezeket együtt főzni, enni, felszolgálni. A húsos ételek készítéséhez használt edényekben tilos tejes ételeket készíteni. Az „összekevert” edény azonnal alkalmatlanná válik további használatra, a benne készített ételt tilos elfogyasztani. Tehát nem csak a húsos és tejes ételleket, hanem ezek edényeit is szigorúan el kell különíteni, még mosogatni sem szabad ez utóbbiakat együtt. – Ez már elegendő indoknak tűnik arra, hogy az edényeket megjelöljék. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a felirat legtöbb esetben az edény alján van, vagyis csak akkor lehet megnézni, ha üres²² és felfordítjuk, – akkor kizárható, hogy köszöntő, fohász, a tulajdonost illető szöveg vagy jókívánság stb. lenne. De célszerűen szólhat a személyzetnek, – az edények előírásos kezelésére és lehetséges tartalmára ad eligazítást.

Ha a csatolt táblázat segítségével áttekintjük a feliratok tartalmát, nem találunk el-
lentmondást. A feliratok mindegyike utal arra, hogy mi kerülhetett az edénybe. Legtöbbjük a judaizmus vonatkozásában semleges használatú. A kumisz, savó felirat

viszont egyértelműen utal a No 5 jelű korsó tejes használatára. A No 15 és No 16-os jelű tálkák, amelyek vad étek felszolgálására voltak szánva, egyértelműen húsosak. Tehát a No 5 jelűvel való együtt kezelésük mind az edényeket mind a bennük felszolgált italt vagy ételt alkalmatlanná, használatra illetve fogyasztásra tiltottá tette volna. Érdekes még a No 6 korsó felirata, ami a víz szűrésére utal. A Talmud szerint a legajánlottabb az esővíz ivása. Ha az esővíz gyűjtő nem fedett vagy nem túl tiszta, a vizet természetesen szűrni kell. A szűrt víz fogyasztása így szintén a kagán által felvett vallás előírására utalhat.

Ellenvetésként felmerülhet, hogy a fejedelmi kincsen előfordulnak állatábrázolások, pedig a zsidóknak tiltották az ember- és állatábrázolást. Ezt azonban nem kellett olyan szigorúan venni, mint azt a bizánci képrombolók tették. Csak a szoborszerű, faragott kép, a bálványimádás tárgyként felfogható ábrázolás volt a tilos. Ornamentális jellegű, vagy képszerű ábrázolás előfordul a zsidó művészetben. Jézus is ránézett a császár képére az adógarason. A szoborszerű formálások, nagyobb képek csak a fejedelemszony készletén vannak. A fejedelemén csak három kicsi ornamentális jellegű állat domborítás van, ami tehát vallásilag nem volt tiltott.

Ha bárki is arra gondolna, hogy tabudöntögető vagyok, s nem járok helyes úton, emlékeztetnem kell, hogy türknek nevezett magyarok és a kazárok (kabarok) sztyepei kapcsolata nem tagadható. Ismert történeti tény az is, hogy a kazárok csatlakoztak a judaizmushoz. Három törzsük pedig belépett a magyar törzsszövetségbe.

Nem kell különösebb fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, hogy a magyar törzsszövetséghez csatlakozó kabar fejedelem hozta magával a kincset, amelyre a kevert etnikumú kazár udvar személyzete több nyelven felvéselte a használatnak a papi fejedelmi konyhának fontos, szigorú megkülönböztetéseket. Természetesen az általában idegen udvarból kikért fejedelemszonyra a merev szabályok nem voltak kötelezők, így az ő készlete sem a használat rovásírásos utasításait nem tartalmazza, s a sztyepei hitvilágra vonatkozó gazdag ábrázolásokat sem kellett nélkülöznie.

IRODALOM

- BÁLINT 2011. BÁLINT Csanád: Kik voltak az avarok? In: Rubikon 2011/11. 4-21.
- DIENES 1970. DIENES István: Magyar Művészettörténet I. Budapest 1970.
- DIENES 1972. DIENES István: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- DIENES 1974. DIENES István: A honfoglaló magyarok. Második kiadás, Budapest 1974.
- FÉNYES 2010. FÉNYES Balázs: Zsidó folklór és a rabbinikus hagyomány. In: Hacofe, az OR-ZSE vallástudományi Folyóirata, 2. Tematikus szám: MMX Vol II. Nr. 1. Budapest 2010.
- HOSSZÚ 2012. Gábor HOSSZÚ: Heritage of Scribes – The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems. Budapest 2012.
- HOSSZÚ–ZELLIGER. HOSSZÚ–ZELLIGER: Többnyelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen. Magyar Nyelv 110. 2014. 177-195.
- FODOR 2011. Fodor István: Az idő mérlegén, László Gyula életműve, 1910–1998. In: Rubikon 2011/11. 22-27.
- LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István: A nagyszentmiklósi kincs. Corvina (Budapest) 1977.
- MÁTÉ 2001. MÁTÉ Zsolt: A székely rovásírás latin rejtélye. In: Nyelvtudományi Közlemények, MTA Nyelvtudományi Intézet Budapest 2001. 186-192.
- MNM 2002. Magyar Nemzeti Múzeum 2002. Főszerk. Kovács Tibor: Az avarok aránya – A nagyszentmiklósi kincs. Helikon Kiadó (Budapest) 2002.
- PÁLFY 1987. PÁLFY Miklós: Hozzászólás a szarvasi-nagyszentmiklósi írás megfejtési kísérleteihez. In: Életünk 1987/8. 778-791.
- SZELP 2011. SZELP Szabolcs: A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje művelődéstörténeti megjegyzésekkel. In: Magyar Nyelv 2011. 4. szám. 407-428.
- VÉKONY 1987.a. A nagyszentmiklósi rovásfeliratok. In: VÉKONY Gábor: Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk könyvek (Szombathely) 1987, 31-55.
- VÉKONY 1987.b. A szarvasi tütartó rovásfelirata. In: VÉKONY Gábor: Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk könyvek 1987, 56-73.

JEGYZETEK

- 1 FODOR 2011. 25. old.
- 2 PÁLFY 1987.
- 3 HOSSZÚ 2012. 17-99. old.
- 4 MÁTÉ 2001. Sajnos a rovás-téma hozzáértőinek és hozzá-nemértőinek egy része félreértette tézisesmet, hogy t. i. az ábécébe került *tprus* bejegyzés nem hangértéket jelöl. – Nem zár ki, és nem is erősít meg semmilyen hangértéket, hanem latin rövidítés (*temporius*), ami pusztán arra utal, hogy a melléte álló rovásjel egy korábban használatos forma volt. Úgy látszik érzékenységet sértettem, mert megállapításom nem lett túl népszerű. Szelp Szabolcs írása (SZELP 2011. 409, 413-414) később igazolta, hogy az ábécé lejegyzője – 1578 és 1607 között – lapszéli jegyzeteiben valóban rengeteg ilyen és hasonló középkori latin rövidítést használt.
- 5 VÉKONY 1987.a.
- 6 HOSSZÚ 2012. 125-135.
- 7 LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 192, 166. old
- 8 VÉKONY 1987.a. 31. old.
- 9 BÁLINT 2011. 4-5. old.
- 10 In: LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 29. old.
- 11 Bálint Csanád nyilatkozata, Kossuth rádió, Mindennapi tudomány. 2006.01.19-én 12:25.
- 12 MNM 2002. 30. old.
- 13 MNM 2002. 31. old.
- 14 BÁLINT 2011. Passim
- 15 HOSSZÚ 2012. 51-52. old.
- 16 DIENES 1970. 42. old. és DIENES 1972. 73. old. Idézi LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 31. old.
- 17 VÉKONY 1987.a. 32-36. old. passim
- 18 DIENES 1974. 67. old.
- 19 A Hampel-féle írásképekből úgy tűnik, hogy kétszer szerepel ugyanaz a szöveg a No 8-as szilkén, de nem találtam olyan képet, amelyiken mindkettő látható lett volna.
- 20 VÉKONY 1987.a. 48. old.
- 21 FÉNYES 2010. Passim
- 22 HOSSZÚ–ZELLIGER 190. old.

Metamorfózis

Ébresztő

TORNAI JÓZSEF

A Trocadérótól...

A Trocadérótól indultam el a (már majdnem
elfelejtettem, igaz, több mint ötven éve)
Port d'Orleans-nál álló szállodámba.
Éjfél. Egyedül. A bulvár neve végleg
elmerült agysejtjeim ős Amazon-zöldjébe.
Autók sora szemben. Elveszett vezetők megálltak,
címet kérdeztek. Ó én a párizsi!
Ha tudták volna, hogy Magyarország messzebb
van, mint a kísértet-árnyak.

A rue d'Audét nem téveszthettem el. Hát mentem
egyetlen egyszer éjjel a Fény Városában.
Otthon (otthon?) sötét várt. Még sötétebben
kérdőző örökkel. Szabadon és könnyű szandálban
tapostam az olvadt aszfaltot. Tudtam egész úton:
bukott angyal vagyok, mégse marad nyomom!

Buddha mosolya

Buddha mosolygott, mikor megtudta,
hogy a *Buddha Mosolya* nevet adta
India az első hidrogénbombájának.
De hogy mosolyogjak én,
tudatlan hordaléka a szélnek,
a Föld vakondokának?

A techno-ember

Lejött a fáról
egy lávakövel eltörte
a gazella lábszárcsontját
és kiette belőle a velőkocsonyát

ásókapával túrta a föld ereit
örölt fű magyából lepény-zsákmányt sütött
mikoron rájött hogy kell tüzes fát csiholni
gránitfejű baltával gyilkot
obszidián nyílhegyet kopácsolt és lándzsát
így vadászott az őstulokra

lassan szaporodott hosszú csatornái elnyúltak
a síkon és megépültek barlangjai helyett az
első agyagházai városai szent tornyai
a királyoknak kiből haláluk után istenek
lettek mint Bál mint a Nagy Ramszesz
már emberáldozatokkal is kedveskedtek nekik

egy port kovahamuval kevert
gyújtóval fölrobbantotta hogy messzebb
röpüljön a golyó mint a legjobb nyílvevő
vastag csövet öntött olvasztott vasérből
ágyúnak hívta el tudta rabolni a szomszéd
törzsek gabonaraktárait csordáit
asszonyait és földjeit is

most már háborúk téptek cafattá
mindent a bronz vas arany ezüst
és a lefüggönyözött arcú istenek miatt
szigetek földrészek romlottak egy-egy nép
birodalmává fehér barna fekete
sárga bőrűek lettek és mindegyik
gyűlölte a más zenéjét más szívét
már százazrek véreztek el
évekig tomboló csatákban hadvezérek
és császárok irigykedtek egymás háremeire

és jött a tudomány a Nap már
nem isten volt hanem égitest
melegítette a rétet halakat
a tengerekben és a folyókban
jöttek a tankok bombák megsebesítő gépek
is szétfröccsentek mikor a tudósok kikísérletezték
az anyagszerkezet titkát és megtudták
hogy az atommag dühét rá lehet szabadítani
egész földrészekre megszűnhet minden erdő
tó állati és emberi lét a földgolyón

az agy nem képes megküzdeni a mindenség
titkaival a hús- és csont- és ideg-homo
sapiens nem elég kifinomult elektromosságot
és árammal hajtott óriásgépeket kell a helyében
teremteni a géplények nőjének a Föld uraivá

ekkor már a régi agy tízezer milliárdszor
kisebb lett megismer mindent a kozmoszban
tudja miért keletkeznek és pusztulnak el
a galaxisok hogy még gépszerűbb legyen
a világ ahol már senki nem kérdezi az
újdonságok mire valók és a jövő törvények
természete mire való lesz tudás művészet
idővégtelen idővégeesség mit jelent

annak aki azt álmodta hogy a létezés együtt
kigyózza be a sokmindenséget a nemlétezéssel

Egy komisz tomista jegyzetei

RÁJÖTTEM, HOGY TOMISTA VAGYOK. *Másként* tomista, hiszen nem a teológia aquinói summásának farvizében evickélek. De hagyján: nemcsak tomista, hanem ráadásul – a tomistaságot is überelő módon – huckista is vagyok. Elkötelezett tomistaságom és huckistaságom onnét eredezik, hogy Tom Sawyer és Huck Finn életre szólóan társul szegődött mellém, mióta a betűvetéshez éppen hogy csak konyító hátulgombolós kissrácként első ízben olvastam egy Würtz Ádám sugallatos rajzaival illusztrált – vagy úgy is mondhatnám: illuminált – könyvben a Mark Twain megalkotta zseniális süvölvényekről. Azóta jó néhányszor újraolvastam, magyarul is, angolul is. Legutóbb Huckleberry Finn kalandjainak egy remek – és remek képekkel díszített – német fordítását kebeleztem be.

Mikor Éva lányom tizenhatodik születésnapját ünnepeelve lecsorogtunk Iowából Floridába – igaz, nem a Mississippin, hanem autópályán –, visszaúton azért írtunk le vargabetűt Tom és Huck „szülővárosa”, a Missouri állambeli Hannibal, Mark Twain gyerekkorának álmos közép-nyugati kisvárosa felé, és szálltunk meg az ottani Econo Lodge motelban, hogy beleszokolhassunk Tom és Huck szívünkhöz nőtt históriájának levegőjébe, fölkeressük a Mark Twain Múzeumot meg Becky Thatcher házát, s benne a könyvesboltot, ahol a *Tom Sawyer kalandjai* magyarul is megvolt, bejárjuk a Kísértetek Házát (Éva: „tök jókat ijedtem: voltak hullaszerű bábuk, egy klotyóból kéz nyúlt ki, rezgett a padló”), megszemléljük Tom és Huck szobrát, majd pedig a világhírű kerítést (jobban mondva a kerítés utánzatát), amit Tom nagy fifikásan a cimboráival meszeltetett ki, mégpedig kellő javadalmazás – egy alma, egy jó karban levő sárkány, egy ostorvégre kötött döglött patkány, tizenkét golyó, egy doromb job-bik fele, egy látcsőként használható kék üveg, egy cérnaorsó, egy semmilyen zárba nem illő kulcs, egy krétadarab, egy csiszolt üvegdugó, egy ólomkatona, egy pár ebihal, hat petárda, egy félszemű macskakölyök, egy rézkilincs, egy kutya nélküli póráz, egy bicskanyél, négy narancs héja, meg egy ablakra való rozzant árnyékvető – bezsebelése fejében ruházva rájuk a meszelés jogát (most is ott a vödör meg a meszelő a kerítés tövében, hogy csettegő fotómasinák lencséje előtt meszelést imitálhasson, akinek éppen ahhoz szottyán kedve: hol jut az embernek meszelni való kerítés naponta?; Éváról is elcsettintődött néhány kép, amint végighúzza a meszelőt a kerítésen, és ezáltal mintegy belép a világírodalomba), ellátogassunk Tom Sawyer barlangjába, és kimenjünk a Mississipp partjára. Egyáltalán nem éreztük rosszul magunkat Hannibal városában, ebben a Mark Twain emléken élősködő, giccsparádés turistacsapdában, még ha meglehetősen hamisnak, sivárnak és sekélyesen művinek találtunk is szinte mindent, ahogy Amerikában már megszokhattuk („eléig undorító dolog egy író életéből vidámparkot csinálni, ráadásul ilyen hullákkal”), miként azt is, hogy az amerikai

sekélyességben van azért tágasság és távlat is – a sivatag tágassága és távlatai. Ha más-honnét nem, legalább a „Vén Víz” partján fújó jeges szélből („azt hittem, szétfagyok”) meg-megérintett bennünket néhány pillanatra minden idők két legszeretnivalóbb csirkefogójának halhatatlan szelleme, és ettől miénk lett a folyó teljes hossza, partok, szigetek, csónakok, hajók, tutajok, minden...

A beavatásnak is köszönhetem, amit ettől a két isteni csibészttől kaptam, hogy mes-teremnek nem tisztelek senkit, semmilyen tekintély előtt nem vágódok hasra, és soha nem voltam hajlandó leadni az intellektusomat semmiféle eszmerendszer ruhatárában, hogy aztán kutyulmányos képzelgések jármát hurcoljam, és habókos hittételeket szaj-kózzak eszem nélkül. Akárcsak Hucknak, nekem sem való a gazdagság, nem nekem való a fényes paloták. Én is csak az erdőt, a folyókat meg Diogenész hordóját szere-tem, és ettől nem tágítok. A magamfajta huckista, szenvedelmes tekergője és pojácája ennek a zürzavarosan csodálatos sártekének, miközben mindenben kételkedik, nem győz ámuldozni: kivált azon, hogy mennyi mindenben kételkedhet az ember.

*

DANTE IDÉZÉSE. Mindez annak kapcsán jutott eszembe, hogy egy nemzetinek mondott hetilapban Sz. A. „nyugdíjas tomista” egy Dante-idézettel zárta a heti hom-iliáját („Demasquee par le thomisme [A tomizmus leleplezte] 28. Lélekidomár je-zsuita, avagy ante-anti-Krisztus?”), előtte így szabadkozva: „mi éppen olyan érdemtelenek, méltatlanok (*sic!*) vagyunk a halhatatlan firenzei zsenialitására, mint egykori kortársai.” (Hogy egy magyar nyelvű újságban miért adja valaki közre az el-mefuttatásait fogyatékos franciaságú címmel, *démasqué* helyett *demasquee*-t írva, rá-adásul kitalálhatatlan okokból nőnemű alakban, azt alighanem Olajbanfőtt Szent Kleofás vagy a radai rosseb tudná csak megmondani.)

Szó, ami szó, csakugyan nehéz méltónak bizonyulni a firenzei bárd zsenialitására, hiszen, ahogy Enrico Bianchi megállapítja a *Divina Commedia* 1927-es, a firenzei Adriani Salani kiadónál megjelent kiadásához írott előszavának végén: „A nagy gé-niuszok közt, akik megmutatták az ámuló világnak, hogy mire képes az emberi szel-lem, kétségtelenül Dante a legnagyobb. Ő Itália legtisztább dicsősége; olyan dicsőség, amit nem vitathat el tőle senki, bárhogy múlik is az idő, vagy változnak is az esemé-nyek. Dante az olaszság lényegének megtestesülése volt, és marad is mindörökké.”

Az imént említett *Divina Commedia*-kiadás és a világhálón található Dante-por-tálok anyagai nyomán összevetve az Sz. A. citálta tercínát az eredetivel, nyolc kisebb-nagyobb eltérést találtam, melyek talán abból fakadnak, hogy a dolgozat írója valami kalózkiadás-félt használt, vagy fejből idézett. Dante géniuszához azonban csak akkor lehetünk méltók, és követelményként igazán ez a legkevesebb, ha pontosan idézzük az ő halhatatlan szavait.

„A Paradicsom mindenekelőtt Beatrice éneke. ... Egy anya vagy nővér szeretetével és gondoskodásával tanítja [Dantét] mindazokban a dolgokban, amelyek lent, a vak világban hasznára lehetnek. ... Végül is a *Paradicsom* több, mint az istenség önmagá-

ban való felmagasztalása; hatásaiban dicsőíti és epikai-lírai módon ünnepli mindazt a legmagasztosabbat, amit az emberiség alkotott” – írja *Dante élete* című monográfiájában Michèle Barbi, Dante életének és alkotásainak egyik legjobb ismerője, aki hosszú és termékeny életét főként a firenzei géniusz kutatásának szentelte.

Az idézett részben is Beatrice okító szavait olvashatjuk, az eredetiben ekként:

*Se mala cupidigia altro vi grida,
uomini siate, e non pecore matte,
sì che 'l Giudeo di voi tra voi non rida!*

Szó szerinti fordításban: „Ha rossz vágy másra sarkall benneteket, emberek legyetek, ne pedig kerge birkák, hogy a köztetek lévő zsidó ki ne nevéssen titeket!”

Sz. A. az eredetit megmásítva „idéz”:

*„Se mala cupidigia altro vi guida:
Uomini siate, e non pecore matte,
Si che il GIUDEO tra voi di voi non rida.”*

Az első sor végén a *grida* szó helyett azt írta: *guida*, a második és a harmadik sort nagy betűvel kezdte, a harmadik sor első szavának *i*-jéről elhagyta a hosszú tompa ékezetet (amire egyébként én is rákényszerülök, ha nem szeretném, hogy kérdőjellel vagy négyzetté átváltozva jelenjen meg a betű nyomtatásban); a hiányjeles névelőt (*l*) *il*-lel helyettesítette, csupa nagy betűvel írta a *Giudeo* szót, megcserélte a *di voi tra voi* szavak sorrendjét, és elhagyta a felkiáltó jelet. Ezek az önkényes változtatások megsértik a mű integritását, hiszen, ahogy Babits Mihály írja *Dante fordítása* című műhelytanulmányában, „minden szónak, minden szóelhelyezésnek külön értelme, szépsége, magyarázatai vannak, ... minden sornak külön irodalma van, úgyhogy a legcsekélyebb vétség a hűség ellen egy egész irodalmat fosztana meg értelmétől.”

Sz. A. ezután szöveghűnek mondott saját olvasatával traktálja az olvasót. A nehézkes és hosszadalmas belemagyarázás, a nagy betűvel, tanítóbácsisan kiemelt „mondanivaló” jócskán fölhígítja a dantei szöveget:

*„Ha pénz, vagy bűnös vágyak csábítanak, hitegetnek más igékkel,
Legyetek EMBEREK, NE barom, s balga állatok!
NE gúnyolódhasson rajtatok a ZSIDÓ!”*

Mi szükség erre a szószátyár fecsegésre? Miért szorulnának rá Dante tökéletes vésetű aranypénzei („Ha rossz vágy másra sarkall benneteket”; „kerge birkák”), hogy rézgarasokra váltsuk őket („Ha pénz, vagy bűnös vágyak csábítanak, hitegetnek más igékkel”; „barom, s balga állatok”)? A tudálékos belemagyarázó azt a látszatot kelti, hogy ő Danténál is jobban tudja, mit „akart” mondani a firenzei mester; vagy hogy ő jobban megírta volna a művet... „Sohasem volt szellem gondolkodásban [és] elő-

adásban tisztább, egyszerűbb, átlátszóbb. ... nyelvének rövidsége és kifejező volta egyáltalán nem a bonyolultság, hanem éppen az egyszerűség és szöveg fején találás benyomását” kelti – írja Babits.

Sz. A. szerint az általa idézett sorok lelőhelye: Dante: *Paradiso* 76-82; ez azonban nem igazítja el, hanem beviszi az olvasót az erdőbe (mégpedig egy nagy sötétlő erdőbe, „una selva oscura”) abban a tekintetben, hogy a *Paradicsom* hányadik énekének hányadik sorairól van szó. Valójában a *Paradicsom* ötödik énekének 79-81. sorában olvasható az idézett tercina.

Az üvöltően nagy betűkkel kiemelt zsidófikázás szerzői jogának Dante nyakába varrása sincs éppen rendjén, hiszen a költemény idézett helye a szigorú és aprólékos vallási reguláikhoz ragaszkodó zsidókra utal, akik méltán gúnyolódhattak a képmutatás és szemforgatás világ bajnokain, a saját hitelveikre fittyet hányó keresztény tévelygőkön. Azért is képtelenül, tudathasadásosan furcsa, amikor keresztények vallási alapon fikázzák a zsidókat, mert ha a Krisztus-követők szent könyvét, a Bibliát azzal az elvetemült szándékkal tenné mosógépbe valaki, hogy kiöblítse belőle a zsidókat, nem maradna más, csak üres lapok. De hát a kereszténység (is) a hasadt tudat vallása. „Isten megöleti Istent, hogy megengesztelje Istent.” De la Hontan bárónak ez a kereszténység lényegét tömören összefoglaló pazar maximája, jegyzi meg Diderot, többet nyom a latban, mint vaskos teológiai értekezések garmadája. (A helyzet reménytelen, de nem komoly: „Ha az emberfajzat szert tesz egy babonára, ki nem veri belőle senki és semmi, csak a halál”, írta a Mississippi-parti Hannibal géniusza.)

Amin váltig csodálkozhat az olvasó: ugyan miért marad említés nélkül Babits fordítása, hiszen szinte szó szerinti pontossággal adja vissza az eredetit?

*És ha rossz vágyak másfelé vezetnék
éltedet: ember légy, ne bamba állat,
hogy gyengeségedet a zsidók ne vessék.*

Bár a tomista szerzővel, mint „szintén zenész”, vagyis komisz másként tomista és elvetemült huckista, abban okvetlenül egyetértek, hogy értelmetlenek vagyunk a világirodalom legnagyobb látnokának zsenialitására, szövegek idézésének és értelmezésének dolgában én jóval nagyobb hűséget vélek illendőnek és követendőnek bármilyen szépirodalmi vagy történelmi szöveg kapcsán, kivált amikor olyan nagy presztízsű, „klasszikus” (tehát szinte senki által sem olvasott...) műalkotás kerül szóba, mint Dante *Isteni komédiája*. Tollforgató polgártársak, tomisták és nem tomisták: ha másért nem, hát legalább azért idézzünk pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, hogy mindazok, akiknek szemében – akár zsidók, akár nem – még becsülendő érték az írás erkölcsé és az idézés etikája, ki ne nevéssenek bennünket!

Hogy oldjam kissé az előbbieken kifejtett nagyképű filológiai bakafántoskodás gyaníthatóan hervasztó hatását, Herbert J. Muller megállapítását idézem slusszpoénként: „Kevesen hallottak Luca Pacoli szerzetesről, a kettős könyvelés fölतालójáról,

pedig alighanem nagyobb hatással volt az emberiség életére, mint Dante vagy Michelangelo.”

*

SERGIO FAILONI: „Az igazi magyar zene annak az embernek a kétségbeeséséről beszél nekünk, aki a lét kérdéseit nem tudja megoldani, egy hősi nép lelkének szomorúságáról, a pusztaságról, ahol a szem és a szellem elveszetten bolyong. Azután, mintha a nép legrejtettebb forrásaiból törne elő, kirobban a vad, féktelen, dionüszoszi vígság: íme, nagyjából ezek az igazi magyar népzene sajátosságai, ahogy két nagy tanulmányozója, Bartók és Kodály megismertette velünk. Ők leemelték az álarcot az édesanya arcáról, és fiúi szeretetük éppúgy tiszteletre méltóvá teszi őket, mint egy ország visszahódítóit.”

*

ARC. Akik minden reggel bebalzsamozzák az arcukat. Életük napjai: megannyi mazóleum.

Arc: a meztelenség *netovábbja*. A történelem tér- és színeképei.

Elrejtéd arcodat, mert félsz rám tekinteni.

Megláthatlak hátulról, de orcádat senki sem láthatja meg.

Arcom a poklaidat, arcod a poklaimat tükrözi.

Arcom: szétfröccsentő, meggyalázó, suttyomban kukkoló tekintetek prédája, gyilkos merényletek, rejtett kamerák szakadatlan géppuskatüzének fölbujtója.

A tulajdon póre arc egyre kevésbé *viselhető*. A kozmetikai ipar: fátyl-, sőt pán-céltermelő. Militarista arckrémek.

Forómasinás lesipuskások szennyezik az arcomat, fosztogatják a lelkemet. Zsákmanyyukat gyarmatárúként aggatják föl az irányított közléscsere szöges drótokból font világhálójára s a népámítás cifra csarnokainak falaira, melyeknek vakolatába megölt asszonyok és gyerekek csontjait habarták.

E mindent és mindenkit gyarmatosító kultúrában az arc elablása, kifosztása és megszentégtelenítése a végső lépés az emberi eltűnése felé.

A jövő retortái ontják az arctalanok tíz- és százmillióit, akik vezényszóra, katonás rendben menetelnek az „arctalanok könyve”, a *faceless book* emésztőgödrébe.

Abban a világban, ahol csakugyan tisztelnék az arcot, ismeretlen lenne a háború.

*

VEDD FONTOLÓRA, MIELŐTT GÉPKOCSIBA ÜLSZ! Autóztatásaid azzal járnak, hogy a gyerekek szellemi fejlődését károsító, felnőtteknek szív- és érrendszeri betegségeket és magas vérnyomást okozó ólom, valamint rákkeltő szénhidrogének és a glóbuszt fölmelegítő szén-dioxid pöfögnek ki a járművedből, no meg szén-mo-

noxid, fém- és koromszemcsék, és a savas eső adalékai: nitrogén-oxidok és kénoxidok. Ha nem vadonatúj a járgányod, alighanem benzint, motorolajat, fékolajat, fagyálló és ablakmosó folyadékot is hagyogat maga után, melyek önmagukban is mérgezőek, de ha a járó motor fölmelegíti őket, magukba szippantják a gépkocsi nehézfém-részecskéit, ráadásul veszedelmesen meg is változik a vegyi összetételük. Mindezzel súlyos kárt teszel a környezetben, beszennyezed a levegőt, megfertőzöd a talajt és a vízhálózatot. Élővilág-ellenes bűntettek sorozatát követed el. Az általad okozott fertőzés beépül a táplálkozási láncba, ártalmára van embernek és állatnak egyaránt: roncsolóan hat a szaporító szervekre, a légzési, az immun- és az idegrendszerre. Hozzájárulsz a sztratoszféra ózonrétegének pusztulásához. Közreműködsz a föld energiakincsének elherdálásában, és bár észre sem veszed, hangyákat, csigákat, gyíkokat, siklókat, békákat, sündisznókat gázolsz el, és megölsz seregnyi kisebb-nagyobb bogarat. Nem csekély a valószínűsége, hogy kutyát, macskát, nyulat, rókát, őzet, szarvast, vaddisznót, embert gázolsz el. Vállalod?

*

TEGYÜK FÖL ÉS ENGEDJÜK MEG, hogy a világot valamiféle istenség teremtette. Mármost vagy rendelkezésére állt az őanyag, amiből dolgozott – csak úgy „ott volt” a keze ügyében –, s akkor az állítólagos teremtés őanyagát nyilván egy másik istenség teremtette, vagy pedig a teremtő istenség, mivel önmagán kívül nem volt mihez és hová nyúlnia, saját magából teremtette a világot. Akkor viszont *mindnyájan istenből vagyunk*, „isten országa mibennünk van”, minden és mindenki istenből van, és az egyházak és papok, akik közvetítőként tolokodtak az elmúlt évezredekben isten és teremtés, vagyis isten és isten közé, minden idők legsötétebb, legkártékonyabb bűnözői, hiszen eltávolítottak bennünket isteni lényegünktől, megfosztottak bennünket erőnk legfőbb forrásától, eredetünk tudásától, annak ismeretétől, hogy mindnyájan teremtő istenek vagyunk. Ha azonban elfogadjuk, hogy a teremtés hozzátartozik a lények és dolgok keletkezésének rendjéhez, nem kerülhetjük meg a kérdést: *ki teremtette a teremtőt?* Ha a teremtőt senki sem teremtette, csak úgy megvolt magától és magában, akkor máris megvan a precedens a teremtés nélküli létezésre, s akkor a teremtés mégsem tartozik a lények és dolgok keletkezésének egyetemes rendjéhez, vagyis a dolgok és a lények istenség vagy istenségek nélkül is örökké meglehettek valamilyen formában, és nem teremtés által, hanem változásokkal, alakulásokkal, bonyolódásokkal, kapcsolódásokkal, sikeres és sikertelen próbálkozásokkal, vagy ha úgy tetszik: fejlődés és a tévedésekből való okulás révén lettek és lesznek azzá, amik.

*

STEPHEN LEACOCK: „Milyen furcsán is pereg le a mi kis életünk! A kisgyerek azt mondja: – Majd ha nagyfiú leszek! – De hát mi az? A nagyfiú azt mondja: – Majd ha felnőtt leszek! – Mikor felnőtt, azt mondja: – Majd ha megházasodtam! –

De megházasodni, ugyan mi az? Később az motoszkál a fejében: – Majd ha nyugdíjba megyek! – Aztán mikor eléri a nyugdíjas kort, és visszapillant a megtett útra, mintha jeges szél söpörne végig az életén. Hogy, hogy nem, elszalasztott mindent, és bottal ütheti már a nyomát. Túlságosan későn ocsúdunk rá, hogy *az életet élni kell, a nap és az óra minden percében.*”

*

A KUTYATARTÁS MINT TÁRSADALMI JELENSÉG. A kutyatartásnak jó néhány társadalmi vonatkozása és jelentése van. A jelenlegi körülmények között („Büdös úr-szag, pénz-szag sehol így nem kábít” – Ady) szinte senkinek sincs lehetősége közösségben, a közösség érdekében kibontakoztatnia valamennyi képességét, megvalósítania a teljes emberségét. Majd mindenki befelé fordulva, magának él, ma-

Napkirály kányariasztója

gányosan vagy párosan, vagy néhány lakosú kis szigeteken, autista zárványokban. A kutyatartás: *alibicselekvés*, a „civilizált”, természettől elidegenedett, gyökereiről letépett, bérrabszolgává alázott tömegember kétségbeesett kísérlete, hogy felelőtlenül kitenyészett műállatokkal pótolja, amit (talán örökre) elveszített.

A kutyatartás ma divó formái – illesse nagy-nagy tisztelet a kivételeket, akik fölfogják, mi történik, és nem hajlandók sodródni az árral! – ösztársadalmi infantilizmusról, egyetemes szabadság- és autonómiahiányról tanúskodnak. Akiknek a figyelme legföljebb a kutyuskájuk farkcsóválásáig terjed, vagyis úgyszólván a kutyájukba temetkeznek, azoknak halvány reményük sem lehet rá, hogy megértsék, mi történik velük és körülöttük, és megsejdítsék, hogy mi vár rájuk.

Manapság, kivált Magyarországon, iparszerűen állítják elő az úgynevezett „fajtiszta” ebeket, mégpedig kizárólag üzleti megfontolások, az árutermelés tökéletes logikája szerint (élőlényeket adni-venni: rabszolga-kereskedelem). Emiatt a forgalomba kerülő kutyák nagy része túlteljesített genetikai korcs, sokkal korcsabb, mint a falusi keverékek. A hivatásos ebtenyésztők sötét machinációival a kiváló állatviselkedés-kutató, Konrad Lorenz is foglalkozik *Ember és kutya* című, magyarra is lefordított könyvében, csakhogy az erről szóló részeket a magyar fordításból kihagyták...

Nem kevésbé érdekes téma a kutyatartás pszichológiája is.

A *pet* kutya, vagyis a kedvtelésből tartott eb sokkal jobban ki van szolgáltatva a gazdájának, mint a macska, hiszen a macska többnyire (hacsak nem valami lakótelepi lakás foglyaként kénytelen tengődni, míg föl nem dobja a talpát) jókora életeret jár be szinte naponta, és számtalan forrásból juthat hozzá táplálékhoz, vadászlehetőségekhez és a fajtájabellekkel való találkozáshoz.

Fölvetődik a kérdés: ugyan miért van rá szükségük a kutyatartóknak, hogy élőlényeket (ahogy Assisi Szent Ferenc mondaná: *kutyatestvéreket*) szakítsanak ki fajtársaik közül, és tartsanak teljes függőségben és kiszolgáltatottságban, rendelkezzenek az állat élete és halála fölött, vagy éppen sterilizáltassák, ha a kényelemszeretetük azt diktálja? Milyen lelki igényük elégül ki ezáltal? Bensőleg szabad, a szabadságra megérett ember semmilyen élőlényt nem tart kalitkában / láncon / pórázon / ketrecben / kennelben. A kutyák sterilizáltatása gazdáik morális felelőtlenségéről, kifacsarodott gondolkodásáról és beteg lelkületéről árulkodik. Aki másoknak árt, önmagának árt.

A hétköznapi lánctalpai alatt megnyomorodott tömegembernek persze jólesik megjátszania otthonában a kaszárnyai kiképző őrmestert, a mindenható nagyfőnököt. Jólesik alfa hímet játszani egy parányi kutyafalkában, amelynek a kétlábú Nagy Fehér Főnökön kívül legföljebb egy (esetleg kettő vagy három) négylábú tagja van. Hízik tőle a gazdi mája, ha fecseghet a blökijéről, és eldicsekedhet, hogy milyen engedelmessé válik idomított. Az meg különös gyönyörűséget szerezhet neki, ha nő léte az egy szál kan kutyából álló falka vezére... Legalább ne öltöztetné! A kutyának nincs szüksége semmilyen öltözékre, hiszen a bundája télen-nyáron tökéletesen elegendő, hűti vagy fűti a testét, aszerint, mire van éppen szüksége. (A kutyaipar végtermékeire, a megélhetési tenyésztők által előállított flúgos génkorcsokra meg a mikroszkopikus méretű „pinanyaló” ölebekre ez persze nem vonatkozik.)

A köztereken szörnyen unalmas nőszemélyek sétáltatta szörnyű kutyaparódiákról nehéz nem föltenni, hogy eredetileg gipszkutyák voltak, és valami kertitörpe-gyárból kerültek ki, de egy kaján dzsinn tréfájaként látszatéltre keltek... Nincs szánalmasabb látvány, mint vastag kötött szvetterbe préselt, húsz centis pórázon vezetett kutyulik búbánatos vánszorgása. Náluk csak a torzult személyiségű, rabszolgatartó mentalitású gazdájuk szánalmasabb. Aki agyilag zokni és lelkileg toprongy, és azért vásárol ebet (a kutyabitorlók émelvítően finomkodó szóhasználatával „fiúkutyát” vagy „lánykutyát”, gyerek- és partnerpótlék gyanánt), hogy kiélje rajta a neurozísát, jobban teszi, ha nem olvas ilyen szövegeket...

A kutyalét legnagyobb csapdája, ezzel él vissza az ebtulajdonosok óriási többsége, és emiatt sújtja az egész állatvilág mélységes megvetése a hiénánál, a sakálnál és a dögeselyűnél is mélyebbre süllyedt, az ember rabszolgájává alázkodott kutyát: a *Stockholm szindróma*, vagyis az a kóros jelenség, hogy az elnyomottak megszeretik elnyomóikat.

Mennyivel különb a macska!

Éljenek a macskák, részvétem a gazdáik kénye-kedvének kiszolgáltató kutyáknak!

Hogy puhítsam a fentiek megmondóemberi rusnya keménységét, ideidézem Jerome K. Jerome néhány mondatát: „Néha nehéz együtt élni velük, de azért általában szeretem a macskákat és a kutyákat. Igen jó társaságok. Jobb barátok, mint az emberek. Nem vitatkoznak veled. Soha nem fecsegnek ostobaságokról. Soha nem nyagognak ostoba kérdésekkel. Soha nem mondanak rólad rosszat. Soha nem hányják a szemedre a tévedéseidet. Mindig örülnek, ha láthatnak. Sohasem firtatják, hogy gazdag vagy-e vagy szegény, buta vagy-e vagy okos, jó vagy-e vagy rossz. Igazi jó barátok. Igen, állatokat szeretni jó. Túlzásba azonban nem szabad vinnünk. Ismerek egy családot, ahol a kutya van mindennek a központjában. Folyton arról folyik náluk a szó, hogy »a mi drága Fidónk« mit csinált, mit csinál, mit csinálhat, mit nem csinálhat, mit muszáj csinálnia, mit fog csinálni, mit nem fog csinálni, és így tovább. A szerencsétlen kutyának egyetlen szabad perce sincs önmagára. Csak árthat az állat jó természetének, ha ilyen ostobán szeretik.”

*

BIBÓ TUDTA, MITŐL DÖGLIK A LÉGY, AVAGY AZ ELMÚLT HUSZONÖT ÉV TÖRTÉNETE DIÓHÉJBAN: „... a jogállam és a szabad vállalkozás technikáinak egyszerű bevezetése a valóságban ... azt eredményezi, hogy az e technikákban gyakorlatlan egyszerű nép ... óriási tömegei ... tehetetlen prédái lesznek a nagyvagyon-képződés ... ősi erőszakos és korrupt folyamatainak. Vagyis gyakorlatilag a szabad vállalkozás, a jogállam s ... a népképviselői demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon.” (Bibó István: *Emlékirat. Magyarország helyzete és a világ-helyzet*. 1957. január–április)

*

JÓZSEF ATTILA ÍRTA 1930-BAN: „Mert a nemzet hordozói nem a *nurse*, *gouvernante* vagy *Fräulein* nevelte kevesek, hanem a nép, amelyet ezer esztendőn át hiába próbáltak még nyelvétől, kultúrájától is megfosztani; nem törvénykezett latinul, mint a kíméletlen köznemesség, nem udvarolt franciául, mint a nagyobbbrészt erkölcsstelen

főuraság, és nem kötött üzleteket németül, mint a pocakosodó polgárság. Csak dalolt, magyarul. Csak tiszta kultúrát csinált. Csak azt tette, hogy egyáltalában van még magyar a világon. Állításunk éppen az, hogy amíg szellemi intézményeink nem a magyar kultúra ősi és történelmi alapjaira épülnek, népünk életének mentsváraként nem szolgálhatnak. Mindaddig csak a délibábok városának elfutó tornyai lesznek a magyar pusztaságon.”

*

TÁBORI OTTÓ BŰCSÚZTATÁSA. 2014. augusztus hetedikén úgy tetszett az isteneknek, hogy kivegyék közülünk Tábori Ottó porhüvelyét. Tizenharmadikán kora délután volt a temetése az ikervári temetőben. Temetni nagyon tudunk mi, magyarok, élni, éltetni vagy legalább élni hagyni már kevésbé. Ikerváron érdemes meghalni. Szépen, gusztyososan temetnek, és hely is bőven akad még a sírkertben.

A remekbe szabott temetésnek is köszönhattük, hogy nem éreztük úgy: Ottó barátunk árvaságra hagyott bennünket. A szeles, kissé borongós, esőre hajló idő dél tájban derűsre fordult. Ikervár fölött báránnyfelhő is alig maradt az égen. Hét ágra sütött a nap; az idő járását igazgató hatalmakat nyájas jóakaratra készítette az alkalom. Vagy hogy Tábori Ottó szavaival éljünk: „a kék egek húrjai zengtek, gyémánt arcokat karcolt a szívre a kigyúlt fények isteni kardja”

Utolsó éveiben matracsírba kényszerítette, szakadatlan gyötrelmekre ítélte a sorsa. Miután szenvedéseiben tisztára csiszolódott, akkurátosan levezekelve, hogy megbízható népi származékként huszonhét hónapon át a zöld ávosok területében kelljen sorkatonai szolgálatot teljesítenie, fogta magát, és hipp-hopp, mint pillangó a lárvatestet, maga mögött hagyta énjének kérgét, fájdalmainak nyítt burkát. Megjelent a tengerrel régóta esedékes randevűn. Kiszabadult a létezés mókuskerekéből, magasra szárnyalt, és beleolvadt a Minden-Egybe. Ha tudta volna, hogy ilyen jó meghalni, meglehet, nem halogatja, hanem már korábban meghal.

A méltóságos, nyugodt, szinte magasztos szertartás neki is tetszett volna. Ha van „léten túli megmaradás”, s ő valamilyen átlényegült formában jelen volt saját temetésén, alighanem tetszéssel figyelte, hiszen ingyence volt a műfajnak; gyakran vett részt gyászhuszárként, koporsóvivőként ikervári polgártársainak végtisztességén. Könnyű elképzelnem, hogy boldogan forgolódott a kedvéért egybegyűltekközött, gyermeken ámuldozva a jeles alkalomra lemészárolt virágok özönén. Többen újra meg újra hallani véltük Ottó harsány, a harmadik határba is elhallatszó dionüszoszi hahotáját, meg kedves kutyájának, Perzsának a csaholását.

A családtagokból a sors rendelésében való megnyugvás áradt, és átsugárzott mindenkibe. Ott volt a fél falu, rokonok, jó barátok, közeli és távolabbi ismerősök, hogy elköszönjenek a néhai tejcarnokos asszony szerelmetes fiától. A sírkertbe gyűlt gyászoló tág sugarú körben álltak körül a Szent Mihály lovára emelt koporsót.

TÁBORI OTTÓ – ÉLT 67 ÉVET.

A szertartást vezető katolikus pap Ottó költészetét is igen ügyesen méltatta, és fölolvasta a költő utolsó kötetének címadó versét: *Arc, elmenőben*.

Ott és akkor, az ikervári temetőben derült ki igazán: látnoki erő igazgatta a költő tollát, amikor papírra vetette a *Körforgás* című, a kötetet záró verset:

*Képzeletomlás
agytemetőben
versben
vasban
kőben
kivonás
és
összeadás
léten
túli
megmaradás
szívig
lobbanó
rajzolat
arca
a
megszületőben*

A pap szájából a vigasznak szánt, föltámadásra és örök életre vonatkozó obligát fenyegetőzés ezúttal nem hatott vészterhesnek. Ottó barátunkat az édesanyja mellé temették. Visszatért ahhoz, akitől – mint felnőni nem akaródzó örök kamasz – igazából sohasem is szakadt el.

Nem szűnik bennem az „emlékszavannák lobogása”. Valamennyien, akik szívünkbe zártuk a Kemenesalja vulkanikus őstalaján sarjadt poétát, a saját nyavalyáin kívül mindenki máséra gyógyírt tudó felcsert, a hol magyar virtussal vigadó, hol nekibúsuló, jellempáncélját kopni nem hagyó végvári kurucot, a jó húsú fehérnép meg a borital kísértésével szemben ellenállást ritkán tanúsító falusi bonvivánt, az országos cimborát, a figyelmes, nagylelkű, segíteni mindig kész jó barátot, Ikervár, a Rába és a sótonyi-nyőgéri szőlőhegy legapróbb titkainak is tudóját és dalnokát, az oroszlan-humorú tréfamestert, a hetvenkedő kocsmái szájhőst, távfutás, pingpong, snóbli, versenybringázás, horgászat, halászléfőzés és öndicséret győzhetetlen bajnokát, elevenen megőrizzük az emlékét. Jó néhány olyan sorra bukkanhatunk költeményeiben, amelyek segítik földézni alakját. Arca, „mint a víztiszta alma, ragyog, s a félelemnek árnya sincs”.

Tábori Ottó halála, derűs, főlemelő temetése azzal az egyáltalán nem vészterhes vigasszal szolgált az élőknek: lám, nem is olyan nagy kunszt a meghalás, nem kell tőle berezlni, cimborák!

*

SZERETLEK, MAGYARORSZÁG. Borzalmasan megcsonkítottak és béklyóba vertek, de a legrosszabb, hogy nyomorúságodban még bohócgúnyát is húztak Rád, és szégyentáblát akasztottak a nyakadba. Most az euró és a dollár csörgésére kell táncolnod. Megcsúfolt, nyomorult, bolonddá tett, kigúnyolt, flitterrel megszórt, tövissekkkel ékesített Magyarország, hadd mondjam el Neked: szeretlek.

Nemcsak ott, ahol tiszta vagy, erdeidben, hegyeiden, rónáidon, vízpartjaidon és a Hozzád hűk szemében – nemcsak ott szeretlek. Ott is, ahol Rád, a csöndesség honára, tomboló lármát kényszerítenek, ott is, ahol Tőled, a költők honától, megfosztják a szellemet, ott is, ahol Téged, a bátorság honát, gyávává tesznek, ott is, ahol leginkább szégyelled magad – ott is szeretlek.

Tudd, hogy Veled együtt akarunk elviselni mindent, elveszett koronádat megkeresni, s a legnagyobb tisztelettel és hódolattal visszaadni Neked. Ha Veled vagyunk, soha nem vagyunk egyedül. Általunk megfeledkezhetsz a könnyeidről. Legsúlyosabb nyomorúságod óráján, hitvány neon- és krómálca mögé bújtatott állapotodban, azok vannak melletted, akiket legmélyebben érint a Te nyomorúságod. Ők szeretnek Téged, Magyarország. Lehet, hogy mások szánalmasnak és kicsinynek, hitványnak és romlottnak látnak – de minékünk egyszerre vagy apánk és anyánk. A mi szeretetünk legyen a Te vigaszod.

Neked semmit sem kell megbocsátanunk, de Te bocsásd meg nekünk, hogy túlságosan gyöngék vagyunk láncaid letöréséhez és a Téged ellepő vásári kacatok megsemmisítéséhez. Ajándékozz meg minket örökkévalóságod erejével, és mi Neked adjuk mindenünket, amink megmaradt. Mert szeretünk Téged, Magyarország.

*

RYOKAN JAPÁN ZEN KÖLTŐT KOPPINTOM:

*Gyermekfővel elhagytam atyámat, és világgá mentem.
Tigris akartam lenni mindenáron,
de macska se telt ki belőlem.
Kérditek, ki vagyok hát most –
ugyanaz a régi senki, aki mindig is voltam.*

Hommage Saint-Exupéry

Izzadó szelence

(Ö N É L E T R A J Z I R É S Z L E T 2 4 .)

131.

Röstelkedtem, hogy nem jutott kapásból eszembe, ki lehetett az a Prométheusz.

Azon kezdtem tünődni helyette, ami több ízben foglalkoztatott mostanában, hogy mennyire rapszódikusán, kiegyensúlyozatlanul rakódtak egymás mellé eddigi életem folyamán az események.

Mennyire összesűrűsödött az idő például kamaszkoromban.

Püspökladányba 1944. október 12-én jöttek be az oroszok, majd rákövetkező nyáron, csonka tanítási évben, letettük a negyedik évi polgári iskolai vizsgákat.

Félig-meddig felnőttem tizenöt évesen.

A ház körül, meg a távolabbi, a földosztáskor kapott pár holdnyi szántóföldjeinken lett volna ugyan életre szóló tennivalóm, a családi tanács azonban úgy ítélte meg, hogy sohasem lesz belőlem jó paraszt, iskolai grádicsokon sem tanulhatok tovább, legjobb lenne tehát, ha ipart kapnék a kezembe.

Főként Piroska néném, anyám húga szorgalmazta ezt.

Ő volt az a bizonyos kocsmárosné, akinek egzisztenciáján annyira fennakadt Gádor Béla főszerkesztő szeme.

A front átvonulása után jó pár hónapig Piroska néném lett a család feje, esze, de parancsolója is. Minthogy a magyar hadsereggel Ausztria, majd Németország felé elhárított férjéről sokáig semmi hír nem érkezett, Piroska néném irányította a kocsmaműködését, Juci asszisztenciájával.

Sem előtte, sem utána nem virágzott fel ez az intézmény annyira, mint a front elvonulása utáni két esztendőben.

Eleinte sűrűn szükség volt ottani jelenlétemre, segítségemre, de az orromnál nem láttam tovább természetesen, így alig fogtam fel valamit abból, hogy mitől megy olyan jól Piroska néném szekere.

Nekem is parancsolt, velem is rendelkezett, azt hangsúlyozva, hogy anyám helyett anyámként törődik velem, és amikor jónak látta, beajánlott inasnak a falu bádogos mesteréhez.

Ott azonban már a műhelyben töltött első napon olyan sérelem ért, ami nyomán rögtön fel is mondtam.

Szimplán az történt, hogy miközben egyedül voltam kis ideig a műhelyben, meghozta valaki a tartozását, kevéske fémpénzt, és a gyalupadon hagyta, mert sietett. Nemso-kára megjelent a műhelyben a mester is, a felesége is, majd számomra kicsit furcsa módon ki-be járkáltak. Egy idő múltán pedig, mintha csak a levegővel beszélgetne, önmagát ismételve, bizonyos pénzről sóhajtozott a mesterasszony, ami szőrén-

szálán eltűnt, pedig itt kellene lennie, mert nemrég jelentkezett, aki hozta, és kérdezte is, hogy megtaláltuk-e?

– Azt tetszik gondolni, én loptam el? – kérdeztem pimaszra sikerülten sértett hangon.

– Mért kérdezel olyat, amire tudod a választ? – jött az enyémhez hasonlóan éles nyelvű felelet.

Letettem a kezemből a fakalapácsot, amivel a bádogból készülő esőcsatorna szegeleseit püföltem, bólintottam és hang nélkül kijöttem a műhelyből.

Az állomásra indultam, éspedig olyan utcákon, amelyeken elkerülhetek minden ismerőst.

Csak a Semmivel akartam együtt lenni.

Magyarázat is rögtön született a fejemben, amely megfelelően bizonyította, hogy jogos és helyes volt eljőnnöm a bádogostól.

Nem tűrhettem hamis vádat, mert rajtam ragadhatott volna.

Raadásul nem csupán engem alázott volna a tolvajlás gyanúja, hanem terjedés esetén meggyötörhette volna nagyszüleimet, s mindenkit, akit szeretek, tisztelek.

Ösztönöm kormányozott az állomás irányába. Az a régebbi terv és vágy zakatolt bennem, hogy felszállok az elérhető első vonatra, és elmegyek akármerre, örökre. Vagy nagyon hosszú időre.

Menekülési hajlandóságomnak nem egyetlen oka volt a filléres lopási gyanú esetleges rám terelődése.

Sőt, homályos és titkos gondolataimban ez a váratlan vis maior leginkább arra lett jó, hogy előtérbe állítsa az igazibb okokat, amikért nem fog a hely, melegszik lábam alatt a talaj, hátat akarok fordítani úgyszólván mindennek, amit pedig szeretek.

Az úri gyerekekhez én ugyan alulról kötődtem, éspedig az által, hogy náluk cselekedő nővéreim révén kerültem közéjük, magam is leginkább az ifjú urak apróbb-nagyobb szeszélyei szolgálatára rendelten.

De azért főképpen a játszótársuk voltam. Sérelmeim soha nem fakadtak abból, hogy ők urak, én meg paraszt vagyok. Ilyesmi szóba sem került. Titkon ugyan pepesceltem a majdne reménytelen céllal, hogy a Dorogi tanító úrtól hallott módon, vagyis sociográfiailag meghatározzam önmagam, de attól óvakodtam, hogy az úri gyerekek társaságában erről beszéljek.

Földre birkóztak és biztattak, hogy abból a helyzetből kerüljek fölénybe erősebb testükkel szemben. Tarkón legyintést, nyaklevest, karcsavarást kaptam, ha nem eléggé figyeltem, és számos másfajta gyerekbüntetést szenvedtem el, amit minden kisebb gyerek megtapasztalhat a nagyobbaktól és erősebbektől.

Ugyanakkor játszhattam akármelyik játékukkal, kaphattam tőlük hatfilléres fagyaltot és egész nyárra befizettek a strandra.

Tanulhattam tőlük, vagy inkább elleshettem az úri életmód sok viselkedési szabályát, mindazokat, amelyeket szüleik és alkalmazott nevelőik sulykoltak beléjük.

Tomka Imitől tanulhattam sakkozni, meg idegen szavakat értelmezni. Adoniszi természetű testvérbátyja, Tomka Jancsi a karcagi gimnáziumban előírt tornászjelvény

megszerzésének követelményeként korlát-, nyújtó-, gyűrű- és talajgyakorlatokra tanított odaadón a strand homokjában, és ugyanott, a földbe rögzített tornaszereken.

Kiss Puci, az ügyvéd fia, a hajdan velem egy elemi osztályba járó fiú, most már ő is gimnazista, a zongorájához ültetett, és együtt vertük a billentyűket.

Csenki Sanyi, a nagy tiszteletben álló helybeli tanító fia, aki már joghallgató volt, nem tartozott ugyan szorosan az úri gyerekbrancshoz, de mások mintájára ő is alkalmi nyári munkásnak használt. Az volt a tőle kapott és jurátusinak elnevezett dolgom, hogy a püspökladányi cigányvárosban általa föllett mesék egy részét utólagosan újrameséltettem, és lejegyeztettem.

Az átvonuló háború után azonban eltorzultak, összetöredeztek a személyi viszonylatok nem csupán a felnőttek társadalmában, de a gyerekvilágban is.

Az én mindenhova és sehova tartozásom például az által módosult, hogy az oroszok bejövetele után megszűnt, illetve eltűnt az úri gyerektársaság. Ez a szó szoros értelmében értendő, mert egyikükről sem tudtam, hogy a világ mely pontjára került és visszajön-e valaha.

Megszűnt a strand. Nem volt, aki működtesse, olyanok sem voltak, akik igényelték volna a működtetését. Belepte a gyom, eltűntek a kabinok deszkái, megzöldült a medencében maradt víz és ökölnyi békák brekegtek benne.

Amikor még minden a régi kerékvágásban haladt, ki nem mondott rangsorolás érvényesült az emlegetett gyerektársaságban, amelynek tartozéka volt néhány nem értelmiségi család sarja. Elkeveredtek egy bizonyos mértékig a ficsurak olyan iparos és kereskedő családok gyerekeivel is, akik továbbtanultak az elemi iskola után, tehát nem merültek el a paraszti világban. A tejcarnokos, egy boltos, a bádogos, a férfisabó fia is az urak gyerekeinek társaságával játszott át a nyarat.

És amire titkon büszkén emlékeztem, ezek között a póttagok között én ki nem mondtam elsőnek számítottam. Sok jeltől következtethettem erre.

A bádogos velem egyidős fiánál és polgárista társamnál például, akit magunk között Csulinak nevezünk, bizonyosan magasabb rangú voltam. Űgyesen focizó, de örökkön hisztis, csúnyán beszélő, köpködős, meg számos egyéb módon kellemetlenkedő alak volt.

És most apjával-anyjával együtt ez is parancsolgathat nekem? Vagy megpróbálhatja?

Jól zárult az ügy, mert jelentkezett Piroska néninél a bádogos felesége és közölte, hogy beszéltek időközben az adóssal, aki arról tájékoztatta őket, hogy visszament a pénzért és elvitte, mert valamire még kellett volna, és nem volt nála több. Az inasgyerek éppen kívül volt a műhelyen.

Megértést mutatott Piroska néném és azt mondta, hogy amíg más lehetőséget nem kapunk, végezzem a dolgom a kertben, jószágok körül, ahol kell, de haza is járjak, hogy ott is jelen legyek, ha szükség van rám.

Sértett néha a parancsolgatása, de szívesen is voltam a környezetében, mert patogó modora ellenére vonzó látvány volt.

Akár órála mintázhatták hajdanán a falvédők csaplárosnját, amint piros papucsban, ringó csípővel, dús keblekkel invitálja az evésben-ivásban örömeiket lelő, és arra vágyakozó népeket.

Lánynak is mutató volt, de hát arról én keveset mondhatok, mert kicsi gyerek voltam, amikor egy családon belül éltünk nagyapámék tanyasi házában, a Bánffy-pusztán.

Nem hogy róla nincsenek akkoriból való emlékeim, de magamról is tőle tudok olyasmit, amit rajta kívül talán senki nem tud még élő rokonaim közül.

Esetenkénti, bizalmas hangulatúnak mondható beszélgetéseink során a fejembe tapadt szófoszlányokból, meg a nekem írott leveleiből tudom, és akár az ő kifejezéseit használva adhatom ezen az úton tovább, hogy „elvték anyádat az orvoshoz, de akkor már késő volt. És akkor anyád megint fogta magát és megint elment szolgálni Debrecenbe. De hát abban az időben az olyan orvosi vizsga roppant nagy szégyen volt. Amikor egy lány így járt, mehetett a világnak. És hát, ugye, abban az időben soha nem forszíroztuk, nem beszélünk róla, elszakított az idő, valahogy úgy jött ki, hogy mindig is távol voltunk egymással anyádtól. Soha nem jött haza terhesen, ki tudhatta, hogyan lálalta át azt az időt?”

Szegény anyám.

„De 1930 januárjában jött anyádtól az értesítés, hogy megszületett Gyuszika. És ezt anyánk úgy olvasta, hogy a Jucika. És talán azért, mert ő sokat szenvedett azzal, hogy tizennégy gyereket szült, ebből hetet halva, és csupán kettő lett fiú, a többi mind lány, szóval nem örült annak, hogy az első unoka is lány lett. De aztán többen is olvastuk a levelet és kiderült, hogy Gyuszika. Na, annak óriási örömmünnepe lett. Hét hónapos korodban hozott haza anyád és attól kezdve otthon is ragadtál. Anyádnak vissza kellett mennie a maga útjára, amiről nem sokat tudtunk, ő nem írta, soha nem mondta, miképpen intézte a maga sorsát, de akkor már nem is érdekelt más bennünket, csak az, hogy örvendeztünk neked. Főleg apánk mondogatta, hogy annyi ember között felnő majd ez is, méghozzá nagy valaki lesz, mert néztek csak, két helyen van feje búbja.”

Abban az időben írta nekem néhány dokumentum értékű levelét Piroska néném, amikor komolyan kezdtem foglalkozni a valóság irodalommal fogalmazásának lehetőségeivel. Próbálkozásaim egyike-másika nyomtatásban is megjelent és dicsekedve mutogattam otthon.

Eleinte vonakodva fogadta, hogy leírva is kértem tőle élete történetét, de azután úgy vélhette, soha nem lehet azt biztosan tudni, hogy esetleg miből, mikor lesz valami értelmes, hasznos, hát leírta és elküldte, amiket itt idézgetek. Ha nem idézem saját szavait az életéről, talán örökre elvesznek ezek a hiteles valóságdarabok, a semmibe pusztulnak velem.

Nem biztos, hogy mindenkinek tetszettem otthon az én felfelé ívelő, amúgy ismeretlen pályámon. Piroska nénémnek bizonyosan nem. Leplezni próbálta, akárcsak Ferenc bátyám, a család másodszületője, aki felnőtt kora után még nagyapámnak is parancsolgatni óhajtó lény pózát öltötte magára.

Időnként azonban jelezték, éreztették, fél szavakkal ki is mondták, hogy teher vagyok, fölösleg vagyok.

Pláne miután saját gyerekeik anyagi terhével is megsúlyosbodott a helyzetük. Nem szerették, hogy én a nagyszülői szeretet centrumában vagyok.

132.

Születési sorrendben legidősebb családtag volt Józsi bátyám, aki már nem élt velünk, mert a születésem előtti esztendőben megnősült és elköltözött. Évjárat szerint utána következett Ferenc bátyám, aki a működő család önjelölt vezéréként fogta a lovak hajtószárát.

Örökké pezsgett körülötte a levegő.

Harmadiknak született a családban anyám. Ő Ferenc bátyámmal is szemben álló lázadóként már tizenöt éves korában elment a háztól varrodai tanulónak, azután cselédnek állt.

Nagyszüleim és Ferenc bátyám után Piroska néném következett most már életkori rang szerint a családban. Őt követte Ágnes néném, utána a nálam csupán két évvel idősebb nagynéném, voltaképpen játszótársamként egzisztáló Mariska. Végül voltam én, a legidősebb, de balkézről jött unoka, akit szeretni is lehetett, mint általában a kisgyereket, meg fel is kellett vállalni a kisgyerekekkel járó sok gondot.

A Bánffy-pusztá, ahol éltünk, tizenhat kilométerre fekszik Püspökladány központjától. Sík vidék, ezért minden szögletébe ellátni.

A miénkkel együtt kilenc olyan kisebb-nagyobb tanya volt rajta, amelyekben télen-nyáron laktak.

Öt-hat kunyhót ideiglenes jelleggel tákoltak össze, hogy egy-két nyári éjszakán a védelmébe húzódhasson ember s állat.

Szekérút mentén telepített, villám hasogatta fűzfásor tartozott a látképhez, meg az úgynevezett nagyeperfa, amit nem tudni mikor, oda ültettek a hol búzával, hol kukoricával bevetett földdarab közepébe.

Ezeket kívül többnyire szilva-, meg almafák vegetáltak a lakóépületek környékén.

Jómódú gazdák itt nem éltek. Azoknak messze volt ez a határrész, és túlságosan rosszak voltak itt a földek.

Ellenben éhezők sem voltak a tanyákon. Akik ide kerülhettek és itt megkapaszkodtak, azok néhány év múltán magasan a kubikosok, napszámosok, uradalmi cselédek és egyéb földnélküliek fölé kerültek.

De még mindig a létminimum közelében maradtak. Ezeknél a tanyasi családoknál sűrűn került főétkezéskor az asztalra sült tök, főtt tengeri, málé, görhe, vízicibere.

Került azonban hús is, főképpen a nyári dologidőben. Nem lehetett pocskólni, de bizonyos kalóriamennyiség nélkül nem végezhatték volna a látástól vakulásig tartó munkát, ami nélkül nem tarthatták fenn magukat, és nem fizethették az adót, árendát.

Ritkán jöttek össze egyik tanyabeliek a másikkal. Leginkább csak néhány téli estén. Akkor egy kis kártya járta, meg volt egy-két „cuharé”, azaz: citerazenével kísért, rövidke táncolgatás.

Hétszámra nem mentünk be egymás tanyájába, de nem is kellett, hiszen belátunk. Bármikor láthattuk a többiek háza táját, földjeik, jószágjaik állapotát s azokból tudhattuk, mi a helyzet odaát.

Végjáték

Szavakkal sem mondhattunk volna többet. Mindenkinek megvolt, amire szüksége volt, ami pedig nem volt, de kellett volna, azt nem kaphatta meg a környéken másoktól sem.

A társadalmi létezés oldaláról nézve, tulajdonképpen roppant kiszikkadt volt ez a tanyai élet. S az egymástól, a világtól való elzártságot főképpen a serdülőkorúak sínylették meg. Ha néném közül valamelyik például bálozni akart, vagy moziba menni, vállalnia kellett, hogy a bál éjszakáján összesen harminckét kilométert gyalogol Püspökladányba és onnan vissza, azután alvás nélkül munkába áll. „Aki éccaka fenn tud lenni, az tudjon fent lenni nappal is!”

Nem kegyetlenség volt ez, csak szükség. Ezért aztán évente csak egyszer-kétszer báloztak nálunk a lányok.

„Nem jártam én tánciskolába, – írja Piroska néném, – dehogyan mehettem volna. Egymástól tanultuk. Már gyerekkorunkban ugrabugráltuk a lépéseket.

És azon a nyáron világos reggelig táncoltam a Rákóczi nagyvendéglő báltermében, pedig tudtam, hogy nem fekhetek le utána aludni. Engedték a táncot a szülők, de abban szigorúak voltak, hogy utána dologba kell állni.

A Kerektisztán keresztül kellett hazamennem, és mivel akkor már aratás után voltunk, hát ott cséplőgép állott és a gépesek nagyon megbámultak. Én is nézelődtem és fölfedeztem két-három volt osztálytársamat, lányokat, akik kérdezték, hogy nem jönnek-e félrészesnek, töreket kaparni? Éppen szükség is lenne rá.

Tudtam én, mi az, töreket kaparni a gép alatt, ahol egy lyukból szüntelenül jön az összecépeelt kalászból keletkezett por, a törek, orrát, száját, szemét telefújja az embernek, és azt még fel kell hordani saroglyával egy grádicson a kazalra, miközben tűz a nap, és éjjel is megy a gép, és alig három-négy órát lehet aludni.

Mégis rögtön fölhevültem és vállalkoztam. Nem is azt néztem, hogy mi lesz a munka, meg a fizetség, hanem csak azt, hogy idegen emberek közé mehetek, nem örökké maga a család vesz körbe.

Nem tudták a szülők lebeszélni a vállalkozásáról.

„Elmentem az én kis tarisznyámmal négy kilométerre a tanyánktól. Naponta hazamenni nem lehetett, ott aludtam a többiekkel a szalma tövében és már maga ez egy szenzáció volt, hogy ott aludtunk sorba, ha pedig eső esett, bemehettünk az istállóba.”

Másfél hétig dolgozott a cséplőgépnél, amikor kisebesedett a lába és beteggé nyilvánították.

„Na, szóval ezt is megpróbáltam.

Akkor ősszel nagyon elszántam, hogy bejövök a tanyáról és be is állottam cselédnek Nyisztorékhoz. Községi hivatalnok volt az úr.

Nagyon megszerettek ott, mert jól is szolgáltam, pedig öt gyerek volt a háznál, összesen hét pár cipőt kellett naponta pucolnom, emellett a takarítás, mosás, bevásárlás.

A sok dolog ellenére jól éreztem ott magam. Tizenkilenc pengő volt a fizetésem és abból én jól fel tudtam ruházkodni. Ha én ottan vásárolni mentem, szépen felöltöztem, és ha csak a boltig megyek is, látják, hogy szépen fel vagyok öltözve, és az nekem nagyon tetszett. Volt egy-két barátnőm, akikkel elmentünk moziba, és nekem az is nagyon imponált, nagyon tetszett.

Tavasszal én megtudtam valahogyan, hogy Blum doktorék a főutcán cselédet keresnek. Zsidó volt az a Blum, de nagy hírű orvos, akinek saját röntgene volt és hát ez abban az időben óriási dolog volt. Sorba állottak a szekerek a kapuja előtt, más községekből is jöttek hozzá, rengeteget kerestek. Egyetlen fia volt, az Debrecenben tanult az egyetemen.

Német származású volt az orvos felesége, akit a családja kitagadott, amiért zsidó emberhez ment feleségül.

Elmentem oda és annyira megtetszettem az asszonynak, hogy egyből huszonegy pengőt ígért.

Hallatlanul boldog voltam, a főutóra kerültem, ami nagy szó volt akkoriban.

Eléggé elkeseredett asszony volt az orvos felesége, hiszen el is szakadt a családjától, de énvelem jó hangulatba tudott jönni. Nem egészen jól beszélt magyarul, ezért ta-

nítgattam is, ő meg engem tanított főzni. Ő irányította a ruházkodásomat és szép ruhákat adományozott az övéből.

A főutcán, a katolikus templommal szembeni oldalon, a két egyforma nagy ház közül az állomás fele lévő volt a Blum doktoréké. Úgyszólván rögtön a piactér mellett. Ha én a házból kiléptem, rögtön mindennek a közepébe kerültem. Úgy járkáltam, akár a páva.

Jöttek volna udvarlók, de a hiúságomnál fogva felvágtam, vagy tudom is én. Korábban volt egy jónak látszó udvarlóm, aki azonban felment Pestre rendőrnek, és bár mondta, hogy várjak rá, nem nagyon törődtem a kérésével. Nem bántam volna, ha betölti a helyét valaki.

Hát egyszer elmentem a vándorcirkuszba, aminek a sátrát ott állították fel a közelünkben, a piactéren, éppen csak ki kellett lépnem a kapun.

Nem is mentem a tömeghez, de felfedezett Sanyi bátyád és odajött és hívott, hogy menjünk a cirkuszba. Utána hazakísért, és azt mondta, hogy ő szeretne udvarolni, mit szólnék hozzá? De amíg ezt mondta, meg akart csókolni, én meg nagy pofont adtam neki és beszaladtam a kapun.

Későbbben sem akartam vele szóba állni. Ő egy barátjával sétált, én meg két barátnőmmel és mondtam nekik, hogy engedjete már középre, mert ki nem állhatom ezt a pökhendi alakot. Sanyi bátyád ugyanis felfigyelt arra a kis virágra, amit máskor is szoktam a blúzomra tűzni, és mindenáron szorgolgtatni akarta, de elsiettünk a közeléből.

Na, és aztán rá három hónapra a felesége lettem.

A barátnőim nem is akarták elhinni, hogy ugyanaz vagyok, aki három hónappal korábban voltam.

Volt nekem udvarlóm, amikor még a tanyán laktam én is, és az a faluból naponta gyalogolt ki a Bánffy-pusztára, csakhogy láthasson. Fuksziusék rokona volt, amúgy még elég jó kinézetű is, de ki nem állhattam, amikor a ruhám szélét csókolgatta, mert egy férfi – legyen férfi.

Na, hát Sanyi bátyád az volt.”

133.

Nem lett jó a házasság, sok volt benne a civakodás, még több a hallgatás parancsa, amit Sanyi bátyám adott ki. Ahogyan Gádorékkal tréfálkozva szóba került, valóban katonás alkat volt, de nem a fegyelmezettség által jellemezhető személy, hanem egyszerűen csizmatalp, bakancs, pokróc.

Mogorva ábrázattal járt, kelt, alig mozgatta a szemét és nem tükrözött semmit az arca, mert üres, érzelmek, értelmek jelei nélkül való volt.

Egyszer láttam nevetni, és úgy nézett ki, mint egy debil gyerek. Szokatlan is volt, nem is illett hozzá.

Sok fájdalmat okozhatott Piroska nénémnek, aki azonban ritka önfegyellemmel viselte, amit a sorstól, de leginkább házasságától kapott. Igaz, utóbbit legalább

felelősségben ő akarta. Nekem írott levelei egyikében csupán azt jegyzi meg férje hibájaként, hogy időnként „bebőrződött a levegő körülötte”.

Soha máskor nem panaszkodott rá. Ellenben bőséges mondanivalója volt arról a küzdelemről, amit ő vívott egy szem gyerekéért, és igenis férjéért – a kegyetlen szegénység ellen.

A Blum doktor és felesége környezetében élvezett számos gyönyörűség semmivé porladt a házasságkötést követő időben.

A legelején pedig még megvolt a jobblét egyik feltétele, mert a doktorék nem csupán szavakban kívántak sok boldogságot, hanem csinos kis tanyájukat és a körülötte lévő pár hold földet – ingyen az új házasok rendelkezésére bocsátották, csupán a rendben tartás volt az ára.

Ott, a tanyán született egy szem fiuk, és abból az időből valóan írta nekem Piroska néném, hogy „miután elszakadtam a családtól, ritkán tudtam hazamenni, de azért gondolatban mindig veletek, köztetek voltam, láttam, hogy éltek. Szóval sem gondolatban, sem lélekben nem szakadtam el a családtól, és amikor Sanyi született, akkor anyád eljött veled a tanyánkra, és ő segített nekem, amíg egy kicsit felerősödtem a fiú után. Szóval ott ugráltál, ha jól tudom négy és fél évesen, és azt kiáltottad az újszülöttre, hogy mért sírsz, talán mérgében csinált az apád? Hát persze, holtra ijedtünk anyáddal, nehogy Sanyi bátyád meghallja, mert akkor mindenkit elzavar, mert ő előtte nem lehetett akárhogy beszélni”.

Illetlen viselkedésemhez bizonyára tápot adhatott, hogy nem voltak hízelgően hatók azok az információk, amelyek Sanyi bácsi figurájáról hangzottak el a környezetemben.

Nem tett eleget Sanyi bácsi a Blum doktorral és feleségével kötött nagyvonalú bérleti szerződés legelemibb feltételeinek sem. Egy év múltán akár Pató Pál is oda költözhetett volna, olyan elhanyagoltá lett a tanya és környéke.

Mind többször hangoztatta Sanyi bácsi, hogy őneki ne parancsoljon senki.

Egyszer, valahol, többeknek azt is mondta, ne parancsoljon őneki pláne egy zsidó!

Elköltöztek a tanyából egy faluszéli, aprócska portára, ahol aztán minden súlyával rájuk dőlt a szegénység.

Ide-oda járt napszámba Sanyi bácsi, amíg egyszer sikerült bejutnia a „gyárba”, vagyis a fatelítő telepre, igaz, hogy csak tavasztól őszig.

Azt írja erről Piroska néném:

„A telepen borzasztó nehéz volt a munka, és énnekem mindennap főzőm kellett az uramnak, hogy ereje legyen dolgozni. Szárazkosztot ugyan vitt magával, de délutánra, amikor hazajött, mindig főzőm kellett. Sokszor volt, hogy ha vettem tizenöt deka húst, akkor azt neki külön adtam oda, hogy a gyerek ne lássa, vagy ő ne tudja, hogy a gyerek nem eszik belőle. Vagy például megsütöttem öt palacsintát a leves utánra, és úgy tettem elébe, hogy a gyerek már megette a maga adagját. Egy időben volt egy tyúkom, amelyik minden másnap megtojt, és azt az egy tojást ketté osztottam, hogy másnap is tudjak gyúrni belőle.

Nyáridőben eljárógtam kapálni, és nevelgettem egy kis malacot is, hogy legyen télire egy kis akárm, amit levágunk.

Lánykoromban egyik barátnőmtől tanulgattam varrni, és most elmentem Nágel úrékhoz, akiknek textilüzletük volt a piactéren, és azt mondtam, hogy a maradék festőanyagokból, kartonokból, klottokból én varrogatnék kötényeket, kisgyerekeknek való ruhát, meg klottgatyát a parasztnak, és nem mennének kárba a végek, hanem feldolgozva, készruhaként adhatnák el az üzletben.

Pár nap gondolkozási időt kértek, és amíg ők gondolkoztak, három álmatlan éjszakám volt, hogy vajon sikerült-e meggyőznöm őket, vagy nem.

Igent mondtak. Olyan öreg varrógépet kaptam kölcsön, amit alig bírtam hajtani, majd leszakadt a lábam, de boldog voltam a munkámmal. Hús fillért adtak egy kötényért, negyven fillért egy kislány-ruháért és azt hiszem, tizenöt fillért egy klottgatyáért.

Éjszakánként is varrtam, és akármilyen keserves kereset volt ez, ruházkodni kezdünk belőle. Inganyagot vettem az uramnak, magamnak blúzanyagot, és a gyerekeknek is jutott valami. Emlékszem rá, hogy bankett volt a gyárban, és oda már így felöltözve tudtunk menni, és ezért nagyon jól éreztem ott magam.

Abban az évben télire is ott tartották az uramat, ami kereset szempontjából jól jött, de borzasztóan meg kellett szenvedni érte. Rongyokkal burkolta be az uram a csizmáját, hogy ne csúszkáljon a máglyába rakott vasúti talpfa tetején, amikor kapicskával szurkálják, rángatják, emelgetik a százhusz kilós gerendákat. Egész nap ott fújta a fagyos szél a gerendák tetején, vágta az eső, úgy hogy sok éjjelen szárítottam a téli holmiját, hogy fel tudja venni reggel”.

Minden tennivalója mellett felvállalta Piroska néném, hogy takarítani, mosni eljár ingyen egy vasúti tiszt családjához, és a tiszt majd nyújtja azt a protekciót, amivel bekerülhetne Sanyi bátyám a vasúthoz. Akkor, 1938-ban a felemelkedés óriási lehetősége volt minden püspökladányi ember számára, ha bejut a vasúthoz.

Gyengének bizonyult azonban a vasúti tiszt által ígért protekció. Kellott volna mellé egy tehén, vagy annak az ára, mert hírek szerint ilyen mértékű korrupcióval érhetne el valaki, hogy „sínre kerüljön”, vasutas állományba vétessék.

Levelet írt Piroska néném az ország akkori első asszonyának.

„Egy hónapon át fogalmaztam titokban a leveletem, és mivel a címet sem tudtam, azt írtam a borítékra, hogy a kormányzóné őfőméltóságának, Budapest. El is küldtem a levelet, amelyben leírtam nyomorúságunkat, és kértem, hogy segítsen rajtunk, mert minékünk nincsen pénzünk, hogy annak a segítségével juthasson be az uram a vasúthoz.

Jött is válasz, de nem énnekem, hanem a csendőrséghez, hogy vizsgálják meg az uram helyzetét. Onnan meg nem énhozzám jöttek, hanem egyenesen a gyárba, az uramhoz, aki nem tudott az én levelemről.

Nem akartak hinni neki s akkor jöttek énhozzám. Nagy haragra gerjedt Sanyi bátyád, amikor megvallottam, hogy én tettem, én írtam, és újra írnám, ha tehetném.

Azután mégiscsak berendelték az uramat Debrecenbe orvosi vizsgára, ahol kiderült róla, hogy semmi baja amúgy, de nem tudta a színeket megkülönböztetni, és ezért nem vették fel a vasúthoz. Ő azonban azt gondolta, hogy a színvakság szégyelleni való, és ennek okán büszkeségből, hiúságból nem merete nekem elmondani a vizsgálat lezajlását és eredményét.

Sokáig hiába vártuk a jó hírt”.

Hogyan történt, miképpen történt, egyszer csak arról hallottam beszélni a családi körben, hogy kocsmáros lett Szilágyi Sándor.

A Kis Ferenc utcában lévő, egykori zsidó kocsmá bérlője lett.

Az idáig ható körülményekről, okokról sem szóban, sem írásban, soha nem adott felvilágosítást Piroska néném. Azzal hártott el, hogy ő sem ismeri a részleteket.

„Hívogatni kezdték Sanyi bátyádat a község házára, de nekem is csak a legvégén mondta meg, hogy miért járkált oda. Hallgatott, amíg a papírokra rá nem került az utolsó pecsét”.

134.

Ismét lázasan kezdtem tűnődni, hogy ki lehetett Prométheusz?

Ezúttal Mesterházi jutott eszembe helyette, mégpedig azzal a predilekciójával egyetemben, amelynek a jegyében hátborzongató ideológiai, meg politikai rafinériáit is kinyilatkoztatta előttem.

Hangsúlyozta: csak előttem.

Feltétlen bizalma jeleként bevont egyszer a származását érintő töprengéseibe is.

Menekülni akartam a számomra kínos, zavaró, méltatlan, sőt: kegyetlen témája elől, de marasztalt és hosszasan, hevesen, helyenként viszont ízesen, érdekes életrajzi és egyéb faktumokkal okadatoltan szálazta, elemezte, hogy bizonyos mutatók szerint ő miért nem zsidó, miközben tudja, hogy létezik néma köztudat, amely fordítva állítja ezt.

Abba a tréfás vigaszba oldotta feszültségeinket, hogy akár így van, akár úgy, ő jól tud hitelesen zsidóul viselkedni, ha akar.

Tetszetős rögtönzésekben illusztrálta, hogy alaphelyzetekben és alaphangon mit gondoljak általában a zsidóról, és mit kell tudnom arról, hogy mit gondol énrólam a zsidó, úgy általában.

Elsőrendűen illeszkedett most ehhez az ökörködéshez az a hasonló jelzővel illethető szemléltető oktatás, amit Gádor Béla főszerkesztő vezetett elő Szabó Lászlónak, a sakk nemzetközi nagymesterének.

Valamilyen megfontolásból újra elővett engem, és rólam beszélt.

Azt állította például:

– Ő – mármint én, – nem hogy a nép fia, de még annál is jobb!

Hatásszünet után így folytatta:

– Én aztán igazán nem vagyok egy népi irodalomtörténész, de ez a fiú – mutatott ismét rám –, meg tudja hódítani műveiben azokat a csúcsokat, amelyekről a közvé-

leményt, a társadalmat, annak szellemi életét irányítani lehet. Mindent megtesz azért, amiben hisz.

Azután belebonyolódott egy mondókába, amit valószínűleg nagyon régen hallott és akkor is félreértett, most mégis csökönyösen idézgetett:

– Mindenkinek úgy kell táncolni, ahogy dudálnak, de ő – mutatott megint rám, – füttyül rá!

Azzal a tudományával ugrott elő, ami szerint annak adja időnként az Isten a sarkantyús csizmát, aki nem tud táncolni. Diadallal emelte arcát felém:

– Lám, öneki csizma nélkül is megy a tánc!

Gondolkozott kicsit azon, amit mondott, azután korrigált:

– Nehéz fél lábbal táncolni, de aki rátermett, azt is tudja!

Érezhette, hogy mihamar abba kellene hagynia a mű-népieskedést, ezért megalkotta a mondóka utolsó változatát:

– Tisztességes asszony híján, ribanccal is eltáncol az ember.

Megérinthette picikét a fogyasztott, csipetnyi alkohol, mert melléhez illesztette a kezét, és minden irányban hajlongva, kért bocsanatot a kuncogó társaságtól.

– Indulgencia, uraim, indulgencia.

Felegyenesedett, azután még közelebb nyomakodott Szabó nagymesterhez, és hol komolynak tetsző hangon hevítette tovább magát és magasztalásomat, hol meg csak hadrikált, darált.

Azt elhíhettem, hogy néhány, véletlenül kezébe került írásomról jó véleményt formált valaha, de mostani, engem érintő produkciója láttán-hallottán arra gondoltam, hogy egy szava sem őszinte.

Akkor viszont mi ez a mutatvány?

Kinek szól ez a tolakodó hízelgés?

Mi céllal?

A fejfel magasabb nagymester előtt állott és a beszédje emelkedő, süllyedő hullámaiból úgy tetszett olykor, mintha fohászzkodna valami fent lévőhöz. Az a fent lévő

Vizdaráló

pedig szokásos, vállveregető tekintetével figyelt le rá, de azért úgy, mintha érdekelne is a dolog.

S bizonyára belevörösödtem az alávaló gondolatba, ami a fejemben évek során lerakódott salakanyagból épült most fel, pillanatok alatt.

Az a szélében-hosszában pertraktált, leginkább szajkózott, Mesterházi által is preferált viselkedési séma ugrott elő, amikor a zsidó éppen kereskedik, mondjuk: elad, és egekig dicséri a portékáját.

Engem ad el Gádor!

S olyat is mond rólam, amiről nem feltétlenül akarja, hogy elhiggyék, de jól esik mondani, mert szaporodik vele a szó, zavaros lesz általa a víz.

Nem melleleg ő író is, és ügyelni próbál a formára, ami annál fontosabbá lesz neki, minél silányabb tartalmat fejez ki általa.

Eladott engem Gádor, legalábbis befektetési lehetőségként kezelte.

Ráadásul nem lehetett félreértenem, hogy fel akarja verni az áramat.

Időnként elhallgatott és mintha mosolygott volna azon a saját felfedezésén, hogy túlságosan rajongóvá hangolódott a beszédje.

Lassabban folytatta, szinte duruzsolt, motyogott, locsogott, fecsegett, csámcsogott, csemcsegett.

Szabó nagymester pedig, aki amúgy élő szellemi világitótoronyként magasodott köztünk, azt játszotta, mintha bedőlt volna neki, mintha nem venné észre, hogy átverik. Lehet, hogy tudta, de Gádorral való partikuláris barátságuk jogán belement a vircsaftba, és úgy pillantott időnként az én nyilvánvalóan bambán bámészkodó ábrázatomra, mint aki minden pénzt hajlandó megadni ezért a portékáért.

Közben elhangzott néhány olyan szó, amelyek nyomán mégis tisztultabbá lett a helyzetkép, közelíthettem a funéros rejtély megfejtéshez.

Azt kérdezte például majdnem síri hangon Gádor, hogy énnekem még mindig az állomáson van-e a kvártélyozásom?

Bólintottam és zavartan magyarázni is próbáltam valamit, de Gádor legyintett és a nagymesterhez fordulva, tremolóban búgta, mormolta, kiabálta:

– Lám, így pusztulnak a drága értékek! Ez a mélyen magyar író is a vonat alatt hál, fázik, éhezik, pedig jó pénzt kereshetne viccek írásával. Ámde hogyan tehetne annak a követelménynek eleget, ha nincsen széke, amire üljön, nincsen asztala, amire könyököljön? Nincsen egy ital vize! Annyija sincs, amit a szájába vehetne és onnan kilögybőlve legalább megmosakodna.

És így tovább.

A nagymester a gyors felfogásúak módján biccentett, majd – talán németül – mondott valamit Jóskának, aki visszabiccentett, és átment egy másik szobába.

Ezt követően tovább hallgatta a nagymester Gádort, mindaddig, amíg visszajött Jóska és azt mondta mindenkinek szólóan, hogy „OKÉ”.

Mellém lépve súgta, hogy foglalt számomra egy szobát, itt, a Moszkva szállóban.

Alig fogtam fel a hallottakat és még faggatózni akartam a dologról, amikor arról kérdezett a nagymester, hogy tudok-e sakkozni?

Behúztam a nyakamat, és a püspökladányi gyerekkor paradicsomi nyaraiból az a jeles nap tűnt elő, amelyiken torkaszakadtából kiáltotta világgá Tomka Imi karcagi gimnazista, hogy „Susztermattot adtam Csáknak!”

Az egész strandfürdő úri népe hempergett a röhögéstől azon a napos délutánon.

– A figurákat és a lépéseket ismerem – vallottam az igazat.

A nagymester tömör parancsa így hangzott:

– Az író úr holnaputánra jól megtanulja a sakklépéseket! Igen?

– Igen – felelte készségesen helyettem is tréner Jóska.

– És a szimultánt szervezők adminisztrációjánál intézkedünk plusz egy főről, igen?

– Igen – mondta főnökének Jóska.

Én hallgattam. Korábbi életemben soha nem kóstolt, sós ízű, trópusi olajbogyókból szemezgettem, és néhány néma csókot adtam borosüvegemnek.

Jó volt a bor, de nem attól növekedett a testhőmérsékletem, hanem a fejemben elszabadult energiák működésétől. Még az a tartalom is formát kapott bennem, hogy bizony maximálisan igaza lehet ennek a Gádornak, ha azt hirdeti, hogy csodalény vagyok.

Már kisiskolás koromban az terjedt rólam, hogy a leckét nem megtanulom, hanem csak emlékszem rá.

Mintha most is emlékezetemből jönnének elő Mesterházi soha nem létezett, de most sugalmazásnak ható szavai, amelyek szerint ne higgyem, hogy távlatibb céljai vannak velem ennek a Gádornak, hanem csak reflexből, zsidó ösztöne szerint cselekszik, amikor feldicsér, protezsál, mérlegre tesz.

És persze hamisra állítja a mérleget, mert esetleg mégis remél hasznot belőlem.

Máskülönben mérlegelési csalás nélkül is tiszta haszon, ha beprotezsál Szabónál, mert azzal csökkenti a gondot, amit az én megjelenésem, idéetlenkedésem terhel rá anyagilag, idegileg, és egyáltalán.

Tiszta haszon, ha majd a megfelelőbb időben köszönetet kap tőlem, amiért hónom alá nyúlt balszerencsés körülményeim őszén.

Sőt, már abból is busás hasznot nyer, ha csupán elhíresztelek az ő patronáló, protezsáló, menedzselő hajlandóságát. Sok nagy művész, tudós, meg hasonló növekszik fel világszerte zsidó pártfogás révén, és ezáltal mindenféle szaporodik a pártfogók iránti jóindulat.

Elvigyorozott képzeletemben Mesterházi, és összefoglalásul kijelentette, hogy igazán szuper haszna az lesz Gádornak, ha a tegnapinál nagyobb egyértelműséggel jelölheti ki mai barátai körét, és egyazon mozdulattal reflektorfényt szűrhat ellenségei szemébe.

Összeszorítottam a fogaimat és kommunista esküvessel fogadtam, hogy egyszer majd mindent elmondok Mesterházinak arról a gyalázatos emlékemről, amikor az ő nyíltszívű és nyílt szavú emberségével visszaélve, megvádoltam és kigúnyoltam őt a háta mögött.

Kényszeresen lecsukódott a szemem, amikor mindezeket elgondoltam.

Ámde rögtön aggasztott, hogy mi lesz, ha itt, ez előtt a rangos nyilvánosság előtt, nem tudom újra kinyitni?

Lefekvés után fordul elő, hogy önsúlyától aláhullik a pillám. Most éltetett az emlékezés, ami szerint egyszer-kétszer azért mindig felpattan és olyankor akár a sötétet is látom egy ideig.

Olyan fél éber állapot ez, amelyben a tudat még ellenszegül, hogy alávesse magát az álom játékainak. Gyakran még azt is lehetővé teszi, hogy nagyon hosszú életszakaszok, események röpké pillanatokba sűrűsödjének.

Efféle történt velem ezúttal is.

Kezdődött azzal, hogy megidéződött előttem az 1944. október 12-re virradó éjszaka, amelyen átviharzott Püspökladány felett a front.

Előtte való napokban, amikor még működött az előjáróság, kidobolták, hogy mindenki köteles óvóhelyet építeni a saját portáján. Mi is ástunk egy gödört, amibe elfért a család, a nagyszüleim tehát, az otthon lévő gyerekek legidősebbje, Ágnes néném, valamint a nálam két évvel idősebb Mariska néném. Helyet szorítottunk természetesen a közeli utcában lévő kocsmá jelenlegi tulajdonosának, Piroska nénémnek, a nálam négy évvel fiatalabb fiának, vagyis unokaöcsémnek, továbbá a velük együtt élő Jucinak, aki pincérnői tennivalókat látott el.

Két évvel korábban került a kocsmába. Pincérnői munkakörnek nevezték azt, amit ő betöltött. Kiszolgált a pultnál, vitte az italt a különteremben társalgó, vagy mulatozó vendégeknek, ha kellett, és közvetlenül a pult környékén ügyelt a tisztaságra. Ennyit hallottam szerepköréről.

Abban az időben általában kevés tudásom volt a kocsmáról. Néhányszor igénybe vettek erre, arra, például kuglibábot állígtattam, kis pénzért, vagy a kertet ástam, jószágok ellátása körül segédkeztem. Az üzletbe nem kellett mennem, nem is volt oda-bent dolgom. Nem is érdekelt, ami benn zajlott, sőt, félttem titkon a részegektől, és inkább arra ügyeltem, nehogy útjukba kerüljek.

Valamilyen véletlen folytán azonban jelen voltam, amikor a pult mellett álldo-gálva beszámolt Sanyi bácsi néhány bizalmas ismerősének arról, hogy távolabbi helységben járt a minap, és hozott onnan magával egy Jucit, aki nem csupán pincérnő lesz, hanem ácsingózó férfivendégek speciális rendelkezésére is áll, és amit azzal keres, az tisztán az övé marad.

Viszont az üzleti forgalmat is jól megnöveli majd a tizennyolc éves lány jelenléte.

Lilára színeződött fejjel, vigyori ábrázatokkal, hol sutto-gva, hol kurjantva, mocskos szavak özönében haburcolva tárgyalta a társaság a szaftos koncként orruk előtt szagló témát, és kigyúlt képzelgéseik során az is szóba jött, hogy magától értetődően Sanyi bácsinak is ágyi kisegítője lesz a Juci.

Sanyi bácsi pedig kivágta, hogy naná! Előjogon már meg is volt az új portéka ki-próbálása, nagyon bevált, csak ajánlani tudja mindenkinek.

Annyira gyerekésszel fogtam fel az ügyet, hogy nemesebb erkölcsök oldaláról kifogásoltam. Működésbe lépett csökkent írói képzeletem, és áldozati bárányként jelent meg Juci, akit élő mivoltában akkor még nem is láttam. Fogságából történő kiszabadításáról fantáziáltam.

Az addig sem kedvelt Sanyi bácsit az addigiaknál is jobban meggyűlöltem. Ez volt a ritka jelenségek egyike, amikor az egyébként merevségig komor ember nevetett, illetve vihorászott, röhögött, és ettől még inkább torznak láttam semmi érzelmet, semmi értelmet el nem áruló ábrázatát.

Az pedig külön sértett, hogy amikor a pincérnővel kapcsolatos, hatalmas, de titkos üzleti vízióját előadta önmagához hasonlóan förtelmes hallgatóságának, akkor úgy tett, mintha nem tudna a jelenléteiről.

Annyi latens jogosultsága lehetett is ennek, hogy amennyire ő nem vett emberszámba engem, olyannyira semmi tudásom nem volt nekem a felnőtt emberekről általában, és különösen házastársak viszonylatairól.

Fel sem merült bennem, hogy mit szól az egészhez például Piroska néném?

Utólag úgy gondolom, lehetett kifogása, vagy akármilyen különvéleménye, de nem adta elő, mert nem akarta megakadályozni a pincérnő munkába állását. Ő is a várható forgalom előnyös alakulásának oldaláról nézte.

Minden boldogulni tudó, vagy legalább akaró ember számára legfontosabb az a képesség, hogy felismerje saját érdekeit, és élni tudjon a lehetőségeivel, merjen vállalkozni.

Piroska néni mindig jól ismerte fel és jól szolgálta saját érdekeit.

Okos nő volt.

Úgy mondta önmagáról, hogy ő: éber.

Buta ember nem is élhet hosszasan jó módban. A jó élet fenntartásához nélkülözhetetlenek az olyan passzentes készségek, mint intelligencia, tanulás, gondolkodás, döntési érzék, stb.

6 percig működő óra

Ezek nélkül kiforgatja a balgát a sors a még akkora jólétből.

Piroska néném személyiségét és életútját ismerve hozzátehetem, hogy okosít is a jó mód, amennyiben csiszolja, finomítja a fentebb sorolt készségeket.

Az meg a legrégebbi felfedezések sorába tartozik, hogy a jó mód szépít is.

Előlegben kapott szerencséje volt, hogy szép leány lett belőle. Ez azonban olyan ajándék, amit úgyszólván kivétel nélkül minden leány megkap és birtokol, amíg hajadon. Miután azonban férjhez megy a szegény leány, és szegény marad a megszaporodó gondok között, nagyon hamar elmúlik szépsége hamva.

Juci tehát munkába állt, és azt követően is munkakörében maradt, hogy Sanyi bácsit fél év múltán behívták katonának.

Nem volt zajos élet a kocsmában, növekedés helyett inkább csökkent a forgalom a háborús helyzet egyik jeleként, de azért elfogadhatóan jó életet biztosított az alkohol kimérése.

Elkaptam a felnőttek egy-egy kiszólásából, hogy jó segítség Piroska nénémnek a magára maradottságban, rendes lány ahhoz, hogy magánál tartsa, mihez kezdene nélküle, és így tovább.

Úgyszólván családtaggá lett Juci.

A férfi nélkül maradt házban olykor az én segítségemre is szükség volt. Hordókat, ládákat kellett emelgetni, a jószágok takarmányozása céljából villázni, lapátolni, füvet kaszálni.

Jucit csak egyszer-kétszer láttam elővillanni, de nem lehettem tartósan a közelében, mert más természetű volt a tennivalónk.

Az viszont igaz, hogy más szemmel néztem ruhája libbenését most, immáron tizennégy éves kamaszként, mint két évvel korábban, amikor először láttam.

Józi bátyám, a család legidősebb tagja a falu másik végében lévő háza udvarában szervezte övéinek a védelmét. Túlkoros volt már, azért nem vitték el katonának.

Az életkorban másodikként következő Ferenc bátyám ugyan éppen pár nappal korábban kapott SAS-os behívót, de bevonulás helyett nekivágott a határnak és elbujdokolt valahová. Nem tudtunk róla azóta.

Az a különös helyzet állott elő, hogy a férfikorhoz én kerültem legközelebb a magam tizennégy évével.

Nagyapám hetven esztendőös volt.

Ennek megfelelően terhelődtek rám a feladatok.

Általában csak az unokák nyargalásztak egyik rokoni háztól a másikig. A felnőttek ritkábban jártak egymáshoz látogatóba. Leginkább ünnepekhez, beteglátogatásokhoz igazodóan nyitották egymásra az ajtót, amúgy lazán, szétszórtan élt a nagyobb család.

A front közeledtével azonban mindenkit jobban egymáshoz préseltek a kényszerűségek.

Nekem például minden rokoni háznál segédkezniem kellett az óvógödör kiásásánál, valamint olyan gödrök kikaparásánál, majd befedésénél, amelyekbe a szüntelen

rekvirálások elől dugtuk maradék élelmiszereinket. Dugtuk padlásokra is, meg istállók, malacólak felbontott hídlásai alá, bárhová, ahol remény lehetett a megőrzésére.

Most az utolsónak gondolt veszedelem elől kellett menteni a megmaradt utolsót.

Több éve már, tulajdonképpen 1939-től borzolta, borzongatta a püspökladányi szegény népet a háborús élelmiszerhelyzet.

Amikor besorozták például az úgynevezett elmaradt korosztályokat, nemcsak a bevonulókat fenyegette életveszély, hanem az éhezés veszélye tornyosult a felnőtt munkaerő nélkül maradt családok fölé is. Már ekkor szaporodni kezdett annak a példája, hogy nők és gyerekek próbálnak férfimunkát végezni, kényszerűségből.

Egymást érték az élelmiszer korlátozásáról szóló szigorú rendelkezések, amelyeknek csak azok tettek eleget, akik nem tudták kijátszani. Mert egyébként mindenki dugta a magáét.

Hozzáédzöttünk a háborúhoz, bőrünk alatt bizsergett megannyi változatában.

Amikor mi október 12-én magánbunkerünkbe bújunk, akkor már nyolc hónap után, szinte szakadatlanul morajlott az ég valamelyik irányból.

Alig pár hónapja pedig, 1944. június másodikán Püspökladányra is hullottak bombák. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a felhők fölött zúgó gépekből a falun kívülre szórták le az angolszászok bombaterhük nagy részét, de így is tizenöt halott lett.

Románia kiugrása következtében szinte napok múltán átlépték a magyar határt a szovjet csapatok.

Október 8-án már géppuskatűz rombolta szét a mi református templomunk tornyát.

Négy nappal később pedig bejöttek az oroszok Püspökladányba.

A mi udvarunkon, a sírhely méretű óvógödör fölé csutkaszárat terítettünk nagyapámmal, ami ugyan még az esőtől sem védett volna meg bennünket, de sötét lett körülöttünk odabent általa, meg láthatatlanná lett a fejünk felett kavargó, odakinti, mennydörgő pokol is.

Nem volt előzetes terv, hogy milyen sorrendben helyezkedjünk el odalent. Annyi magától értetődött, hogy elsőnek a tizenhat éves Mariska, legifjabb nagynéném bújik az odú legtávolabbi végébe. Az ő kifejlődött, de még szűzi lánytestét kellett elsősorban féltetni, és ha lehet megvédeni mindattól a veszedelemtől, amit feltornyosuló félelemmel terjesztettek, akik tudni vélték, hogy milyen barbár módon támad a nőkre is az orosz katonaság.

Mariska mellé bújik be Piroska néném az ő tízéves kisleányával, akit annyira felzaklatott a félelem, hogy időnként felsírt, és csitítgatni kellett.

Velük ment, a vizsgáztatásban is segíteni Ágnes néném. Férfi szemmel nézve cseppet sem vonzó vénlány volt ellenére roppant kedves, okos teremtség volt, és természetesen érezhettem, hogy legalább annyira szeret engem, mint én őt.

Mondhatni szellemi vezére volt kiegészülten is csonka, családi csapatunknak. Bátorított mindenkit, valamint ötletesen rútitotta el a család valamennyi nőnemű tagját,

hogy ne kapjanak rá gusztust az orosz katonák. Korommal, különféle kenőccsel kente be és egérrágra zsákokba s mindenféle rongyokba burkolta őket, meg öngúnyos megjegyzésekkel kísérve, önmagát is.

Hárman maradtunk utolsókként a bunker bejáratánál – Jucival és nagyapámmal. Juci udvariasan szólt nagyapámnak, és mutatta neki a bejáratot.

– Tessék parancsolni Pál bácsi.

Nagyapám, akit Pál Ferencnek hívtak, beóvakodta magát a gödörbe. Természetes volt számára, és mindenki számára, hogy most ő következett.

Juci, meg a nagyfiú, aki én voltam, elrendezik majd a maguk sorát. Ők már tudnak önmagukkal törődni.

Nagyapám után Jucit tessékeltem be a sötétbe. Ellenkezés nélkül indult.

Ő nem volt mesterségesen elcsúfítva. A maga természetességében kifejezetten szép is volt, akként, mint minden egészséges, az életre mosolygós szemeket nyitó, húszéves lány. Egyébként korábban is feltűnt nekem, hogy soha nem láttam utcalányokra jellemző, vagy akár szolidabb szépészeti rafinériával kikészített külsővel.

Megbámultam, amikor alkalmam adódott, képzeletben pedig sokszor megidéztem hangját, mosolyát, alakját. Magától értetődően vonzó és izgató volt számomra, de gyakran zavarba hozott a személyi helyzete körüli tisztázatlanság. Tekintsem úgy, hogy pénzért megvehető hölgyike, avagy Piroska néném barátnője, és minden más emberrel egyenlő tiszteletet követelhet magának?

Behúzódtam utána a közös gödörbe és az odakészített csutkaszárral eltömtem magam mögött a bejáratot.

Nagyon hosszú csönd kezdődött odabenn, amit csak a kezdeti időben tört meg unokaöcsém hüppögése, meg valami sugdolózás.

Juci, meg én mindinkább súlyosan lélegezve szorongtunk egymás mellett.

Ringott alattunk a falu, akár dinnyehéj a vízen.

Egyszer csak valaki sikoltott, mások nyögtek, megint másvalaki mondta, vagy kérdezte, hogy ez a robaj most nagyon a közelben keletkezett.

Másnap láttuk, hogy a szomszéd utcában lévő kis vályogházra bomba esett, és a házacska helyén lyuk maradt, meg egy vasfazék.

Olyan ötletes, praktikus és diplomatikus volt Juci, hogy csak ott engedte érinteni a testét, ahonnan lehetetlen lett volna zaj nélkül eltávolítani a kezemet. Lassanként mindenhová eljutottam. Nekem, az óvatosan közeledőnek, és neki, az elhárítónak, mindkettőnknek figyelembe kellett venni az adott helyzetet, amit a második világháború eseményei közé iktatva jelölt ki számunkra fátumunk.

Kényszerítő erővel rendezett el bennünket a helyszűke, a csönd megszégésének tilalma, a külön-külön és együttesen élő félelmünk egymástól, és a haláltól.

Mindent összefoglalva mégis azt mondhatom, hogy maradandó emlékü szépség, gyöngédség, költészet expandált a mozdulatainkban.

136.

Október 12-nek a reggelén, azt követően, hogy sértetlenül előbújtunk magánbunkerünkől, feladatom lett, hogy elmenjek megnézni, mi történt a kocsmával és környékével.

Abban az időben alig néhány utca volt kikövezve, és ezek egyike volt a Kiss Ferenc utca is, ahol a kocsmá, meg a vele összeépített lakórész állt. Az üzletmenet szempontjából előnyös volt, hogy betonjárda épült a kocsmá utcájában. Ez is növelte a forgalmat, ami egyébként attól is nagy volt, hogy ez az utca vezetett a település távolabbi pontjairól a talpfa telítő telephez, helyi szóhasználat szerint a GYÁR-hoz, ami a legtöbb embert foglalkoztató munkahely volt akkor Püspökladányban. Jövet, menet betértek az emberek a kocsmába, egy-egy italra.

Rövidebb lett volna az utam, ha másik irányból közelítek a kocsmához, de arrafelé kanyarodtam, amerre a zárda esett. Reformátusnak kereszteltek, valamilyen ösztöntől vezérelve mégis biztonságosabbnak véltem, ha az apácák felől osonok.

Az apácák napokkal korábban elmenekültek. Néptelen volt a Kiss Ferenc utca, és már ezért is megszeppenve, bizonytalankodva haladtam. Kapkodtam a szemem, rángattam a fejem a különféle képzelt, vagy valódi zajok, hangok irányába. Olykor a síri némaság hangja riasztott.

S egyszer csak lódobogást hallottam, pontosabban azt a csattogó hangot, amit egy vágató ló patája a betonjárdához verődve létrehoz.

Szemből vágatott és olyan sebesen, hogy éppen leléphettem előle a járdáról. Patája csattogása mellé zihálását, erőteljes nyögését is hallhattam, sőt, izzadtságát érezhettem.

A lovas piros kozáksapkát viselt, amely viseletet akkor már sokféle háborús reklámból ismerhettem. Arca komoly volt és forradásos, amitől még riasztóbbnak tetszhetett. Ámbár nekem imponált a ragyás arcbőr, éppen azért, mert férfiaságot sugallt. Legjobbnak mondott barátomnak, Varga Gyuszinak is gyerekkori betegségből visszamaradt himlőhelyek voltak az arcán és ezt irigyeltem tőle.

Miután továvágatott mellettem a katona, egyszerűbben úgy megnyugodtam, mint viharok elmúltá után.

Megjött és elment a háború – gondoltam, és bámultam a jelenség nyomát, füleltem a paták elhaló csattogását.

Szép volt a ló, és az orosz katona, akit először megláttam.

Annál riasztóbb jelenet szűrt a szemembe, amikor a kocsmá kerítésén bekukucskáltam a nagy udvarba. Láttam és felismertem Piroska néném hízásra befogott, fekete malacát. Én is dobtam néhányszor egy-egy öl zöldet az aklába, vagy néhány cső kukoricát, de olyan is volt, hogy én öntöttem elébe, a vasvályúba a moslékot.

Élveztem, amint szürcsölte, habzsolta, közben hálásan rőfögött, amíg a hátát vakartam.

Most remegett, mintha éppen akkor torpant volna meg egy vad hajsza után. Másodperc múlva pedig a közelében álló orosz katonák egyikének fegyvere eldőrdült, és az állat összerogyant.

Másik katona baltával esett neki és csapkodta az állatot, amíg a fejét a testétől elválasztotta.

A véres fejet félrehajította, mint amire nem lesz többé szüksége.

Irtózat fogott el és nyargaltam haza.

Elmúltam tizennégy éves és majdnem minden évemben élvezhettem disznótort a maga mesésen szép rituáléjával, áldozatnak hódoló, lobogó szalmatűzzel, pálinkás poharak szagával és koccanásaival, majd ügyes kezek, remek szerszámok értelmes, céltudatos működésével, aminek eredményeként újtól-újig valóan mind a háromszázhatvanöt napra jut majd valami falat a felséges disznótortori lakoma illatainak emlékeként.

Amit most láttam, az rettenetes mészárlás.

De rögtön találtam rá mentséget.

Ezek a katonák nem hozzáértő mészárosok, ez lehet az első disznóölés életükben. Nem tanulták meg úgy, mint az ember gyilkolását. Nem hentesek, mint Piroska néném férje például, akit ugyan, mint embert inkább nem szerettem, de méltányoltam a keze munkáját, amikor ő vezényelte nálunk a disznótort menetét.

Nem maradt Piroska nénémnek hízója. Mások eszik meg évi ételmük egy részét, a nagy részét meg valószínűleg elpocsékolják.

Féltem a feladattól, amikor majd be kell róla számolnom otthon.

137.

Már a belépésem pillanatában feltűnt, hogy a luxus lakosztály luxus társalgójának utcai oldalfala csaknem egészében üveg, amely mögött elektromos fények sokasága csillogott.

Oda húzódtam az imént Gádor és a nagymester sutyorogni a telefonálási lehetőségről.

Most én lépkedtem oda és kibámultam.

– Azt hiszem, a Terázijára látok – mondtam félhangosan.

Hirtelen ráéreztem a szubtilis hangulatú belső térben arra a szereplési lehetőségre, ami majd a helyemre tesz ebben a társaságban, amelyikben mindeddig jeletlennek éreztem magamat.

Hiányoltam magamról a saját bélyegemet, amit csak én tudhatok jól magamra sütni.

Úgy emeltem a karomat az üvegfal felé, mint Gádor szokta mutatni a felemelkedő színházi függőnyt, ami mögül azután ez, meg az tűnik majd elő. Hozzá hasonlóan várakoztam kicsit, azután kijelentettem:

– Már tanyasi parasztyereként megismertem a jó tanácsot, ami szerint mindig toronyiránt kell haladni, ha emberi települést keresünk. Oda érkeve pedig a kocsmát és a piacot kell meglelni, mert ott gyülekeznek a fontos emberek, akik nélkül nincsenek fontos tudnivalók. Most aztán igazi kocsmai piacon, vagy piaci kocsmában vagyunk.

Aggasztott kicsit, hogy esetleg kétértelműre sikerült a közleményem. Úgy is lehet értelmezni, ahogyan én szándékoztam, vagyis, hogy nagy emberek gyülekező helyén vagyunk, meg úgy is, hogy piaci népek között, a szó pejoratív értelmében.

Mindez a megfontolás azt követően nyomasztott, hogy en bloc időtlen sületlenség volt, amit egy gondolkozónak látszó fővel előadtam.

Hosszúra nyúlt a szavaimat követő csend, amit szerencsémre megszakított az irántam emlékezetesen figyelmes házigazda.

– Úgy van – bólintott, és csevegő kedvűen adta elő, hogy az üvegfal mögött csakugyan a Terazija nevezetű belgrádi piac éli éjszakai életét. – Magam is szoktam ott nézelődni, valahányszor Belgrádba jövök, és itt szállok meg. Érdekes és pikáns változata a nagyvárosi élet bujaságainak, hogy kukucskálhatunk olyanokra, akik nem tudnak róla.

– Érdekesebbek azok, akik nem kukucskálók, hanem exhibicionisták, magamutogatók – kapta el a szót Gádor. – Felfedik, mert éppen hogy láttatni akarják magukat. Ez év augusztus havában Magyarországra kukucskált külhoni világából Páger Antal színész úr, és haza is meztelenkedett Pestre. Különrepülővel jött, hogy minél hamarabb mutatkozzék. Mi szüksége volt ekkora, láttató sietségre?

Mielőtt akár ő, akár más válaszolhatott volna a nem feltétlenül választ igénylő kérdésre, magasabbra emelte a hangját, és azt közölte, hogy a mai napon Pestre érkezett Mindszenty hercegprímás is, és arról informálta a sajtót, hogy éppen most informálódik, ezért csak a későbbiekben adja meg a vezérfonalat a cselekvéshez, ami a nagybirtokrendszer valószínű visszaállítását célozza.

További magasságba hágott indulata, miközben azzal folytatta, hogy szintén Pestre tart, vagy már oda is érkezett páncélozott járművön Békéscsabáról Féja Géza író, aki az újjá alakult Petőfi párt, alias: Parasztpárt vezetésében készül elfoglalni méltó helyét. Egy színésznő által rádióban küldött üzenetet a nagy író, a kis emberiséghez.

Baritonját rekedtes-rikácsolásra torzította és idézte a szöveget, ahogyan mérges memóriája megőrizte:

„Karácsony vigíliáján énnekem az 56. gyertyámat gyújtják, már nem lehetek néptribün. A sors más utat jelölt ki számomra, azon kell mennem. De tudom, mivel tartozom a csabaiaknak, hiszen nekik köszönhetem, hogy nem voltam hontalan a saját hazámban. Készülök kilépni az évtizedes hallgatásból, és első szavam az övék lesz. Tizenegy évig voltam a megtaposott milliókkal, mégsem érzek semmilyen bosszút senki iránt”.

Elfűlt Gádor hangja, mire befejezte. Lilásvörösre változott arccal készült még valamit mondani, de átsegítette kínlódásán Szabó nagymester, aki tapsolt és kiáltott:

– Bravó! Tökéletes színészi teljesítmény!

A honi aktualitásokból felfeslő, esetleges indulatok további áramlása azonban egyszerre többünknek is ellenére lett, anélkül, hogy összebeszélünk volna.

Először tréner Jóska kiáltotta el magát, hogy az ötvenhatodik gyertyáját égető illetőről jut eszébe Szabó nagymester közeli, negyvenedik születésnapja. Igyunk rá!

Emelte a licitet a nagymester és Gádor Béla főszerkesztő szintén közeli, ötvenedik születésnapjára kívánt koccintani.

Mindkét ötlethez csatlakoztam, de a zsvajba rikkantottam azt az örömet is, hogy én bizony szívesen látom újra itthon Páger Antal színművészt, mert gyerekkori jó emlékem fűződik ahhoz, amikor ő Dankó Pistát játszotta a püspökladányi moziban.

Gádor és Toncz Tibor egyszerre huhogtak, füttyögtek, harsogón és kórusban kiabálták, hogy Dankó Pista címszerepét Jávor Pál alakította.

Előrukkoltam ekkor a nagy tromffal, és Gádorra mutattam:

– Abban viszont nem csal meg az emlékezetem, hogy halálosan szerelmes lettem a Dankót alakító Jávor Pál filmbéli feleségébe, a te mostani feleségedbe, Somogyi Erzsibe!

Előbbinél is eszementebb módon viháncolt a két érett korú Ludas Matyi-s. Felvilágosítottak, hogy Jávor filmbéli felesége nem Somogyi, hanem Simor Erzsike volt.

Azonnal felajánlotta Gádor, hogy postafordultával értesíti nevezett művésznőt az új hódoló létéről és várható jelentkezéséről.

138.

A Dankó Pistáról szóló film egyéb kalamajkát is okozott nekem.

Röviddel azt követően, hogy nagy diadallal bevonultam a debreceni Csokonai Népi Kollégiumba 1947 nyarán, és általános csodálatot váltott ki, mennyire járatos vagyok a népi irodalomban, meg általában a népi kultúrában, arról is kérdeztek egy alkalommal, hogy milyen filmeket láttam életemben.

A Dankó Pistát is említettem, és áradoztam róla.

Nagy háborgás követte és mind Lemhényi Jenő, a kollégium igazgatója, mind Kállal Joe, a kollégium titkára, továbbá Komjáthy István költő, Koczogh Ákos néprajztudós, mindketten a gyakorló gimnázium tanárai s egyben nevelőtanárok a kollégiumban, szóval ez a tekintélyes testület sok oldalról megvilágította, hogy miért giccs a szóban forgó film és miért kell elítélnünk, mint az igazi népi kultúra elárulását, stb.

Meglepően könnyen megértettem. A hamisítványok és a valódi népművészet jegyeit attól kezdve mind pontosabban elkülönítettem. Sőt, a témának nem csak tudója, de magyarázója, értelmezője is lettem.

Legnagyobb mennyiségi és minőségi tudást Dorogi Márton püspökladányi tanítótól kaptam ezekben a tárgykörökben. Ő pedig a biharnagybajomi Szűcs Sándort, és a karcagi Győrffy Istvánt tekintette mintaképnek. Rendszeres munkakapcsolatban is állottak.

Attól kezdve, hogy negyedik elemiben Dorogi tanító úr „elébe kerültem”, úgy szólván a mai napig professzorom. A könyvtárában föllelhető népi írók, szociográfusok, tanulmányírók sokasága fordult meg a kezemben és nyomot hagyott a fejemben.

Erdei Ferenc, Kovács Imre és Veres Péter parasztságról szóló írói munkásságán túl Féja Géza Viharsarok című könyve gerjesztette bennem a legnagyobb szellemi izgalmat. Haragos, de pontos látetele volt addigi tudásom által is igazoltan az uradalmakban élő cselédek gyötrődésének és gyötrettetésének. Azt is tudtam róla, hogy úgynevezett nemzetgyalázásért el is ítélte az úri magyar bíróság annak idején. Erősen zavarba ejtett ezért, hogy Gádor Béla és baráti köre elítélően szól róla és gúnyolódik a neve hallatán.

Óvakodtam viszont nyílt vitába keveredni, mert tartottam tőle, hogy a jelenlévőknek általam ugyan nem ismert, de alapos okuk lehet véleményük nyilvánítására. Tréfás kedvük ellenére komolyan veendő embereknek tekintettem őket.

A népi kollégiumban természetesen a Dorogi tanító úrtól gyűjtötteknél is többre szaporodtak mennyiségi ismereteim, hiszen ennek az intézménynek éppen a tudások gyarapítása volt a legfőbb célja, és ehhez meg is voltak az eszközei.

Személyiségem labirintusában azonban olyanféle tudás, vagy egyszerűbben tapasztalat is gyülekezett, amelynek szerzése, halmozása nem volt kitűzött céлом, hanem az átélт körülmények lenyomataként épültek szellemi, talán lelki szerveztembe.

Az élet iskolájának mondják ezt, ahol a szükség parancsára találkozik ismeretlenségekkel az ember, amelyeknek azután megtapad egy része az idegekben.

A komoly, sőt, komor témák óvatos tapogatása mellett fel-feltörő nevetethetékkel is birkóztam a Terázijára néző nagy ablak mellé húzódva. Csiklandozott a filmbeli hírességek emlegetése során mutatkozó csetlés-botlásom, de egyéb kinevetni való események is felbukkantak az idők távolából.

Például az, amikor megállapodott Piroska néném az üvegezővel, hogy beálllok mellé inasnak. Tudott volt, hogy több falu templomának színes ablakait ő rakta fel és ettől bizonyos tiszteletben állott, amúgy azonban bírálat is érte, mert sokat késlekedett az alkalmi megrendelések teljesítésével, miközben egy napon sem hiányzott a csapszékek valamelyikéből.

Mielőtt meggondoltam volna, hangosan kezdtem előadni a históriát, mert viccesnek véltem, és hízelegni akartam Gádornak az életből ellesett humor iránti fogékonyságommal.

Üvegezőinas életem első napján, a mondott időben megjelentem a mester házá-nál, de csak felesége fogadott, mégpedig szigorúan csendre intve, mert a mester éppen kialussza, amit beivott. A fél udvart borító kocszhalomra mutatott, hogy azt kell behordanom amoda, az erre a célra kijelölt, fedett helyre.

Amikor az összes tüzelőt belapátoltam, betalicskáztam, beszóltam a házba az aszszonynak, hogy most már üvegezni szeretnék, hiszen azért jöttem, hogy a szakmát megtanuljam. Azt felelte, nem hogy nekem, de az urának sincsen üvegezni valója. Erre eljöttem, és az óta nem láttuk egymást. Ezen kívül fél napig tanultam a bádogos szakmát, egy hétig voltam kárpitosinas, három hónapig borbélyinas és fél évig kovácsinas.

– Várjunk, várjunk a felsorolással! – szólt közbe gyorsan a házigazda. – Maradjunk az első eseténél, mert itt jogigények súlyos megsérülésének esete forog fenn. Vagy egyenesen jogsérelemről, még inkább jogtiprásról kell beszélnünk! Illetve, minden attól függ, mit mond a mester és az inas között kötött szerződés!

– Csak szóban egyezett meg Piroska néném a mesterrel – mondtam kissé megszeppenve.

Előbbi, humorral és nagy elokvenciával dúsitott, szónoki modorát elhagyta, de komolysága megmaradt a nagymesternek, amikor azt mondta:

– A meggondolatlan kijelentéstől az írásbeliségig mindig józanító út vezet. Ezért kell az írás.

– Az lett az üveges büntetése, – próbáltam a helyzetet menteni, – hogy jó ideig nem kapott hitelt Piroska néném kocsmájában.

Gádor Béla vagy csakugyan izgalomba jött, vagy újabb játékba akart kezdeni, mert a lehető legmagasabbra húzta fel mindkét szemöldökét.

– Ő az a bizonyos, fél tojásból tésztát gyúró Piroska néni? – tolta közelebb hozzá az arcát.

– Ő – bólintottam, és az jutott eszembe, hogy évek során át nem láttam úgy ragyogni Piroska néném szép szemét, mint amikor elújságolta, hogy nem kulákok most már, semmijük sincs, amit ezen a címen adóba vihetnének tőlük, le is vették őket a listáról, sőt, hála minden mennyeknek, magát a kocsmát is elvették tőlük!

Akkor mesélte mindezt, amikor 1951-ben hazamentem nagyapámékhoz, bejelenteni, hogy nőülni készülök, és várom jóváhagyásukat s áldásukat az elszánásomra.

Attól kezdve, hogy 1946 nyarán elszöktem otthonról és Pestre mentem, csak kétszer látogattam haza. Előbb kollégista korom idején 1948-ban, másodszer a debreceni megyei lap újságírójaként, a következő évben.

Mi köze volt hát az én Gádor által feszegetett életrajzomnak Piroska néném kocsmájához, vagy rokonaim bármelyikének egyéni sorsához?

Természetesen elszomorított a történet és meg is hökkentett az otthoni valóság ilyen durva alakulása.

Még elutazásom után is, Pesten is emésztődtem, eladdig, amíg személyes érintettségemet is felfedeztem az ügyben. A könnyen lelkesülő fajtájához tartoztam akkor még, és ennek mintájára önostorozók, önsanyargatók módján tudtam vergődni is.

Alattomosan kúszott a talpam alól felfelé bennem a kízó gondolat, hogy Piroska néném, és közvetve egész hajdani családom az által a politikai hatalom által gyötretetik, amelynek én kedvence vagyok, és amelyet én a magaménak érzek. Legalábbis a népi kollégiumba kerülésem, tehát kamaszkorom idején, amikor úgymond politikai öntudatra ébredtem, ekként formálódtak érzeményeim.

Voltak nekivadult pillanataim, amikor úgy véltem, hogy szakítanom kell adott politikai elkötelezettségemmel, volt családomhoz kell húzódnom, hogy segítsék az ütésekkel állni!

De hát ez nem csupán örült ötlet volt, hanem haszontalan is lett volna, mert semmi értelmes célhoz nem vezethetett.

Nem csökkentette volna az ütések okozta fájdalmat, legfeljebb növelte volna az által, hogy magam is szenvedhettem tőlük.

Ez a létező világ ellen sebtében feltornyosult mai haragom ugyanolyan félig érett gondolkozásban gyökerezett, mint az adott világ létrehozásának eszméje iránt fellobbant, korai, tegnapi szerelmem.

Tény volt ugyanakkor, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején tetőző politikai erőszakoskodás, banditizmus, nem csupán az én vérrokonaimat és a hozzájuk hasonlókat lökte üldözötték sorsára, de gyötörni kezdett engem, és a hozzám hasonlókat is, bár a kín keservei merőben más idegpályákat és idegvégződéseket érintettek.

Része voltam a magyar társadalomnak, amelyet akkoriban teljes egészében lefedett, átnyalábolt és fojtogatott egy bűnös társaság buta buzgalma, aminek a jegyében transzba esett vezérhívók botozták az elméleti múltat, jelent, jövőt, és korbáccsal hajtották a maguk elé fogott valóságot, az élő életet.

Ahhoz hasonlíthatóan, amiként drága nagyapámék hajtották hajcsárként hajdanán a kupeczek marhacsordáit Mezőtúrról Milánóba.

Az érzékenységnek, a fájdalomnak ugyan erősen különbözhetnek a tünetei, de a társadalom valamennyi zugából sóhajok, jajdulások, mindinkább dühödt mordulások hallatszottak.

Szaporodott a diktátumokat, az országlási trükköket, a mindennapokba épült rafinériát, a félrevezetést fokozatosan észlelők száma. Növekedett azok tábora, akik szembe is fordultak a tegnap még forrón és lelkesülten támogatott holnappal, amelyből a „ma” lett, és azt utálkozva utasították el.

S a különféle indulatok, hevületek egymásba fonódtak, fölerősödtek és robbantak.

Ennél a gondolatnál tartottam, amikor azt láttam, hogy a nagy sakkozó felhúzza mind a két vállát, kifelé fordítja mindkét tenyerét a combjai mellett és valósággal hozzá görnyedve az alacsony Gádorhoz, lefojtott hangon, de mély meggyőződést is sugallóan, azt a kijelentést teszi:

– Pedig az október huszonharmadiki diáktüntetés nem indult forradalomnak.

A többnyire hallgatagon figyelő Toncz bácsi szokottan homályos hangjához képest is szürkén szólt szintén Gádorhoz:

– Ma megkezdték az angolok a Szezei-csatorna bombázását. A rádióból hallottam. – Fél fordulattal a nagymesterre nézett. – Ők is szerződést szegve, miként az iménti üveges – tette hozzá felém is bökve magas homlokával.

Időkerék

Hosszú csönd követte, majd Gádor a cipője orrát nézte és azt mondta, hogy szerinte a szuezi válság nem angol ügy, hanem ez Egyiptom elleni közös izraeli, brit, és francia háború, beláthatatlan következményekkel.

A nagymester bólogatott:

– Still waters run deep – mondta, és felém emelve arcát, hozzátette: – Azt jelenti, hogy lassú víz, partot mos. És mindig ugyanazt jelenti.

Senkinek nem volt a témához illeszkedő, további közölnivalója.

A koros karikaturista kihasználta a nagy csendet, és szóba hozta, hogy Beethoven elbukott forradalmárának a zenéje, az Egmont nyitány helyett őszerinte is más szignálnak kellene lenni a hírközlő magyar rádióban. Ő például szívesebben hallaná Grieg-től Solveig dalát.

A nagymester úgy emelte magasba hirtelen a kezét, mintha jelet adna a mögötte lévőeknek, hogy merre kövessék. Vagy, mintha startpisztolyt készülne elsütni. Mutatóujját is kinyújtotta, miáltal méginkább pisztolyt formázott magasba emelt jobb keze. Néhány lendületes, nagy lépéssel egy szekrényhez ment, aminek a tetején föltehetően zenedoboz volt, mert amint megnyomott rajta egy gombot, vagy affélét, felhangzott Solveig dala.

Döbbenetes volt az átlépés a szoba hangulatából ebbe a zenei világba.

– Erre gondoltál? – kérdezte a nagymester a karikaturistát és látta rajta, hogy nem kell választ várnia, mert mindenkinek arcára volt írva a váratlanság hatása nyomán kiváltott érzés, meg gondolat.

Hagyta, hogy áradjon a muzsika, fürödhessen benne minden jelenlévő a füle búbjáiig.

Ő, maga is áhítatról áruklodó arccal és hódoló tartással fordult a láthatatlan zene hangjaihoz.

Olyan halkra igazította a nagymester a zeneszót, hogy azt is, meg az ő higgadt szavait is hallhassuk. Mindenkitől elfordította tekintetét, leginkább a parkettát nézte, nehogy bárki is személyéhez irányítottan érezze a tulajdonképpen tájékoztató jellegű kiselőadást, amit a norvég Henrik Ibsen ötfelvonásos költeményéről, a Peer Gynt címűről tartott. És persze említette, hogy Edvard Grieg írt zenét a műhöz.

Kifejezetten Toncz bácsihoz fordulva folytatta:

– Solveig szerelmes leány és a dala egyik részlete így szól:

*Légy áldva, a távolban rólad álmodom
csak rólad álmodom.
És áldva légy, ha olykor értem imádkozol,
értem imádkozol,
az ajkam érted ég, téged vár sok éjszakán,
sok éjszakán,
S ha fenn az égben vársz, ott újra látlak majd
ott újra látlak majd.*

A versmondás után körbehordta összehúzott szeméit az alkalmi előadó és mindenkihez szólóan kérdezte, hogy miképpen hangzana ez a vers ágyúdőrejjel és puskaropogással a háttérből?

Nekem Obersovszky és a többi, egykori debreceni kollega jutott eszembe, akik a délelőtt olvasott újságcikkből tudhatóan most Pesten vívják újfajta harcukat egy újabb jövőért. Mi van velük, és mi lesz velük?

Ismét a magasban lévő szerkezethez emelte a kezét a nagymester és közben azt mondta:

– Nagy procentre dolgoznak, akik bármelyik oldalon részt vesznek a szuezi háborúban.

Elfordította a zenegép gombját, és váratlanul magyar hang szólt a készülékből.

„Itt Budapest. Adásunkat bizonytalan időre megszakítjuk”.

Elzárta a nagymester a készüléket és közben zavartnak tetsző kis mosollyal közölte, hogy máskülönben véletlenül se gondoljuk őt a Solveig dal ellen ágálónak. Azért tudta most is prezentálni, mert bele van építve az ő szobarendelésébe. Tudják a szállodában, hogy ő ezzel a zenével együtt kéri a vendéglátást.

Búcsúzkodni kezdett az öreg karikaturista. Mindenkiel kezelte és visszavonult szobájába, mondván, hogy ő a legöregebb és oka-joga van a pihenéshez.

Igyekeztem volna visszajutni elhagyott emlékeimhez, amikor mellém lépett Jóska, belém karolt és azt közölte főnökével, hogy szobájába megyünk – egyet s mást megbeszélni.

Nem is emlékszem, hogy ezek után még mi történt a voltaképpen igen kellemes házigazdánál, aki kettőben maradt Gádorral, és bizonyára jól megbeszélétek az őket foglalkoztató témákat.

139.

Jóska szobája első pillantásra jóval szerényebb volt, mint amelyben Szabó László terebélyeskedett, de azért a tréner szobájáról is elismerően szóltam. Azt felelte:

– A te szobád nem lesz ilyen jó. Úgy tájékoztattak, hogy nagy a zsúfoltság, ezért csak a felső emeleten, pontosabban a padlástérben adhatnak neked egy fürdőszoba nélküli helyiséget. A folyosó végén azonban ott is van tusolási lehetőség.

Arra gondoltam, hogy ennek a Moszkva nevű palotaszállónak a pincéjében is mennyországi a létezés ahhoz a kabinhoz képest, amelyik jelenleg egy hajócska fenekében rejlik, és a Dunán ringatózik velem, ha odamenet belefészkelődök.

Kérdésemre, hogy miképpen lehetett elintézni a zsúfoltság ellenére mégis, hogy én is beférjek a szálloda egyik zugába, azt felelte, Szabó László előtt nincs akadály.

Összehúzta nagyon okosan vibráló szemhéjait és megkérdezte, milyen ismereteim vannak az ő főnökéről?

Megvallottam, hogy általános műveltségemből ez a rész teljesen hiányzik, mire lelkesült készséggel sorolta, hogy 1935-ben, tizennyolc éves korában kezdődött a nagymester nemzetközi karrierje, amikor bevalógták a magyar csapatba a lengyelországi 8. sakkolimpiára. Az 1936-os, nem hivatalos sakkolimpián Münchenben a

magyar válogatott csapat tagjaként aranyérmet nyert. Ő volt a teljes mezőny legjobbjá az 5. táblán elért 86.8%-os teljesítményével.

Megtudhattam még, hogy sikeresen versenyzett Stockholmban is. Akkor történt baj, amikor 1942-ben, londoni tartózkodása idején hitt a magyar ígéretnek. Úgy hangzott az ígéret, hogy semmi bántódása nem lesz zsidó származása miatt, ha hazajön, éppen akként tisztelik majd, mint a szintén olimpikon, sőt kétszeresen olimpikon kardvívó Petschauer Attilát. Elhitte, és ehhez képest mindkettejüket behívták munkaszolgálatra, ott orosz hadifogságba esett, és csak három év kihagyás után, a háború befejezése után folytathatta sakkozói diadalútját, amelyiknek egyik csúcán, 1950-ben nemzetközi nagymester lett.

Különféle méretű sakktáblákat szedegetett elő Jóska, végül egyiket kis asztalkára helyezte, és invitált, hogy tegyem meg a kezdő lépést.

Megtoltam a király előtti parasztot, Jóska is rögtön lépett, azután még kétszer léptem és nem volt módom továbbiakra, mert mattot kaptam.

Hitetlenkedve csóváltam a fejemet. Gyorsan helyükre igazítottam a figurákat és udvariasan kínáltam partneremnek a kezdési lehetőséget, aminek megtörténte utáni harmadik lépésnél újra kellett raknunk a táblát, mert Jóska megint bemattolt engem.

Lazításként, csevegő hangnemben kérdeztem partneremet, hogy miképpen került a nagymester társaságába? A plafonra nézett, és azt mondta, Balaton-melléki szavalóversenyen kétszázhuszonkét Ady-verset mondott el fejből három nap alatt, és ez a teljesítmény felkeltette Szabó nagymester érdeklődését.

A továbbiakban még ötször állítottam újra helyükre a figurákat, anélkül, hogy eljutottam volna a negyedik lépés lehetőségéig.

Közben kétszer azt kiáltotta Jóska:

– Pièce touchée!

Utána megmagyarázta, hogy ez azt jelenti: fogott figura lép.

Egy idő után kérte, hogy adjak valami személyazonosító dokumentumot, mert a nagymester utasítása, hogy bejegyeztessen engem a holnaputáni szimultán meccs szervezőinél, harminc ellenfél mellé, mint a harmincegyediket.

A rendőrségi papírom után kotorászva kezembe akadt a Majestic bárba ma estére szóló belépő, amit bolond Zoli barátomtól kaptam délután.

S jó, hogy ráleltem, különben el is feledkeztem volna róla, pedig eredeti tervem szerint el akartam menni. Zsenírozott, hogy Zoli is nyilvánvalóan ott lesz, de akkor is érdemes élnem az ingyen belépés lehetőségével.

Ezt mind elmondtam Jóskának, ő pedig felajánlotta, hogy fürödjek meg nála, mert az állomáson esetleg nincsen rá módom. Ajánlatát a későbbi napokra is tartotta, amikor már én is Moszkva szállóban leszek, de olyan szobában, amelyikhez nincsen fürdőszoba.

Már indultam is fürödni, mert éjfél felé járt az idő.

(folytatása következik)

AZ UTOLSÓ FELVONÁS

– Nem vagyok egy reneszánsz ember, kérem. Még csak romantikusnak se mondanám magam – nagyot sóhajtott, mint akinek nyomja valami a lelkét.

– Nehéz napom volt. Akarja, hogy elmeséljem? – nézett kérdőn a kifejezéstelen arcra. – Nem? Rendben, ahogy óhajtja. Ígérem, meg se szólalok többet, hallgatok, mint a sír. Így szokták mondani ugyebár – saját viccén földerülve elmosolyodott. Aztán, mint aki semmit nem ígért előzőleg, rezzenéstelenül folytatta: – Ó, én megértem, hogy ebben a helyzetben nem izgatja miért nyírtam kopaszra azt a kiállhatatlan szipirtyót ott a sarokban. Jó nagy kalamajka lett belőle. Ki akarnak rúgni. Hiába próbálnak eltávolítani, nem fog sikerülni. Köztünk szólva, nagyon élveztem, remek multság volt – mondta csibészes vigyorral félresandítva a sarok felé. – Csodálatos paróka készül majd belőle. Neki meg, legyünk őszinték, már úgysem kell. Nem kértem sokat, áron alul adtam egy törzsvevőmnek. Én mosom kezeimet! – azzal kesztyűs kezeit fölemelve, úgy mutogatta azokat, mintha azt bizonygatná, neki nincs takaragatnivalója.

– Állandóan mosom, erre különösen odafigyelek – hirtelen jött izgalommal fölugrott a székről. – Nézze! – lehúzta kesztyűjét. – Ezt a heget itt a jobb hüvelykujjamon, látja? – szinte belenyomta páciense szemébe, miközben a bal mutatóujjával bökdöste sebhelyét. Aztán ugyanolyan hirtelen, nyugodtan visszault a helyére. Hosszú percekig hallgatott. Figyelmét lekötötte egy kényes művelet, amit nagy gonddal, és hozzáértéssel végzett.

– Évekkel ezelőtt történt, fogszabályzót hordott. Nem tudták időben eltávolítani. Persze, hogy nekem kellett megoldani. Épp csak egy pillanatra fordultam el, már meg is harapott a bestia. Azelőtt sem voltunk túlságosan jóban, de ez azért túlzás volt. Fertőzést kaptam. Két hétig nem dolgozhattam. Tudja kiket kellett e miatt visszautasítanom? Még most sem tudok aludni, ha rágondolok. Képzelve, pont akkor hozták be a nagyfőnököt. Úgy hallottam, még a bőre alatt is pénz volt – súgta, mintha attól félne, meghallja valaki. – Ha akkor én őt a kezeim közé kaphattam volna! – elmerengett. – Bár lehetséges, hogy már előttünk tisztára mosták. Tőle biztosan nem tudjuk meg – zavartan, mintha valami kényes témát érintett volna, pozíciót váltott.

– Tudja, kedves, sokan vannak itt, akik szavak nélkül is értem kiáltanak. Én hallok kérem, minden segélykiáltást hallok. Ma sem kellett volna egy ilyen kis apróságból ekkora ügyet keríteni. Bár, ha jobban belegondolok, az úgy volt... pardon, hogy ne is folytassam? Természetesen, ahogy a kedves vendég óhajtja – arcán csalódás tükröződött.

– Ne szabadkozzon, kérem! Miért is neheztelnék ezért az apró udvariatlanságért? Az ön helyzetében ez teljesen érthető. Még nem járt itt, nem tudhatja, hogy megy ez nálunk. Kénytelenek vagyunk élvezni egymás társaságát, és senkinek se ártunk vele, ha közben ismerkedünk. Könnyebben megy a munka, az idő is telik. Aztán, mikor az ember nyugdíjas éveiben visszagondol ezekre, a megindító találkozásokra, rövid légyottokra, földerül tőle a lelke – megállt a keze egy pillanatra. – Az a sok izgalmas test! Sok mindent láttam és hallottam ezen a helyen, el se hinné mi mindent. Magának elárulhatom, tudom, hogy megbízhatok önben, ezt én mindig megérzem – óvatosan körülnézett, majd halkán a nő fülébe sűgött: – Megfordult a fejemben, hogy könyvet írok – főlegyenesedett, várta a hatást. – Miről? Hogyhogy miről? Van fogalma róla, ki mindenki fordult meg az elmúlt harminc évben ezen a helyen, a legapróbb anyajegyükig föltárulkozva szemeim előtt? Világsiker lenne – jelentette ki határozottan. Kivárt. – Kegyed nem így gondolja? – fürkésző pillantással figyelte a másikat, aki fölpeckelt szájjal, sorsába beletörődve hallgatott.

– Óh, bocsásson meg tapintatlanságomért! Nagyon megviselhettek az elmúlt napok. Nem szükséges válaszolnia, ne erőltesse meg magát, csak fekdjön nyugodtan, és lazítson. Én majd szórakoztatom – ecset után nyúlt, rövid csend.

– Hogy akkor nem haladok a munkával? Ne butáskodjon hölgyem, én szakember vagyok. Annyi idő alatt, míg kiválasztják a virágokat, megszárad a sminkje is. Nincs nálam gyorsabb kezű mester. A többiek csak úgy hívnak: a Művész – beszéde fonala megszakadt, ijedten nézett körül. – Hol a reszelóm? Ezer bocsánat, de muszáj, hogy megmozdítsam. Nagyon kíméletes leszek, ígérem. Nem kell aggódni, máskor is történt már ilyen – majd alig hallhatóan hozzátette: – Csúnya vége lett. Felkészült? Rendben, akkor most maga alá nyúlok... – egyik kezével a testet tartotta, míg a másikkal tapogatózva a szerszámot kereste. Végül beleakadtak az ujjai. A hegye beleállt a fekvő nő hátába. – Megvagy! – kiáltott föl elégedetten. – Fogom a nyelét, csak egy rántás... mély levegő... és... hopp, már kint is van – megkönnyebbült.

– Végtelenül sajnálom ezt az apró kis malórt. Remélem, nem okoztam fájdalmat? Tudja, ön ma az utolsó, és hosszú volt a lista. Ne értsen félre kedves, nem panaszkodásból mondom. Én alig vártam már, hogy találkozhassunk. Amikor megtudtam a hírt, azért imádkoztam, hogy hozzám kerüljön. Nem bírtam volna elviselni, ha egy pancser a kezei közé kaparintotta volna. Még a gondolattól is kiráz a hideg, mit művelhetett volna magával – eltávolodott páciensétől, behunyta a szemét, vett egy mély lélegzetet. – Most vagy soha. Ilyen alkalom csak egyszer adódik az életben – mormolta maga elé. Aztán fölemelte pillantását és bátran a nő szemébe nézett. – Harminc éve kellett volna elmondanom. Nem volt merszem hozzá, mert féltem, hogy visszautasít, és azt nem tudtam volna elviselni. Most eljött az ideje, hogy végre megvalljam magának az érzéseimet. Nem várhatok tovább, mert kegyednek nemsokára indulnia kell – kissé elgondolkozott, mint, aki nem tudja, hol is kezdje.

– Imádtam a feleségemet, gyönyörű, érzékeny asszony volt. Sokszor mondogatta nevetve: „Drágám, te engem még akkor is szurkálni fogsz, amikor már nem leszek.”

Rendszerint igaza volt, de, ebben az egyben tévedett. Én senkit nem utasítottam el. Mit lehet tudni, ugye? De, mikor órá került a sor, nem bírtam megtenni – könnyes szemmel folytatta: – Nem tudta meg soha, hogy már előtte szerelmes voltam egy másik nőbe. Önbe. Önt szerettem, drága művésznő. De, maga észre sem vett engem. Egy senki voltam, Ön pedig ünnepest sztár. Beletörődtem, de nem tudtam kiverni a fejből. Minden fellépésén ott voltam. Micsoda alakítások! Maga lett a múzsám. Ihletet merítettem a szerepeiből. Ha láthatta volna, milyen Ophéliák, Júliák, Nórák és Tatjánák kerültek ki a kezeim közül. Mindegyikben Önt láttam. Arról ábrándoztam, hogy itt van velem, hogy Ön az, akit mosdatok tetőtől-talpig, az Ön göndör fürtjeit fésülöm, kezemben tartom kecses bokáját, kifestem hosszú pilláit, és felöltöttem ebbe a mesés hercegnői ruhába – kifulladt a túlfűtött vallomástól, hangja rekedtté vált, végül elakadt a szava.

Kinről lódobogás hallatszott. Megjöttek. Visszazökkent a valóságba. Lehúzta kesztyűit, levetette köpenyét, kezét mosott. Vizes tenyerével, ritkás haját féloldalra simította és visszalépett a munkaasztalhoz. Tartogatott még pár kedves mondatot szíve hölgyének.

– Elmondhatatlan érzés, hogy végre így, együtt lehetünk. Megtiszteltetés volt, hogy én készíthetem föl a nagy útra. Hogy? Á, értem, bocsásson meg, hogy nem szóltam előre, meglepetésnek szántam – kihúzott egy fiókot, és elővett egy nyeles kis tükröt. – Művésznő, nézzen a tükörbe, készen van! Az első alakítása, amiben megpillantottam: Csipkerózsika, ahogy százéves álmát alussza. Életem főműve!

Eltette a tükröt, kivette a pecket a szájából, és becsukta. Odanyúlt a kitémasztott szempárhoz, eltávolította az eszközt, és tenyerét a homloktól az arccsontig végigsimítva lezárta őket. Még egyszer, utoljára, szomorúan végignézett a felkészített testen, aztán egy lágy esésű tüllfátyollal letakarta.

– Most már nyugdíjba mehetek, és megírom azt a könyvet – mondta halkán, torokát köszörülve. Odasétált a rozsdás vasajtóhoz, mindkét szárnyát kinyitotta. Ugyanekkor nyílt a külső ajtó is. A hirtelen beáramló huzattól meglibbent a fátyol.

EMMAUS

„C – D – G – A – H – C”. Valami nem stimmel, no, lássuk még egyszer: „C – D – G... G...” Jól hallottam, a „G” nem rezonál rendesen. Lehet, hogy a nyelv alá szorult egy kis lemezdarab. Na, mindegy, fontos, hogy a helyén van. Szeretek harmóniumot építeni. Különleges élmény, mikor elkészül a szerkezet és a sípok először megszólalnak.

Gyerekkoromban éreztem hasonlót, mikor a két hüvelykujjam közé simított fűszál a sok próbálgatás után egyszer csak kiadta az első hangot. Volt, amikor éleset, magasat sikított, mintha erőszakkal szakítottam volna ki belőle, aztán meggyengén, remegően sóhajtott, mint, akit álmából ébresztenek. Lassacskán sikerült megénekeltenem a fűszálakat. Egészen addig zenéltem az árokarpon ülve, míg el nem zsi-

badtak az ujjaim és ki nem száradt az ajkam. Az egyetlen s talán legnagyobb örömem ebből fakadt. Nagy kegyelem az embernek a muzsika, ha nincs más, amiben feloldozást nyerhetne. Azt hiszem ezért lettem egyházi ember. A hangok miatt.

Ma már nem piszkálom tovább, majd holnap kitakarítom. Itt hagyom a szerszámokat, reggel ezzel kezdem a napot.

Jócskán besötétedett. Hogy húz ez az ablak! Érdekes, nem szokott ennyire sűrű lenni az éjszaka. Az Esthajnal is csak pislog szerelmeset égboltja óceánján. Inkább nézem messzi világítótornyoknak, mint csillagnak. Mintha egyedül, elhagyatottan hánykolódna. Reszket a hidegben. De míg él világít, akár, mint parányi mécses, iránytű az úton levőknek, hívőknek, hitetleneknek. Majd egyszer ő is kialszik végleg.

Erről jut eszembe, fogytán a készletem. Kellene gyertya, meg ennyivaló is télire. Holnap lemegyek a völgybe. Még egy hónap és leesik az első hó. A remetelakot is helyre kellene pofozni, átjárja a huzat. Agyagból tapasztottam. Ez is jól jött akkoriban, tető kellett a fejem fölé. Igen, a kápolnát építettem később. A külső fala megerezzkedett. A minap a bejáratnál meg is hasadt, még egyszer a fejemre omlik. Mindegy, tavaszig már úgysem végzek itt szertartást. Indulnom kellene, nagyon lehűlt a levegő, a hideg is kirázott.

A tűzifa! Majd' elfelejtettem. Hiába, no, magad uram, ha szolgálád nincsen. Mióta is élek itt egyedül? Lássuk csak! Jegyeznem kellene a naptárba. Minek? Egyik nap, olyan, mint a másik. Különb is, egy remetének nincs más dolga, mint Teremtőjét szolgálni. Hová jutnánk, ha azt is föl kellene írni! Látogatók azért jönnek. Boldog, boldogtalan egyaránt. Tőlem várnak vigasztalást, tanácsot! Pedig, ha tudnák, hogy mindig a suszter cipője a lyukas. Jobb, ha nem tudják.

Reggel levezem a zászlót, meg kell javítanom a harmóniumot, amíg el nem készülök velem, nem fogadok senkit.

Már megint beragadt ez az ajtó. Na, végre kinyíltál. Itt már valamivel kellemesebb. Begyújtok a kályhába, aztán számot vetek a nappal. Azt hiszem, ma nem vacsorázom, kicsit émelyeg a gyomrom.

Úgy emlékeztem több, rőzse van. No, nem baj, ennyi is bemelegíti a szobát. Lássuk csak, hová tettem a gyufát... Furcsa. Csend van, furcsa csend van. Jesszusom, de megijedtem! Te bagoly, keress magadnak másvalakit, akit ijesztgethatsz! Hol az a fránya gyufa? Még szerencse, hogy áthoztam a kápolnából ezt a gyertyát, különben az orromig se látnék. Ebből sincs több.

Valami nem stimmel. Nem hallok ketyegést. Igaz, annyira megszoktam már, hogy föl se tűnik, csak, ha arra figyelek. De, most arra figyelek, mégse hallom! Hiába, eljár az idő. Vagy, talán az állandó huzat ráment a fülemre. Nem, ennyire hirtelen nem siketül meg az ember, csak, ha jól fültövön vágják. Másról van itt szó. Bocsáss meg, Uram, de későbbre halasztom veled a számadást, előbb utána kell járnom ennek a dolognak.

Csak óvatosan, a múltkor is majd' orra buktam a saját küszöbömben. Túl magasra sikeredett. Gondolhattam volna, hogy vénségemre a lábam se bírom emelni.

Lehetetlen! Megálltak! Egyszerre álltak meg! Mindegyik ugyanazt az időt mutatja. Lássuk a nagy kakukkost... érthetetlen. Ha csak az egyik, az még hagyján, esetleg kettő, három, de mind a hetvenhét!? Ráadásul egyszerre?!

Ej, Uram, Uram! Neheztelsz a percekért, amit az óráimmal töltök? Bocsáss meg nekem, de nincs másom csak a harmóniumok és a ketyegőim. Te mindig velem vagy, ismered a gondolataimat, számon tartod mozdulataimat, érzed lelkem rezdüléseit. Nem titkolhatok előtted semmit, nincs is rá okom. Híven szolgállok mióta élek, de cserébe hagyd meg nekem ezt a kis örömet, engedd, hogy az idő számon tartsa emlékeimet!

A csudába! Már csak ez hiányzott, kialudt az utolsó gyertyám is. Ekkora huzat azért nincs! Ne féljetek semmit, majd napvilágnál meggyógyítalak benneteket. De kellemetlen ez a borzongás! Vissza kell mennem a szobába begyűjtani, még megbetegszem ebben a hidegben. Majd a meleg, a meleg, az biztosan segít... Szeretem hallgatni a kályha durmolását, meg nézni a lángokat, már attól fölmelegszem.

Hogy a... ég a tűz?! Én nem gyűjtöttem be, erre azért emlékeznék. Nono, hé! Állj le szívem, állj le! Fogd vissza azokat a lovakat, ne kalimpálgj olyan hevesen, még a végén idő előtt ásnak el. Gondolkozz, öreg! Lehet, hogy valaki csúf tréfát űz veled? Elég sokáig voltam a kápolnában, volt rá ideje, hogy megállítsa az órákat. Aztán, míg én vizsgálgattam őket, valahogy beosont ide a szobába és begyűjtött. Igen, nem történhetett másképp. Egyre hűl a levegő. Hűvösebb van, mint mikor az órás helyiségbe átmentem. Talán kinyílt az ajtó, nézzük... rendesen zár. Lehet, hogy nem vagyunk magunkban, Uram? Hívatlan látogatónk érkezett. Már csak a szándékát nem ismerem. Figyelj a hangokra! Azok még sosem hagytak cserben. Várjunk csak, a rőzsék! Nem úgy ropognak, mint rendesen. Baj van. Nincs más módja, ki kell ugrasztani a nyulat a bokorból. Lássuk, mire megyünk egymással!

– Ez már skandalum! Álljon elő, aki betört a hajlékomba! Nem szégyelli magát? Nincs jobb dolga, mint egy vén remetét ijesztgetni? Ha van magában szemernyi tisztesség és féli az Urat, élém áll szemtől szembe és elmondja, mit akar! Jól figyeljen, mert csak egyszer mondom el! Biztos vagyok benne, hogy lát engem. Nem tudom, hol rejtőzik és nem is érdekel. Azt viszont tudom, hogy nem lopni jött. Az órák hiánytalanul állnak a helyükön. Ránézésre is tudom. Másom meg nincs, az életemen kívül. Hallgat!? Értem, hát akkor azért jött... az életemért. Legyen, de hadd álljak tisztán a Teremtő színe elé. Akkor én most letérdelek erre a zsámolyra és megvizsgálom a lelkiismeretemet. Addig is legyen türelemmel, és ne zavarja meg utolsó fohászomat.

Legyen meg Uram az akaratod! Elfogadom, amit kimértél rám... érdekes, most, hogy itt térdelek és mormolok magamban, már nem is félek... Engesztelődj irántam, amiért az óráim miatt megvárattalak! Most azon vagyok, ne maradjon harag a szí-

vemben az iránt, akit elküldtél értem... Virágillat?! Hálás vagyok, hogy angyal is kísérelhet. Ámen.

– Fölállok, ha nem bánja, fájnak a csontjaim, már csak rövid időre bírják a térddeplést. Jaj, de nehéz ez a rozoga test. Úgy, készen állok. Csinálja gyorsan, ez az utolsó kívánságom!

Valami mozog, Elsuhant mellettem. Képtelenség! Ez csak a kályha repedésén át-szűrődő fény játéka. Megint... jobbról, most meg balról. Újra egy... most egymás után kettő! Mi az Isten csudája – már megbocsáss Uram!

– Elég volt a komédiából! Mire vár még? Vagy úgy, forduljak meg, a szemébe kell néznie... Istenem! Ne most vedd el az eszemet! Nincs ez rendjén, ennyien egy ellen? Kik maguk? Feleljenek! A homályos kontúrokból ítélve, emberek. Miért jöttek ide éjnek évadján? Mi olyan sürgős, ami nem várhat reggelig?

– *Jó estét, Atyám! Ne olyan hangosan, még elijeszt bennünket. Kint a zászló. Mind úgy tudjuk, hogy olyankor fogad látogatókat.*

Kellemes bariton, nyugodt, jó ötvenes hang.

– Lépjenek elé! Ha békés szándékkal érkeztek, szót értünk egymással.

Ha a halál völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert...

– *Bocsásson meg, hogy imájába vágok, de nincs itt gonosz lélek egy se. Csupán nem állt módunkban előre bejelentkezni.*

Ugyanaz szól. De honnan tudja, hogy imádkozom, mikor magamban teszem? Hogy nem vettem észre őket előbb?

– *Ne törje a fejét, fölösleges, és nyugodjék meg, nem bántására jöttünk ide.*

Ez egy másik hang... ismerősen cseng. Sokat használt, rekedtes tenor.

– Már, hogy nyugodhatnék meg, mikor a frászt hozzák az emberre? Aki sötétben lopva érkezik, nem járhat egyenes úton. Megettem már a kenyereim javát, igaz jobbra száraz jutott, de akkor jó volt, s ha nem volt, az se ártott. Nincs szükségem sajnálatra, se szép beszédre. Mindig kerültem az embereket, de bizonyára rászolgáltam, hogy most ők ítéljenek fölöttem.

– *Atyám, nincs rá időnk, hogy a gyónását hallgassuk, se jogunk, hogy ítélkezzünk.*

A tenor újra. Karcos, mint a nikotintól érdes torok. Hol hallottam?

– Akkor, mi dolgunk egymással, ha se számon kérni, se elveszejteni nem akarnak?

– *Hogy meghallgasson minket.*

Fiatal, szomorú alt. Fájdalommal teli.

– Előbb engedjék, hogy valahogyan világosságot teremtsék, aztán meglátjuk. A lélek dolgairól, nem beszélünk fény nélkül.

– *Szükségtelen. A mi dolgunkhoz most elég ennyi, ami van. Nagyon jól hall minket, így „lát” is, ha nem tévedek. Mellesleg, se gyufája, se gyertyája, egyik elveszett, a másik csonkig égett. Fényből akkor se jutna több, ha fölgyújtaná a kápolnáját. Épp ez ügyben járunk és sietős a dolgunk.*

Tisztán csengő mezzoszoprán. Érett, sokat tapasztalt. Mit tegyek?

– *Megmondom, mit tegyen. Jegyezze le a történeteinket! A feledés kútja visszhangozza még a hangunkat, de egyre gyengébben rezonál. Maga, Atyám, az utolsó esélyünk.*

A választ is tőle érkezett. Olvasnak a gondolataimban! Ez egyre ijesztőbb.

– Miért én?

– *Mert őrzi az időt, benne a hangot, tisztán és egyszerűen; velük az emlék, ami miniket elhagyott, nincs senki, aki emlékezne ránk. Gondoljon a harmóniumra, mintha a sípok hangjai volnánk. Érezze azt, mint amikor az első hangot meghallja! Örömet. Mire a történetünket leírja, újra indul a ketyegés, és mi kakasszóra békét találunk.*

Erőtelves, határozott, művelt. Középkorú basszus.

– Mit nyerhetnek vele?

– *Fényt.*

Dramai szoprán! Koros. Fáradtan is gyönyörű.

– Nem látok írni és hogyan jellemeznek?

– *A történetekből majd világosság válik; a hangunk már árulkodott rólunk. Üljön az asztalhoz, van ott minden. Tegnap este írni készült, de elnyomta az álom, mielőtt neki kezdetet volna. Abból a kis gyertyacsonkból, pedig, ami kialudt, örökmécses lesz, mert úgy akarjuk.*

Az erőtelves, határozott basszus újra. Ezt hogy csinálta? Ég a gyertyacsonk az asztalon, mellette papír és a tollam. Biztosan bűvész. Láttam ilyet a cirkuszban, még nagyon kicsi voltam, de már akkor tudtam, hogy ez csak trükk. Becsapnak mindenkit, hogy aztán jót mulassanak. Biztosan ő gyújtott be a kályhába is. Időt kell nyernem valahogy.

– *Nincs idő! Se magának, se nekünk. Az idő, amit nyerni akar, most nem létezik. Nézzen ki az ablakon! Az Esthajnal, ott áll, ahol hagyta. Nincs tik-tak. Senkinek nem tesz jót vele, ha félelmében tovább várát minket.*

Borzongató hangszín! A koloratúr is kijönne belőle! A skála teljessége! Ez maga a csoda!

– *Csoda? Hol a hite Atyám? Minden másodperc, amit kívül az időn töltünk, nem hagy nyomot a teremtés oltárán. Kezdetjük végre, vagy skálázzak a végtelenségig?*

Haragos egy teremtés! Ha jól sejtem van még pár hang abban a kútban.

– *Sejtéseket nem igazolhatunk, de mire a végére érünk, meglesznek a válaszok is.*

Kislányos, játékos szoprán. Vidám lélek. Néha hamis, de csak a tréfa kedvéért.

– *Kérem, segítsen! Ha elfelejtenek, szertefoszlok a homályban. Nagyon fázom, és félek.*

Csengő, angyali szoprán! Csak nekik lehet ilyen hangjuk. Várjunk csak, ez egy kisfiú... már értem; hát nem erre esküdtél föl öreg? Lelkeket menteni, ítélkezés nélkül! Eltaszítod a segítséget kérőket? Ha kétely lappang a szívedben, hiába hangoltál, hiába építkeztél, hiába éltél, senkin nem segítettél, csak Isten nevében papoltál. Erre a feladatra készültél egész életedben. Adj még erőt, Uram és bátorságot, hogy beteljesíthessem!

– Rendben, megteszem, amit kérnek. Amúgy is kiverték az álmot a szememből. De, előbb tudni szeretném, hányan vannak? Csak a rend kedvéért, hogy jól számoljam-e?

– *Tizen. Négy nő, egy leánka, négy férfiember és egy legénke.*

Öreg, bölcs hang, tisztán cseng, mint a kristály. Ismerős szóhasználat, várjunk csak, a székelyeknél hallottam ezt, mikor náluk jártam.

– *Jól hallotta. Így mondtuk, így maradt.*

– Ha már utolsónak így megfelelt, akkor legyen az első, aki elmeséli a történetét. Kezdhetjük, aztán majd kiderül, mit húztunk föl abból a kútból, gyöngyöt, avagy békát.

Partikolbász

TŰZÖN ÁT

Az éjszakai eget kémlelem. A holddal szemezek. Válaszokat keresek. Azt remélem, tőle megkapom, hisz folyton kísér – sokszor kísért. A szemkontaktust egy udvariatlan felbő zavarja meg, ahogy közénk úszik. Így a válasz, mint mindig, most is elmarad. Csaldóttan visszafordítom arcomat, és ekkor eszembe jut egy bölcs tanács: – kívülről nem kaphatsz semmit, mindent magadban bordonzol, amire szükséged van – míg próbálok fölfogni értelmét, a zsákomban kotorászom egy falat kenyérért.

Elmémben válaszok után kutatok, de ott, csak a mögöttem hagyott út kanyarog. Mint a film szalagját, mikor újra és újra az elejére futtatják, tekerem szüntelen. Látom, hogy haladt előttem, miként húzott maga után. Hajtottak a sorok közt megbújó teóriák, mint lángok a falon, mágikus erővel hatottak rám. Egyenes, kanyargós, elágazásokkal teli, sínek mellett futó, erdei ösvény vagy kavicsos emelkedő, mindegy volt. Csak mentem, meneteltem, olykor futva menekültem. Számtalanszor váltottam a rongyosra gyűrt láb-

*beliket, hordtam sokféle ruhát, színeset, feketét; még maradt egy, rajtam, ez a fehér, ami-
ben itt ülök egy barlang mélyén.*

Hideg fények tapogatóznak az arcom redőin. Nem tudok tovább írni, elgémberedtek az ujjaim. A naplót leteszem magam mellé. Melegségre vágyom. Dobok egy kövér fahasábot az álmos tűzre, és fázósan összehúzom magamon a takarót. A fölérősödött szél beszökött, és megcsapja a lángnyelveket. Hajlongnak, tekergőznek, nyújtóznak, mint, aki álmából ébred. Megbolygatom kicsit a parazsat; mindig ugyanazzal a begyakorlott mozdulattal, ahogy gyerekkoromban tanultam. Emlékszem, milyen izgatottan szaladtam a sparhelt felé, mikor apu a konyhában fa után nyúlt. Már előre mosolygott, tudta, hogy észreveszem, ha nem, hát utaló szavakkal rásegített. Élvezte a játékot ő maga is. Tisztes távolságban, ahogy tanították, leguggoltam úgy, hogy pontosan a tűzhely ajtaja előtt legyek. Mozdulatlanra dermedve vártam, hogy kinyissa végre, és én a tűz szemébe nézhessek. Az izgalmat fokozta, ha szikrák pattantak ki a konyha kövére. Ilyenkor pusztá kézzel egyenként fölkapta a vörösen izzó haragos darabokat, és a tenyerében rázogatta, dobálta, fújogatta. Közben én gombóccá meredve kuksoltam rémulten. Elképzelni se tudtam, hogy nem fáj neki. Csak nevetett, aztán hirtelen visszadobta őket, és becsukta az ajtót. De én még akkor is tágra nyílt szemekkel, hol őt, hol a sparheltet néztem. Csodáltam, ahogy játszott a tűzzel.

A barlangom tüze nagy ropogással feléled. A lángok falra vetülő árnyjátéka megragadja figyelmemet. Most is ugyanolyan meredten bámulom ezt a bűvös táncot, mint kislány koromban. Sokáig nézem rezzenéstelenül. Lassan felemészti a bennem kavargó érzéseket. A testem elernyed, meggörnyed a hátam. Szűkül a rés. Lecsukódik a szemem, de pillám mögött, a tűz képe most is eleven. Látom, ahogy táncol, vígan, kecsesen, s néha vadul, ha a szél erősen fölmordul. Az árnykép egyre növekszik előttem és bennem. Tágul a tér. Már a falakon terjednek. Lassan, oldalról közelítve, remegve, lebegve bekerítenek. Hívnak keringőre, és én nyújtom a kezem. Érinteni, megfogni vágyom! S mire e gondolat magját elvetem, mint veszett vad tombolok a tűzben. Meztelen talpam égeti a parázs, de, a fejem büszkén fölszegem, kezeimet a lángtengerbe merítem! Könnyeimet nyelve nevetek: a tűzzel táncolok, emberek! Szédít ez a forgás, a testem lázálom foglya, reszket és verejtékeznek. Érzem, ezt az ájulást kivédeni nem leszek képes. Ösztönösen nyúlok támasz után, de kezeim csak a semmit markolják. Zuhanok. Elképzelni se akarom, milyen lesz a vége, pedig hányszor ábrándoztam felőle! Igaz, hogy, lángok közt, mint Főnix hamvaiból újjászületve vágytam felröppeni, de most, hogy teljesül, félek. *Kívülről nem kaphatsz semmit, mindent magadban hordozol...* – hallom fejemben ismétlődni a mondatot, és mivel más reményem nincs, ebbe kapaszkodom. Magamban hordozom, bennem van! Görcsösen igyekszem megfejtetni a rejtvényt, s mire karnyújtásnyira érek a végtől, egy kislány hangja szól hozzám a mélyből: – Engem keresel? Késő – villan át agyamon a felismerés, és a zuhanás véget ér.

Ismerős illatokat hoz felém a szél. Anyu kenyeret süt! – már nyargalok is a rétről befelé, ahogy csak a lábam bírja, nehogy lekéssem, mikor kinyitja a kemence ajtaját. Az udvaron majdnem orra esek egy gödörbe, amit Buksi ásott. Ez a buta kutya! Eltemeti a csontot, aztá' elfelejti, hová. Most mindehun gödrök vannak. Észrevesz. Abbahagyja az ásást, szalad utánam, kering körbe-körbe körülöttem, és folyton rám ugrál. Azt hiszi, játszani akarok. Mérgeges lesznek: – Buksi, haggyámá'! Nem látod, hogy sietek!?! Nem nyugszik, lohol utánam. Előre nézek, fölmérem a távolságot. Már csak a cse-resznyefa alá dobott hintát kell kikerülnöm, és ott is vagyok. Nagyon figyelek a lábam elé, nehogy a kötelébe gabalyodjak. Tegnap kirepültem belőle, mer' nagyon gyorsan hajtottam. Annyira nagyon sírtam, mer' megütöttem a térdemet. Sok kicsi hegyes kavics állt ki belőle, meg a tenyeremből is. Amikor kiszedtem, úgy vérzett! Anyu lemosta és ráöntött valamit, ami nagyon csípett. Leszedte a hintát, büntetésből nem ülhettek rá egy ideig. Még mindig fáj a térdem, de rohanok tovább a sütőkonyha felé. A futástól kimerültem, megtámaszkodom az ajtófélfába. Sikerült! Nyitva van. A kemence belseje tele villogó parázzsal! Olyan, mint egy szikrázó varázsszőnyeg! Alig bírom levenni róla a szemem. Anyu egy friss, meleg kenyércsücsköt nyújt. A csücsköt igen szeretem, és az illata is jó, de most nem kérek. Tegnap este, mikor apu az égő paraszakat visszadobálta sparheltbe, elhatároztam, ha törik, ha szakad, egyet én is megfogok. Egész éjjel nem tudtam aludni, folyton ezen járt az eszem. Apu elalvás előtt egy beteg kiscsikóról mesélt, aki attól gyógyult meg, hogy paraszat evett, és utána még az égbe is fölrepült. De én a tűz közelébe se mehetek egyedül, mer' még kicsi vagyok. Mindig ezt mondják a bátyáim is. Pedig ők se sokkal nagyobbak, csak éppen annyival, hogy elérik a gyufát. Titokban gyújtanak tüzet, pedig én tudom, hogy azt nekik se szabad. Sose engednek oda, mikor játszanak vele. A múltkor tanultunk egy mondókát: kés, villa, olló, gyerek kezébe nem való! A gyufa nincs benne! Akkor azt mégis lehet? De, akkor azt mér' teszik olyan magasra, hogy ne érjem el? A mese alatt arra gondoltam, hogy, ha a kiscsikó még repülni is tudott a parázstól, akkor az én térdemet biztos meggyógyítja.

– Beviszem a kenyereket, menj játszani Buksival! – mondja anyu. Azzal ráhúzza a zárat a kemence ajtójára. A szoknyám szélét fogom, illegek-billegek, és szófogadón nagyokat bólogatok. Anyu elindul a ház felé. Figyelem, míg el nem tűnik a bejáratban. Buksi is érti a játék szót, rohángál egy kört az udvaron, aztán visszaliheg hozzám. Fejét jobbra-balra forgatja, kérdően néz rám. Én is forgatom a fejem, ami nálam nem jelent. Elindulok a kemence csukott ajtójához. Lépésről, lépésre, óvatosan. Amikor odaérek, a résen kukucskálok befelé. Buksi mozdulatlanul figyel mögöttem. Nyúlok a fogantyú után. Sokszor láttam, anyu hogyan nyitja ki, és most én is úgy csinálom, de meg se mozdul. Épp, hogy elérem az ujjaimmal, erőlködve tolom föl. Na, végre! Az ajtó kinyílik. Gyorsan behunyom a szemem, mer' megcsap a meleg. Buksi elkezd morgó hangokat adni, vinnyogva hátrál, de a szemét nem veszi le rólam. Először lassan, kicsit előrehajolok, benyúlok a kemencébe, hogy kivegyek egy paraszat, de nem érem el. Buksi figyelmeztetőn ugatni kezd; rá se hederíték. El vagyok keseredve, hogy nem sikerült. Azér' se adom föl! Bemászok! Próbálok fölkapaszkodni, de nem sikerül

a lábamat olyan magasra emelni, hogy rá tudjak térdelni a kemence szélére. Tényleg kicsi vagyok. Szomorkodva lehajtom a fejem, és ekkor meglátok egy kis farönköt a sarokba. Erre rá tudok állni, éppen jó lesz! Megpróbálom fölemelni, de túl nehéz. Buksi már folyamatosan ugat. Jaj, most mit csináljak? Ráülök a fára, könyökömet a térdeimre teszem, államat az öklömre támasztom. Nagyon gondolkodom, hátha eszembe jut valami. Amikor a fűrészés bácsi eljön hozzánk, ilyen nagy fakarikákat vág, és azok mindenfelé szétgurulnak a fészernél. Kitaláltam! Lelkendezve fölállok, és a lábammal meglököm a farönköt, ahogy a felnőttektől láttam. A padló sima, a nagypapa csinálta ilyenre, ő ehhez nagyon ért. A fadarab a kemence ajtaja elé gurul. Ráállok az egyik lábammal, de igen mozog alattam. Gyorsan leugrom róla. Buksi veszettül ugat, úgy, mint, amikor a nagy víz ott volt a kertünkbe, és az egyik bátyám halakat keresett, de csak egy siklót fogott. Újra megpróbálok fölállni a gurulós fára. A kezeimmel egyensúlyozok, így sikerül rajta maradnom, de azér' billegek. Nyúlok a kemence felé, mikor meghallom anyu közeledő hangját: – Mér' ugatsz Buksi? Mi baj? Buksi már veszettül morog, forog a sütőkonyha bejárata előtt, és úgy vinnyog, mint, amikor télen tyúkot lopott a róka. Hangos dördüléssel csapódik az utcai ajtó. Apu hazajött! Ebből baj lesz. Megijedek, elveszítem az egyensúlyomat, és fejjel előre beesek a kemencébe. A tenyerem a parázsszönyegen. Éget! Még hallom, ahogy apu kiált: Vigyázz! A kislány!

Testem verejtékben úszik, levegő után kapkodok. Megint ez a forróság a bensőmben. Fájdalmasat kiáltok és fölkapom a kezem! Kipattan a szemem. Nem tudom, hol vagyok. Körülöttem sűrű homály, csak a hamu alatt izzik még a parázs.

Zsirtartó disznó

Derű és melankólia

„A világ legnagyobb csodája a derű. Ennél csak az a nagyobb csoda, hogy a derű a melankóliából él.”

Hamvas Béla

Minden évben eljön az a pillanat, amikor a nyár gondtalan muzsikájába egy leheletnyi szomorúság vegyül. A diadalmos dúr dallam lágy mollba vált, s bár az alaphang változatlan, a hangzás egésze megváltozik: borongósabb és révedezőbb lesz. Az év szimfóniájának e hangnembváltása az ősz közeledtét jelzi. A nyár ekkor pillantja meg először tükrében az idő múlásának nyomait, a hanyatlás első, apró jeleit. Az elmúlás szomorúsága szinte észrevétlenül kúszik be a nyár feszes, egészséges szövetébe, s szép lassan lazítani, bontogatni kezdi aranyzásait.

Pilinszky János szerint „a tavasz és a nyár a természeté, de az ősz és a tél gazdagabb, a határtalan mindenség, az univerzum évada”. Tavasszal kitárul a természet kapuja és bezúdul rajta az élet pezsgő áradata, de ősszel az életfolyam lassulni és apadni kezd, a tenyészet idejét az enyészet váltja fel. Az évadváltás csöndes nyitányával lekerül a műsorról minden könnyű, szórakoztató műfaj, mert komolyabb előadásra készül a természet: az elmúlásra. A díszlet is ehhez igazodik: a színek szelídebbek, a fények lágyabbak, a hangok puhábbak lesznek. Az árnyékok megnyúlnak, s az addig harsányan ragyogó, arany verőfénybe némi bronzos, órany árnyalat vegyül. A nyár vidám kacaját a halálra készülő természet bölcs és derűs mosolya váltja fel, mely lehűti a nyár forró vágyait, megszelídíti izzó szenvedélyeit, elcsendesíti a természet zajos szimfóniáját.

Van valami fájó, hatalmas szépség és szomorúság ebben az őszi ragyogásban. A kacér és felelőtlen nyár után megkomolyodik az idő, a színes kavalkád után a nyugalom időszak következik. Az őszi napsugár kicsit fáradtan, vágytalanul hinti aranyfényét a földre, s bágyadt ragyogása nemessé érleli a világot, de kialakása előtt, akár a tűz, még utoljára fellobban s szelíden izzik a megsemmisülésig.

A természet változása az embert is lassabbá, elgondolkodóbbá teszi. A részegítő nyári kalandok emlékké szépülnek, a pusztító, lobogó szerelmek parázssá szelídülnek, a harsány nevetések mosollyá lágyulnak. Lassan hömpölygő fényfolyam árasztja el a búcsúzó világot, s minden lehulló falevéllal egyre bizonyosabbá válik, hogy egyszer minden elmúlik. S ez a rádöbbenés, ez a rémítően hatalmas *mysterium tremendum* egyszerre tölt el borzadályal és csodálattal. Az élet és halál közti fátyol egy pillanatra fellibben, s mi ott állunk a lét és nemlét határán megrendülve.

A természet őszi búcsújának felemelő mélysége évszaktól függetlenül is átélhető a reménytelen szerelem szépséges fájdalmában. Amikor Rómeó megismeri Júliát, a gondtalan ifjú hirtelen a létezés egy másik, addig ismeretlen dimenziójába lép át, s ez a határátlépés egészen megszedíti. Addig csak az élet felszínén, a hétköznapi bódító hullámain ringatózott, de a szerelem örvénye addig sosem tapasztalt, veszedelmes mélységekbe rántotta. A langyos megszokottságnak a forró izgalom és jéghideg vacogás váltóláza vet véget. Aki szerelmes, az új életre ébred, és az új élet magasfeszültségében minden átértékelődik. A takarékon pislákoló létezés-láng a szerelem olajától hirtelen máglyatűzzé lobban, s felperzseli maga körül a világ gyomerdejét. A reménytelen szerelem egyszerre jelent fájdalmat és örömet, s kitörölhetetlen, örök jelet éget a szívbe, hiszen a legmagasabb hőfokon ér véget és hagy nyomot. Ha Rómeó és Júlia a szerelem tetőfokán nem veszi életét, aligha kerül be a világirodalomba, inkább zsörtölődős házaspárként végzi. Az ifjú Werther is szenvedéseiben éli meg élete nagy pillanatait: szinte gyönyörűséget lel a férjzett Lotte iránt érzett hiábavaló vonzalmában, s miután szerelme röpke viszonzásra talál, kioltja életét. Amikor az élet intenzitása már nem fokozható, fejest ugrik a halálba. *Salto mortale*.

Az elérhetetlenség keserédes tapasztalata különös állapot idéz elő: a lét középpontjába maga a fájdalom és a szomorúság kerül, s egyeduralma nem tűr meg más érzést maga mellett. A világ kizökken, s a hétköznapi minden dolga egyszerre lényegtelennek tűnik, mert a szenvedés magányában a hangsúlyok eltolódnak. A fájdalom titkos, belső középpontjának eleven túlérzékenysége elhárítja a külvilág durvának ható érintéseit. A szerelem seblázában szenvedő mégsem kíván enyhülést, mert érzi, hogy élete egyik nagy pillanata ez: az emelkedett szomorúság tisztítótüze. A hiábavalóságok erdejének felégetése után az ember hűvös távolságból nézi a letarolt belső tájat, mégsem sajnálja a látszólagos veszteséget, hiszen csak az pusztult el, ami nem állta ki a purgatórium próbáját. A belső égéshő felhajtóereje eloldja a megrögzült kötelekeket, s az ember a világtól eltávolodva, szenttelen távolságtartással szemléli a korábban hatalmasnak látszó, de a szerelmi bánat mellett eltörpülő életmozzanatot. Az ember tekintete a fájdalom lüktető gócpontjára szegeződik, s vak marad minden másra. Olyan ismeretlen belső mélységek tűnnek elő és olyan finom összefüggések rajzolódnak ki, melyeket a külvilág színesebb és harsányabb tarkasága korábban elfedett. Az elérhetetlenség fájdalma olyan belső hangzatokat kongat meg, melyeket máskor elzár a hétköznapi monoton és silány verklizenéje; halált sejtető melódia zeng fel a mélyben, melyet a végesség bizonyossá váló tudata vezényel. A szerelem az elmúlás szép hírnöke: születésétől fogva törékeny, gyönyörűséges gyötrellem, mely az örökkévalóságra sóvárgó szárnyalásában mégis elmúlásra ítéltetett. S mikor ez a fájdalmas tapasztalat az ember elevenébe vág, a csalódás törései mentén utat talál lelkébe a fájdalom megemelő, paradox intenzitása, a melankólia.

A melankólia a mulandóság miatt érzett mély és puha éjszakai szomorúság. Egyesek szerint betegség, s az idők folyamán sokan szenvedtek e gyötrő kórtól. A problémával legbehatóbban egy XVII. századi angol könyvtáros, Robert Burton foglalkozott, aki terjedelmes kötetben írta meg *A melankólia anatómiáját*. A fajsúlyos művet nálunk Hamvas Béla gondolta tovább először, és saját meghatározása szerint „a melankólia az a betegség, amit mindenki megkap, amikor Psyché palotájának közepében megtudja, hogy meg fog halni. Melankóliás lesz mindenki, aki megismeri azt, hogy nem halhatatlan. A melankólia a halhatatlanság betegsége, – vagy ha így jobban tetszik: a melankólia az az állapot, amelybe minden élet kerül, amikor felébred arra a tudatra, hogy nem halhatatlan, hanem el fog veszni és meg fog semmisülni.”

A melankolikus lelkébe alászállva találkozik önnön létének törekenységével, s ennek nyomasztó bizonyosságával tér vissza. Az „evilági halál” terhe sötét fellegként árnyékolja be napjait, s mulandóságának tudata bénult sötétségbe, fagyott csöndbe és elomló szomorúságba taszítja. „Világos: – a lélekbe leszállva, feltétlenül fel kell eszmélni annak halandóságára. A lélek kellős közepében, benn, mélyen, elrejtve, a lélek halandósága ül. Ott ül ez a végtelen tűnékenység, ez a fájdalmas veszendőség, ott ül az a valami, hogy elmúlik az ember, a sors, az élet, a szépség, a szeretet, a szenvedély, a tudás, a nagyság, – elmúlik maga a világ is. És aki ezt a visszavonhatatlant és meg nem változtathatót átéli, azt ez a tudat nem teperi le, nem semmisíti meg, nem, ennél többet tesz: eltölti egyfajta szelíd, sűrű, homályos valamivel. Ez a sűrű, nehéz, szelíd, homályos valami: a melankólia.” A melankólia sűrű ködként ereszkedik alá, s a lélek legrejtettebb zugait is átítatja a mulandóság könnyeivel.

A melankólia az embert tétlenné, bénulttá teszi. Legfeljebb nagy, magányos sé-tákat tesz és szóttanul figyel a világot, esetleg olvas, vagy borongós zenét hallgat. A melankolikus ember különös gyönyörűséget lel állapotában, s nem is kíván szabadulni tőle, inkább átengedi magát, és lemondóan belemerül a lélek sötét örvényébe. E hangulat árapályának kiszolgáltatva „passzív mozgékonyssággal” hanykolódik a lét és nemlét hullámain. De a melankólia nem pusztán tehetetlenség, hanem erő is: a víz passzív, de kérlelhetetlen sodrása, mely mindent elmos és magával ragad, ami az útjába kerül.

Aki előtt fellebben a lét titkának fátyla, többé nem tud visszazökkenni a hétköznapok megszokott ütemébe. A melankolikus ezért nyugtalan s örökké elvagyódik. Világok határán táncolva sem itt, sem ott nem találja a helyét. Halandóságában halhatatlanságra vágyik, de tudja, hogy a halhatatlansághoz csak a halandóságon keresztül vezet az út, vagy ahogy Földényi F. László fogalmaz: „A szellem végtelenségét, helyesebben a végtelenség utáni vágyát igazán csak az érzékeli, aki tisztában van ennek végső lehetetlenségével – és ez a melankolikus, aki megközelíthetetlen, mert véges és végtelen »metszéspontján« áll, akit egyfelől a föld vonz, másfelől az ég, és aki a semmit fedezi fel a létező világban, becsempészve minden keletkezőbe az elmúlást, minden kézzelfoghatóba a megfoghatatlant.” A melankolikus mindenben az elmúlás

rezdülését érzi, s léte lassan kilép az élet köréből. Marad a magány és a belenyugvás a gyógyíthatatlanba: a nyár fénye szürke köddé kopik, a tűz lángja hamuvá hervad, az élet szépsége halálba rohan. A melankolikus rádöbben, hogy „az élet a halál kezdete”. Az őszi ragyogásban már a tél árnyékát látja, s akár a vigasztalan novemberi eső, úgy kopog szívében az elmúlás halk, de állandó ritmusa.

Bármit is mond Burton, a melankólia nem gyógyíthatatlan. A gyógyulás lassú, de nem lehetetlen. A kór ellenszerét éppen ott kell keresni, ahol a betegség kialakult: a lélek mélyén. Az orvosság sötétarany színben játszó, nem túl édes, de kellemes ízű szer, mely megköti és stabilizálja a melankólia mozgékonyosságát, és a mélykék folyamat világosabbá, ragyogóbbá és illékonyvá teszi. A melankólia árjának minden cseppjéből elpárolog a veszendőség-érzés szürke köde, s terhétől szabadulva könnyű, arany páráként emelkedik a levegőbe. A gyógyír nehezen hozzáférhető és meg kell fizetni az árát, de ha egyszer sikerül beszerezni, egy életen át hat. Nem kapható készen, csak személyre szabott recept alapján keverhető ki, s a gyógyszer neve: derű.

*

Amikor egy vigasztalan őszi esőzés után a komor fellegek mögül előbukkannak az első bátortalan sugarak, a növényeken táncoló vízcseppek örömtől csillogva tükrözik vissza az éltető Nap ragyogó tekintetét. A fák izzó lombkoronája föléd bronzpára von glóriát, és az egész tájon fényből szótt csend terül el. Az őszi verőfény nyugodt hallgatagsága mégis beszédes: egy másik világról hoz hírt; a határtalan mindenség üzen. Aki magaslesről vagy kilátóról lenéz az ezer színben játszó őszi erdőre és a tájat fűrészkészve a messzeségbe tekint, az ismeri a magasság és távolság békéjét. A világ messzire kerül és lényegtelenné válik, csak a sziluettek nagyvonalú íve, az egység megnyugtató teljessége látszik, a részletek kicsinyes gondja belesimul egy nagyobb, harmonikus egészbe.

Vannak vidékek, ahová szívesen költözik a derű. Somló hegyén egészen biztosan ott lakik: a szőlőtőkék indáira csavarodva huncutul hintázik és gondtalanul ringatózik. Megbújik a fák levelei közt és a vulkánok megkövesedett tüzét őrző bazalt pórusaiban. A tájat a pókok a derű vékony aranyfonalával szövik át, és a csillogó porszemek is örömtáncot lejtenek a fényben. A napsütötte szőlőszemek is derűtől duzzadnak, s mikor érettségük tetőfokán létük eléri teljességét, borrá nemesedve őrzik tovább a harmóniát. A somlai bor, a magányos „szoláris bariton” *A bor filozófiája* szerint az aggastyánok bora. „A bölcsék bora, azoké az embereké, akik végül is megtanulták a legnagyobb tudást, a derűt.” S mikor az ember ezt a bort ezen a tájon megizleli, folyékony napfényként árad szét benne a hegy békéje és bölcsessége.

Nem véletlen, hogy az ókori mitológiákban az istenek lakhelye nem a földön, hanem hegytetőn volt. Az Olümposz csúcsáról nézve egy évezred csak röpke perc, a véres háborúk komolytalan játszámák, a szerelmek múltó szeszélyek. Az egész élet egy mozgalmás, színes álom: súlya nem több a pillangó tarka szárnyánál, és éppúgy elre-

pül, mint zörgő avar a szélben. Az istenek a halhatatlanság verőfényében csak szelíden mosolyognak az emberek örök sodródásán.

Ugyanezzel a szelíd tekintettel és időtlen mosollyal tekintenek a világba évezredek óta a korai egyiptomi és görög szobrok. Ezek a kőbe vésett arcok rendíthetetlen nyugalommal néznek el az idő múlása és a világ forgotaga fölött. Az archaikus mosoly rejtélyes ereje máig nem kopott meg, s bár ezeken az arcokon nyoma sincs az egyéniség változatosságának, hasonlóságuk mégsem unalmas, sokkal inkább megnyugtató: az állandóság békéje sugárzik belőlük. Az örök folytonosságban, a mozdulatlan időtlenség tágasságában állnak: mert míg a felgyorsított idő egyre szűkül, a lelassított idő kitágul. Ezek az arcok az időtlenségből néznek az időbe, épp ezért nem érinti őket az évszázadok múlása, nem köti gúzsba őket az ember zsarnoka és ösztönzője, az idő.

E műveket nem az ókori szobrászok pontatlan megfigyelése vagy hiányos tudása tette ennyire hasonlóvá, hanem az őket átható, közös forrásból táplálkozó szellemiség. A régi mesterek nem az idő és a személyiség, hanem az időtlen univerzalitás jegyében alkottak, mert az emberfeletti csak így fejezhető ki. Nem egy-egy mulandó individuum emlékéért rögzítették, hanem az időn túli örökkévalót ragadták meg: kőbe zárták a napfényt, vagy napfénnel itatták át a követ, s a kőarcok derűtől fénylő tekintete és a szelíd mosolya a hideg anyagot életre keltő szellem hőjét sugározza.

*

A derű csendesen ujjongó, napfényes öröm, a tökéletes és rendíthetetlen harmónia állapota. Míg a melankólia a vízzel, a derű a Nappal áll rokonságban. Aktív mozdulatlanság, „a meg nem zavarható tiszta üresség”, mert a mulandóság fölött áll: nem siet sehová, nem akar semmit és nem fél semmitől. A derűs lélek áttetsző és anyagtalan, egészen fényszerű. Tiszta, üres és könnyű, mégis stabil, mert nem kötik meg és nem rángatják folyton változó célok, elérhetetlen vágyak és hullámozó hangulatok. Szentelensége nem életuntság vagy közöny, hanem emelkedettség. A halál tudatának súlya a melankolikust leigázza, a derűst megerősíti. Míg a melankolikus a mulandóság súlya alatt erőtlenül szemléli a világ forgotagát, addig a derűs inkább fölébe emelkedik a nyüzsgő kavalkádnak. Az egyik sötét és hűvös mélytengeri magányában fulladozva nézi a távoli felszín hullámozását, a másik a hegycsúcs napsütötte békéjéből tekint le a tenger minden pillanatban változó, mégis állandóságot mutató felszínére.

A derű nem erőtlen belenyugvás vagy közönyös elfogadás, hanem uralom. Uralom önmagam fölött, kétségeim, félelmeim és ellentmondásaim fölött: királyi magatartás, Nap-jelleg. „A harmónia nem erőtlenség vagy enyhültség. Ellenkezőleg: van. Csak az erőt nem látni, mert el van osztva –, elosztotta valaki, az erők nagy megfélézője: az arány és a mérték ura”. (Hamvas Béla) A zavartalan nyugalomhoz a legnagyobb akadályon keresztül vezet az út: önmagamon át. Csak az tud a világ tetejéről letekinteni és szenttelenül szemlélni az élet játékait, aki már megvívta a legnehezebb csatát: a saját a harcot saját maga ellen. Aki megmártózik a mulandóság habjaiban, de végül újjászületve lép ki a lét örvényeiből, s utána felszabadult megnyugvás lesz

úrrá rajta, mert már tudja, hogy ami időbe vetett, az mulandó, de ami fölötte áll, az múlhatatlan. Úgy él, mint egy virág: arcát a Nap felé fordítja, szívét kitarja s rábízta magát Teremtőjére. Tudja, hogy a halál nemcsak lezárás, hanem új kezdet is: a halhatatlanság küszöbe.

A melankólia és a derű ugyan egy töről fakadnak, mégis egészen más termést hoznak. A közös alaphang a mulandóság, de a feloldás eltérő: a melankólia önmagát őrizve bezárul, a derű önmagát feladva kitarul. A melankólia a mélybe, a derű a hegyre visz, s ez a távlat lentről nézve apró, jelentéktelen ponttá zsugorítja az embert, mégis felemeli, „mert csak akkor vagyok hatalmas, ha nem vagyok semmi”. A világtól eltávolodva lazul az idő szorítása, és az őszi napfény meglágyítja és leolvasztja a hétköznapok szennyes, kemény páncélját, s aki addig szüntelenül kergette céljait, az most az értelmetlen hajszát feladva megkönnyebbül és felszabadul.

Az első őszi napsugár hervadó szépsége szomorkás mosolyt csal a természet arcára, de a derű aranyfüstje is finoman a tájra borul. Bár túlzás azt állítani, hogy a melankólia a derűből él, de mindenképpen rokon vele, mert egy töről fakadnak: mindkettő a világ zajától távoli közös alaphangról zengi az elmúlás dalát, de míg a melankólia lágy moll hangzata a mulandóság fogságában gyötrődik, addig a derű diadalmas dúrja a mulandóságot maga mögött hagyva emelkedik az ég felé.

Bagoly, avagy...

Pécsi pannó

(RÉSZLETEK)

A török utáni újratelepülés egyik fontos dokumentuma az 1697-ben kezdett és 1746-ig szinte megszakítás nélkül vezetett Polgárkönyv. „*Ez a polgárkönyv Pécs szabad város egész közönsége előtt létesítettetett a Megváltónak születése utáni 1697. év augusztus hónapjának Szent Bertalan napján.*” Benne a polgárok kereszt- és vezetékneve, eredeti hazája, mestersége, mellékelve három nyelven a polgárokká válni kívánók számára kötelező eskü szövege. Akinek polgárjoga nincsen, s az esküt le nem tette, boltot, ipart, birtokot Pécsen nem szerezhet. És ömlenek az új hazát – vagy csak új lehetőségeket? – kereső telepések Ausztriából, Horvát-, Bajor-, Cseh- és Morvaországból, Boszniából, Dalmáciából, Bolgár-, Sváb- és Frankföldről. A XVIII. század folyamán alakul ki, hogy Pécs belvárosa jórészt magyar és német lesz, a Budai külváros bosnyák és német, a Szigeti külváros pedig magyar. Az iparosok és kereskedők zömmel németek, zsidók és magyarok. Az 1700-as évek eleji forrásokból megismerhetünk néhány örmény és görög, valamint Balkánról érkezett, hol ciprusinak, hol bolgárnak, hol meg egyszerűen szerbnek mondott „ciprovác”-ot is. A szőlőmunkások többsége ekkoriban bosnyák, a földművesek inkább magyarok.

„*Úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról.*” Szent István Imre herceghez írott Intelmei közül az egyik legtöbbet idézett. „*Az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő.*” Ha tudta volna a bölcs király, hogy kívánsága mennyire beteljesül! Az ország annyira soknyelvű, hogy már csak a fele magyar. Hol vannak azok az idők, amikor 1460-70 körül a kapzsinak és állhatatlannak mondott Huendler Vítus püspöki adminisztrátor elkíváncozott a színmagyar Pécsről, mondván, hogy méltatlanul kicsiny a jövedelme, ráadásul rosszul érzi magát, mert nem talál németül értő szolgákat? De ne siránkozzunk, nézzük a dolog jó oldalát. Mert nyugodtan mondhatjuk, hogy az újkori Pécs mindent, de legalábbis sok mindent a jövevényeknek köszönhetett. Littke, Hirschfeld, Höfler, Hoffmann, Ranolder. Híressé lett, hamisítatlan pécsi családnevek. Viselőik Lengyelhonból, Cseh- és Bajorországból, Európa szinte minden zugából jöttek. És hozták a lelkesedésüket, az energiájukat, a tudásukat. Csak néhány a kevésbé ismert nevek közül. A Hölblingek. Orvosok és gyógyszerészek. 1768-tól övük a Szerecsen, később Sipócz patika. Schaffer Béla. Az első igazi pécsi kávéházas. Zenekarokat szerzöttet, különös figyelemmel fordul a hölgyek felé. Programja egyszerű: „Tessék kimozdulni a konyhából, a szalonból, a nőegyletből! Tessék a közélet színterére lépni! Hölgyeim, tessék kávéházba járni!” 1890 körül előbb megnyitja Központi Kávéházát, tíz év múlva ő lesz az új Nádor szálloda és kávéház üzemeltetője. Weisz Samu kiskereskedő. Akinek a fia, Leopold, hús esztendőskorában, 1900-ban magyarosítja a nevét Fejér Lipótra. Greiner Mór. Egyik

lánya Pécs első orvosnője, a másik Péchy Blanka. Bernhard Antal. Technikus, mechanikus, hídépítő mérnök. Ahogy a Hazai és Külföldi Tudósítások írja: „*a talányos elméjű hazafi*”. 1818-ban imígyen szól róla a Tudományos Gyűjtemény: „*Bernhard Antal pécsi polgár anélkül, hogy a gőzhajó mechanizmusát valaha látta volna, vagy valamely angolnak útmutatására szorult volna, Bécsnél a mi Dunánkon kiállította az ausztria monarchiában készült legelső gőzhajót, ama fővárosnak bámulására, a magyarok dicsőségére.*” Egy darabig Pécssett élt, gőzhajóját a Dráva mellett építette, 1817 májusában Bécsben, 1818 szeptemberében Pesten mutatta be a szakértő bizottságnak és az ünneplő, kíváncsi közönségnek. A „Carolina” 1820-ban – igaz, csak rövid ideig – Pesten rendszeres járatként komphajót vontatott a két part között.

*

Egy 1788-as felmérés szerint – mely a városi tisztviselőkről és ismereteikről készült – a pécsi hivatalnokok jól ismerik az országot, annak jogrendszerét, politikai történetét, gazdasági ügyekben is járatosak. Általában beszélnek magyarul, németül, horvátul és latinul. Sűrű az ilyen minősítés: „*beszéli a divó négy nyelvet*”, „*az itteni négy nyelvet beszéli*”. Az etnikai sokszínűség természetesen együtt jár a soknyelvűséggel is. Svoboda Gáspár prágai származású zenetanár 1791-ben „*mindenben az előírásokhoz alkalmazkodik, beszél csehül, németül, latinul*”. Öt esztendő múlva az iskolai minősítésében már az is ott áll: „*Elég jól beszél magyarul.*”

A sokszínűség és soknyelvűség a XVIII–XIX. századi Pécssett magától értetődő, az élet minden területén megfigyelhető. A Boldogasszony-templom, vagyis a Havihegy kápolna tulajdonképpen az 1690. évi pestisnek köszönheti létét: fogadalmi templom és zarándokhely, német, horvát és magyar nyelvű szentmisékkal, éjszakai virrasztással. A török hódoltság alól felszabaduló városban már a felszabadulást követő évben, 1687-ben megtelepülnek a jezsuiták, akik figyelmet fordítanak a színházszásra és a zenére is. Az első úrnapi körmeneteket még a kormos falú házak közt, romos utcákon és tereken tartják, a katonai egységek tevékeny részvételével, díszlovások közepette. Az angyaloknak öltözött vagy „*más comico ruhákban*”, azaz jelmezekben parádézó diákok égő gyertyákkal, fáklyákkal, trombitaszó és dobpergés mellett vonulnak a hosszú menetben. Az oltároknál mindig több nyelven – magyarul, németül, horvátul – köszöntik az Oltáriszentséget. Egy 1716-os naplóbejegyzés, mely a nagypénteki körmenetről is tudósít, azt írja, hogy a keresztet hordozó, önosztorozó flagellánsok, a Krisztust és Pilátust, a farizeusokat és rómaiakat játszókat „*latinul, horvátul, magyarul és németül adták elő szerepeiket*”, és a szent sír négy oldalán jajveszékélő angyalok, akik a szenvedés keserű eszközeit tartották, „*ugyanezen négy nyelven buzdították a népet bűnbánatra*”. 1724-ben, tudjuk meg egy másik naplóbejegyzésből, minden vasárnap horvát és magyar miséket tartottak, és ami különösen érdekes, hogy a horvát miséken nemcsak orgona szólt, de vonószeneke is kísérte a horvát énekeket. „*Ez a horvátajkú népre nagy vonzóerőt gyakorol, különösen mióta majdnem mindig többszólamban is énekelnek.*” 1727 novemberében – Szent Alajos és

Szent Szaniszló ünnepén – a gimnázium ünnepségén megjelentek a városi polgárság és a különböző szerzetesrendek képviselői is, akik „három különböző nyelven ünnepi beszédeket tartottak”. A franciskánusok 1763-as *Historia domusa* szerint a nagyheti szertartás keretében Virágvasárnapon horvátul, Nagypénteken magyarul énekeltek a franciskánus testvérek a passiót. Adolf Grünhold, aki 1844-ben utazott Baranyában, és aki éppen szüretkor időzött a városban, idilli képet fest: arról áradozik, hogy míg „a völgyben szép, barna magyar nők ajkáról a magyarok búskomor dalai hangzanak”, addig a hegyoldalból „eleven szerb asszonyok vidám éneklése hallatszik, akikkel a szomszéd szőlőhegyen kedves német lányok látszanak versenyezni”.

Ahol soknyelvűség van, ott időnként kedélyes torzsalkodás is előfordul.

A kadétiskola 1901. szeptember 18-án tartott évnyitó szemléjét például megtisztelte jelenlétével Ferencz József, ám a fenség látogatása sem változtatta meg az intézmény hazafias szellemét: a hadapródok a következő esztendő március 15-i ünnepségein is vonakodtak elénekelni az osztrák császári himnusz, a Gotterhaltét. Az 1903. esztendei ünnep után két negyedéves hallgatót ezért büntetésből áthelyeztek Váradra. Miroslaw Krleza viszont bizonyára azon az 1904-es tanévzárón állt össze az ajakkal, amikor a horvát diákok tagadták meg a magyar himnusz eléneklését. Közülük hatot rögtön kicsaptak, aztán győzött a józan ész, horvát osztályt szerveztek, melyben a tanítás fele horvátul folyt.

Szép számmal éltek a városban zsidók is, így hát a XIX. század végi újságokban nem ritka az efféle apróhirdetés: „Egy a legjobb helyen lévő női imaszék az izraelita ünnepekre azonnal kiadó.” A török Pécs zsidó lakói eltűntek, odáballtak vagy elpusztultak, és később nem volt könnyű visszatelepedniük, mert a visszafoglalást követően, 1692 húsvét hétfőjén Radonay Mátyás püspök és a polgárok megesküdték, hogy attól fogva a városba csakis katolikus vallású embert engednek letelepedni. Igen ám, de más az eskü, és más a gyakorlat. 1827-ben a pécsi zsidók temetőt, 1843-ban imaházat vásárolnak, majd a Citrom utcában felépül első zsinagógájuk is. Müller Náthán dohánytözsdei elárúsító, azaz trafikos úr pedig vicclap figuraként is megelevenedik a Mecsek című újság hasábjain. Pécssett 1920 körül *A zsidó* címmel cionista lapot is kiadnak. A város gazdagodó zsidósága új zsinagógát akar, melyet a Kossuth tér – hajdan Új tér, aztán Majláth vagy Piac tér – keleti oldalán építenek fel. Itt is érdemes figyelni a rétegeket. A teret 1864-ben az Irgalmasok Rendházának kertjéből alakították ki, a zsinagógát az egykori dömés kolostor helyén emelték 1868-ban. A zsidó hitközség bízott meg benne leghamarabb, így hát itt építette fel első orgonáját Angster József.

*

Magyarok, németek, osztrákok, csehek, rácok, cigányok, zsidók. Négy évszázadon át jöttek, ömlöttek, csordogáltak délről, nyugatról, északról. Pécsset a veszedelem leggyakrabban dél felől fenyegette. A középkori város egyik viszonylag későn, 1428-ban alapított kápolnája volt a Szent Móric és társai kápolna. Javadalmasa több mint száz

éven át csakis olyan székeskáptalani kanonok lehetett, akinek az volt a feladata, hogy a délről szivárgó bosnyák bogumil eretnokség és Dusán cár szerb patarénusai ellen harcoljon. 1686, vagyis a török kiűzése után már nem mohamedánok és nem eretnekek, hanem katolikus horvát-bosnyákok menekültek Boszniából – gyakran ferences szerzeteseik vezetésével. A pécsi Gyüvés dűlő Szent Bertalan kápolnáját például ők, a bosnyák szőlőművelők építették, 1848-ban pedig a bosnyák iparosokból alakult nemzetőrség verte ki a Budai városrészből a szerb grancsárokat.

Horvátok, bosnyákok, sokácok, bunyevácok – nem könnyű eligazodni: időnként még a viselet vagy a kiejtés árnyalatnyi különbségei sem igazítanak el, így aztán előfordul, hogy az érintettek maguk sem tudják egészen pontosan, hogy tulajdonképpen kik is ők. *Kakutyik* és *Makutyik*, *Melákovicsok* és *Mulákovicsok*, *Násztáricsok* és *Telharicsok* – úgy száz évvel ezelőtt mind-mind a helyi bosnyákok gúnynevei. És akkor még nem is beszélünk a gránerekről. Ma már a született pécsiek közül is kevesen tudják, kik is voltak valójában. A kifejezés egyik módosult jelentése annyit tesz: remek bányászok. Mások szerint inkább veszedelmes verekedők. Hajdanán ha a Szabolcs-bányatelepen komolyabb kocsmái összetűzés kerekedett, az összetört bútorzatot látva rögtön azt kérdezték az arra járók: „Itt jártak a pécsbányatelepi gránerek?” A leghihetőbb magyarázat szerint Krajnából érkezett bányász telepések és utódaik, akik 1853 és 1925 között jöttek a városba. Krajnaiak, vagyis krainerek, gránerek, tehát szlovének. Mások szerint a kifejezés vegyes nációjú társaságra vonatkozott, németekre, cseh-morvákra, tótokra, vendekre és bosnyákokra, a közös az volt bennük, hogy mindannyian bányamunkások voltak, akik a határon túlról érkeztek. (Gránic, gránicer, gráner.) Hihetetlen, de volt olyan időszak, amikor az Amerikai Egyesült Államokból is érkeztek bevándorlók. Midőn az Első Dunagőzhajózási Társaság 1852-ben elkezdte kiépíteni bányabirodalmát, olyan mértékű munkaerő toborzás vette kezdetét, amelyet a környéken addig nemigen tapasztalhattak az emberek. Hetven év alatt tíz-tizenötezer lélek érkezett, egyebek közt Itáliából, Angliából, Hollandiából, néhányan még az Amerikai Egyesült Államok területéről is.

*

Egy pécsi naplóíró arra emlékezik, hogy 1922-ben megesett vele, hogy a Budai külváros utcáin bóklászva rosszkedvű, füstös képű, hosszú léptű, sötét öltözetű bosnyákokkal találkozott, akik szinte érthetetlené facsart magyarsággal borongtak afelett, hogy a szerb megszállás harminchárom boldog hónapja után mégsem a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták a várost.

Valóban érdekes időszak volt a szerb megszállás közel három éve. Valóságos sziget lett Pécs, mert a szerbek mindent elkövettek, hogy megnyerjék maguknak a lakosságot. Vagyis azt tették, ami ilyenkor a legokosabb: tulajdonképpen nem követtek el semmi igazán égbekiáltót. Így aztán pezsgő, színes, már-már szabad élet zajlott a városban. Mintha nem is Magyarországon lett volna a település. Katolicizmus, kommunista emigráció, nacionalista gőg és ostobaság, igazi, okos patriotizmus, avantgárd

irodalom és művészet szépen megfért együtt. A szerbek – ne feledjük, alig vagyunk a „vörös rémuralom” felszámolása után – hajlandók voltak a baloldalt, a kommunistákat is támogatni, azt remélve, hogy talán így sikerülhet a „fehér” Magyarországról leválasztani a várost és környékét. Hol máshol jelenhettek volna meg Magyarországon 1920-ban olyasféle vitriolos írások, mint amilyenek megjelentek Császár Géza pécsi *Grimaszában*? Az író-szerkesztő elfogultan baloldali ugyan, de a humora kitűnő.

Amikor az Ostenburg-különítmény – éppen a fehérterrortól írott cikkeik miatt – 1920. február 17-én valahol Dunakeszi határában kivégzi Somogyi Bélát és Bacsó Bélát, Császár így reagál: „*Bacsó Béla ölte meg Somogyit. A magyar fővezérlet politikai nyomozó osztálya hetekig tartó fáradhatatlan munkával kinyomozta a legutóbbi politikai gyilkosság tetteseit. Somogyi Bélát Bacsó Béla újságíró ismeretlen módon Dunakeszire csalta, ahol lelőtte. Hogy tettének élő szemtanúja ne maradjon, agyonlőtte magát. Az öngyilkosság után jelentkezni akart a fővezérségen, hogy Horthynak bódolatát fejezze ki, de időközben kiszenvedett. Az esetet megerősíti Prónay százados és gróf Salm főhadnagy vallomása, akik a Dunakeszin történt gyilkosságot pontosan megfigyelték a Baross-kávéházból. A fővezérség a nyomozást beszüntette, gróf Salmnak és báró Prónaynak a Szent Szentanú rend középkeresztjét, Bibó és Bene hadnagyoknak pedig a Páncélvonat rend ötödik kerekét adományozta.*”

A Kecskemét környéki orgoványi erdőben 1919 novemberében Héjjas Iván és emberei vezetésével vagy hatvan embert gyilkoltak meg. 1921-ben a kormány vizsgálóbizottságot küldött ki, mely kivizsgálta az ügyet, majd a kormányzó fölmentette a bűnösöket. És igaz, hogy Császár ezúttal sem tesz említést Szamuely és kisedded csapata korábbi hasonló működéséről, de azért a konkrét esetben nyilván igaza van, amint a pécsi Grimasz hasábjain így élcelődik: „*Az ügyész kijelentette, hogy az áldozatok az ügyészségi fogház rabjai voltak ugyan, de egy este megszöktek, előzőleg engedélyt kértek Héjjas Iván főhadnagy városparancsnoktól, hogy az orgoványi erdőben felakaszthassák magukat. Az öngyilkossághoz segédkezet nyújtott egy kirendelt csendőrszakasz is, Héjjas főhadnagy vezetésével. Később derült csak ki, hogy a halottak ezzel a tömeggyilkossággal Kecskemét környékén a Nemzeti Hadsereg számára élvezhetetlenné akarták tenni a levegőt. Az összes halottak ellen osztály- és felekezet elleni izgatás miatt eljárást indítottunk.*”

Befejezésül csak néhány a Grimasz rövidebb tréfáiból:

Válasz az Irodalmi ambíció jeligré: „*Írását elolvastuk. Ha ismét küld valamit, kérjük, ne írjon a papír mindkét oldalára, hanem egyikre se.*” Ál apróhirdetés: „*Szivarvégeket és más értékpapírokat keresünk nagybani vételre.*” És egy másik: „*Héjjas Iván fogorvosi rendelője és sebészeti laboratóriuma nyitva egész éjjel. Följelentésre házhoz megy!*”

A szerb megszállás időszaka 1921 nyarán véget ért, elkeseredett szeparatisták kis csoportja augusztus 14-én még kikiáltotta a Széchenyi téren a Baranyai-Bajai Szerb-Magyar Köztársaságot, melynek elnöke egy közepes horvát piktor, Dobrovics Péter lett. Egy hétig tartott a pütkösi királyság (köztársaság), aztán bevonultak a csendőrök, majd a Nemzeti Hadsereg is.

A NYÜGÖS, MOSOLYTALAN CIRFANDLI Tavernákról és borokról

„Csütörtökön reggel – írja a Pécsi Figyelő 1877. január 6-i száma – a Szent János-kút mellett egy hegypásztort találtak, kit azon éjen ütöttek agyon. A szerencsétlen embert, ki éjjeli tisztét teljesítve járt a szőlők közt, pincebetörésen kapott tolvajok ölhették meg hosszas tusakodás után. A gyilkosok csizmájától is megfosztották, de ott hagytak egy bányászlámpát, mely alighanem nyomra vezeti a rendőrséget.”

A pécsi szőlő, a pécsi bor mindig fogalom volt. Amikor az utolsó aranyágacska is letört – vagyis midőn utolsó Árpád-házi királyunk, III. András elhalálozott –, 1301-ben a pécsi ispotályosok már főzték a sört. Bort viszont már akkor is ezer esztendeje iddogáltak a pécsi polgárok. Úgy tartják a krónikások, hogy a szőlő és a kereszténység egy időben vert gyökeret Pannónia szelíd lankáin. Róma légionáriusai – ha akaratlanul is – utat nyitottak Jézus Krisztus híveinek. A szőlőművelést pedig – állítólag – a sirmiumi, tehát pannóniai születésű Marcus Aurelius Probus császár honosította meg valamikor 280 körül. Nehéz elhinni, hogy a kelták ne ismerték volna a szőlőt és a bort, de azt nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a tervszerű, nagy telepítések időszaka valóban a szerencsétlen sorsú pannon katonacászárra uralkodásának rövid időszakára esett.

Ez egy ilyen város. Bárhol kapirgáljuk is meg a földjét, keresztény vértanúk porladó csontjaira vagy szőlőre és borra utaló emlékekre bukkanunk. Vagy mindkettőre, együtt. Amikor például 1975-ben, kétszáz esztendővel az első ókeresztény sírkamra felfedezése után az alsó sétatér mesterséges vízlépcsőjének elbontásával építkezésbe kezdtek volna, mibe ütköztek rögvest a bontócsákányok? Az ókeresztény mauzóleum kápolnájának falaiba. És ki óhajtott teherautó parkolót építtetni a székesegyház főhomlokzata elé, a sétatér közepére? Az egykori Littke pezsgőgyárból létrehozott Borforgalmi Vállalat igazgatója. És mire bukkantak a régészek a kápolna alatt húzóódó sírkamrában? Egyebek közt egy szarkofágra, melynek faragott alakjai közül az egyik, egy gyermek, szőlőmetsző kést szorongat a kezében, egy másiknak pedig fonott gyümölcsös gyékénykosár található a lábánál. A termékenység és a hit jelképei, sietnek gyorsan a magyarázattal a farizeusok. Az ítélet napján minden keresztény lélek felámad, mert várják őt az édenkert zamatos gyümölcsei. Biztosan nekik is igazuk van, hiszen a szőlő Krisztus-jelkép is. Gabona és szőlő, kenyér és bor, test és vér: máris az oltáriszentségnél vagyunk. A szőlőtő maga is bibliai jelkép, a messiás és a keresztény hit szimbóluma. Szent Ágoston szerint Jézus Krisztus a kánaáni szőlőfürt, a szőlőprés pedig a keresztthalál. A középkori keresztény művészetben a rúdon függő, levágott szőlőfürt a keresztre feszített megváltó jelképe is. A tőke ültetésével kezdődő és a bor korsóba töltéséig zajló természetési és termelési munkafolyamat tehát egyben misztikus, jelképes értelmű szertartás is. Kultusz. Mindez igaz. A székesegyház manapság készített déli külső bronzkapuja is szőlőlevelekből, dús fürtökből áll össze. A sírkamrákban tekergőző indák levelei közt is szőlőfürtök kéklenek a falfestményeken. Az egyik kamrának nevet is adó festett korsó csőrénél ott a borospohár, ami megint csak

az eucharistiára, az oltáriszentségre utal. Mégis megkísért a gondolat, hogy a sírkamrák festményein dolgozó hajdani festő nem csak az üdvözülésre, hanem a törzshelyére, a hűvös tabernára, a savanykás borra és egy kis eszmecezerére is vágyódva gondolt, amikor egy forró nyári délután megtörölgette izzadt homlokát s letette szerszámain. A régi Sopianae sok-sok korcsmája közül az egyiknek talán éppen a temetővel szemközt ásított a bejárata: ha így volt, kiszáradt torkú mesterünk szomját oltani bizonyosan oda baktatott.

A római Pécs tavernáiban bevándorolt italicusok, szír íjászok, carp veteránusok daloltak, de folyt a bor, énekeltek, mulattak, duhajkodtak a későbbi századokban is. És művelték a szőlőt, a gyümölcsös kerteket. Az Árpád-korból is maradtak szép emlékei annak, hogy egyház és szőlő mindig is közel állt egymáshoz. Szent István 1015-ben kelt alapító oklevele szerint a pécsváradi apátság szőleiben több mint száz szőlőmunkás és hat kádár tevékenykedett. (A kádárok akkoriban még nem hordókészítők, hanem inkább kádasok, mert miként országszerte, úgy Pécs pincéiben is még vagy négy-ötszáz évig nem a hordós, hanem a fa- és cserépkádas érlelés dívott.) IV. Orbán pápa 1264-ben rendelte el az Úrnapja tiszteletét. Széchy Pál 1270 körül, bolognai tanulóévei alatt ismerte meg az úrnap liturgiát, pécsi püspöksége idején pedig Úrnap másnapjára rendelte a körmenetet. A vihartól és villámcsapástól való oltalomért esdő könyörgő felvonulást a Szent Bertalan templom plébánosa vezette, a menet a főtérről indult, majd kivonult a városkapun. Hová? Igen, a szőlőhegyek közé. Ahol a város szőlőbirtokosai és hívő lelkei a „régii keresztnél” felsorakozva, a papok könyörgő fohásza mellett arra kérték az urat, hogy kímélje meg őket, a várost és a szőlőskerteket az ítéletidőtől.

A Pécs környéki bor hírért, rangját mutatja, hogy a török hódoltság előtt nem a Tokajit, hanem a szerémségi és a mecseki borokat szállították Bécsbe is: 1530-ban a császári udvar teljes szükségletet pécsi borral elégítették ki.

*

Ahol folyik a bor, ott a kedély is hamar emelkedett lesz, könnyen jön a tréfa, könnyen csattan a pofon. 1737. július 26-án négy idős diákot csaptak ki a pécsi gimnáziumból. Hogy mi volt a bűne a négy zsványnak? Szentgyörgyi András, Árvai György, Jakobovics István és Vezebéli Ferenc este kilenc óra után táncolni merészelték a kocsmában. Mielőtt még megesne a szívünk a pécsi diákságon, nézzünk egy másik esetet. Az 1700-as évek derekán történt, hogy a városi éjjeliőr panasszal élt az úriszéken „az Deákok ellen”. Az éjjeliőr szerint a Budai-kapunál strázsált éppen, ahol a város egyik előljárója igyekezett volna befelé, de mert a diákok éppen ott zajongtak, hegedűszóval tartottak arra, hát figyelmeztette őket: „*Mondottam, fratres hátráljanak az hegedűvel, hogy Praefectus uram meg ne pirongasson engem*”. Csakhogy a muzsikás kedvű deákok nem hagyták magukat, a városi szolgára rontottak – „*Ebnek parancsol a Praefectusod, eb ura fákó!*” – kiáltották. „*Heten reám támogtak* – panasolta a derék ör –, *és egyiket megböktem az puskával.*” Akkor még valahogy elcsitult a dolog, de a bosszúálló ter-

mészertű diákok nem nyughattak, három nap múlva megint visszatértek a kapuhoz a szerencsétlen örhöz: „Jöttek reám először tizen, és csak truczra az hidon hegedültek és táncoltak, azután megint pörölni kezdtek velem azért az egy ütésért, szitkozódtak és azzal fenyegetőznek, hogy valahol találják, minden csontjaimat össze török”.

Hogy a diákok továbbra sem nyugodhattak, bizonyítja, hogy az 1800-as évek elején még mindig tiltják az iskolai ifjúság kávéházi és kocsmái tartózkodását, mulatozását. A gyakran áruhában dáridózó, táncoló, kötözködő diákokat olykor botbüntetésre, sőt korbácsolásra ítélik. Ha zeneszóval csatangolnak utcákon, tereken, az is kihágásnak számít. 1804. április 3-án például nagyszámú diákság jött össze a Tettyén. Vigan voltak, iddógtak, táncoltak, majd muzikaszó mellett aláereszkedtek lassan a városba. De nem ám hazafelé igyekeztek, hanem tovább a kocsmába, ahol aztán isten igazából fel is öntöttek a garatra. Fél éjszaka muzikaszó mellett bolyongtak a városban, ahol egyebek közt megzavarták a franciskánusok szokásos éjféλι zsolozsmáját.

Persze nem csak a diákok szerették a bort, szerették a tanárok is. Ki gondolná – micsoda skandallum! –, valaha még a líceum pincéiben is hamisították a bort. A város, hogy jó erkölcsének és borainak híret megőrizze, a főtéren, az iskola épülete előtt verette ki a hordók fenekét. A korabeli beszámolók szerint patakokban folyt a vizezett cirfandli a kopott macskaköveken. Ha már itt tartunk, ejtsünk szót Pécs nevezetességeinek egyikéről, a pécsi székes káptalan hajdani miseboráról, melyet valamikor a XVIII. század végén, a XIX. század elején honosítottak meg itt: a cirfandliról. A lokálpatrióta tükék szerint ez az itáliai eredetű szőlőfajta annyira pécsi lett, hogy ma már csak egyetlen helyen – Ausztria egyik borvidékén – természetik máshol a világon. A cirfandli és aranyló fehér bora egy időben már-már kihalt, szerencsére megmentették forró szívek és értő kezek. Akik ismerik a természet csínját-bínját, azt állítják, hogy még tőkén van, „a cirfandli nyugós és mosolytalan”. Figyelmet, törődést, szeretetet igényel. Mert kényes és nehezen ér. Emellett tömött, súlyos fürtjei miatt kifejezetten rothadékonny. De még ez sem elég: leggondosabb gazdáját is jó ha két-három évente örvendezteti meg szép termésel. A megszállottak, az ingyencsek mégis oda vannak érte, suttognak hozzá, mint szép szeretőjüket babusgatják, le nem cserélnék semmi pénzért. Hogy mi az oka a vonzalomnak? Mert jó évben – esküsznek rá a szerelmesei – a tokajinál is tüzezebb aszúval ajándékozza meg őket. Hálából még utcát is elneveztek róla: igaz, csak a város szélén, kint a Cserkúton.

*

Pécsett mindig talált nyitott helyet a szomjas ember. 1870 körül több mint kétszáz kocsmá működött a városban. A találóan Bagolyhoz címzett vendégfogadó hajdanán kifejezetten mozgalmas éjszakai életéről és garázda vendégeiről volt híres. Lássunk pár nevezetes helyet, nem korok vagy külsín szerint, csak ahogy jön, találomra. Kezdjük a Gambrinusszal és az Aranyhajóval. Rögtön eszünkbe jut a Fehér Elefánt, a Pelikán vendéglő vagy a Nádor. A Vadember, a Mátyás király, az orfeumként is ked-

velt Tündérvény vagy az Eldorádó. Aztán a Radocsay vendéglő, a Nick söröző, a gyönyörű nevű Kék Flaskó vagy a Fekete Ló. A hajdani Marhavásártéren a Fehér Farkas. Aztán a Bagó korcsma, a Kis Hanzikó, a Bableves Csárda vagy a Vörös Tribünhöz címzett korcsma, mely már az 1880-as évek óta hírhedt munkásmozgalmár hely volt.

Csak a szőlő, a kocsmák meg a bor. Lassan unalmassá válunk. Halljunk most már valamit a muzsikáról is. Mert ez a város nem csak boráról és gyümölcseről, de a zenei életéről, képzett muzikusairól is mindig nevezetes volt. Esténként szép előadások zajlottak, általában értő közönség előtt. 1721-ben például Orschiz György úgy berúgott a kocsmában, hogy duhaj kedvével nem bírva összetörte Egyed Mátyás hegedűjét. 1764-ben Czigány Ferkó és fia Gergely, mindketten muzikus cigányok, midőn „*későn estve*” hazafelé igyekeztek volna, szembetalálkoztak az utcán zenész kollégáikkal, az Anspach Vasas Német Regiment trombitásaival, akik úgy megörvendtek nekik, hogy azon nyomban erőszakkal beterelték őket egy Jenkner nevezetű vendégfogadós kocsmájába, ahol mindjárt olyan pofozkodásba és kődobálásba kezdtek, hogy még a borbélyt is ki kellett hívni a betört fejű, szerencsétlen muzikusokhoz.

Még Weöres Sándor pécsi témájú drámájában, a töröktől való felszabadulás esztendejében, 1686-ban játszódó *Kétfejű fenevadban* is minduntalan elő-előbukkan a szőlő meg a bor. Az egyik török vezér például így panaszkodik: „...*katonáink holtrészezen henteregnék – ámbátor a Korán megtiltá a borivást – mert a rác, sokác, bunyevác szőlősgazdákat és borárusokat nem engeded fölraggatnom a kerti fáikra. Mustosat fosnak a fejedre, te hüle! Értvel?*” Másutt meg Orkhán panaszkodik arról, hogy Dzsardzsip kipusztíttatna mindenkit: „*Főként a tükéket. Penig láttam, hogy a bort csak úgy dönti magába.*” A cselekményben is előfordul, hogy a pécsi pincéket feltörő horvátok úgy lerészegednek, hogy képtelenné válnak a harcra.

A város 1701. esztendei számadáskönyvéből kiderül, hogy már a XVIII. század elején is a boradó volt az egyik legjelentősebb bevétele. Alig takarodott ki a török, kurucok és rácok kóboroltak, prédálták fel újra és újra a várost. Ilyen bizonytalan időkben a bort még nem a szőlőkben, a prészázakban, hanem bent, a falak mögött tárolták. És nyilván árulták is. Talán így lehetett évszázadokkal korábban, a középkor vége felé is. Ez megmagyarázná a Pécs egyik legöregebb épületében, a Káptalan utcai nagypréposti ház kapualjában található XIV–XV. századi félköríves ülőfülkék szerepét is. A városi házak kapualjainak gótikus ülőfülkesorai – miként a középkori budai várban megmaradt hasonlóké is – arra szolgáltak, hogy ott bort, mustot, murcit kínáljanak a kimérési joggal is rendelkező polgárok, és kóstoljanak az oda betérők. Sok feltételezés létezik: éjszakai strázsák pihenőhelyének, a népes szolgálhad pletykapadainak is vélik ezeket a rejtélyes fülkesorokat. Nekem mégis az első feltevés tetszik a legjobban. Nem esik nehezemre elképzelni, amint kecskelábú asztalokat zöttyentenek a kongó kapubolt alá, mézes édességet, perecet, kis tálban fügét helyeznek a korsók és cinkkupák mellé, a gyertyafülkékben mécsvilág pislog, így teremt kellemes korcsmahangulatot az itókáját mérő polgár.

Mindez azonban csak találgatás. Az viszont bizonyos, kiderül ama 1701. esztendei számadáskönyvből, hogy a XVIII. század elején a pécsi kertbirtokosok a szőlő mellett a serbetnek nevezett gyümölcsle után is adót fizettek.

Adolf Grünhold, aki 1840 körül látogatott el Pécsre, így ír a szüreti előkészületek lázában égő városról: *„nagy volt az elevenség és a tevékenység. Az egyébként is vidám városnak most rendkívül barátságos volt a jellege, mert a szüretet népünnepélynek tekintik.”*

Lickl György János 1833-ban kérelmezi a káptalannál, hogy fizetéséhez egy kis bor járandóságot kaphasson: *„amelyért – írja a derék muzsikos – mindhalálig hálás leszek.”* Nincs oka hálálkodni, mert nem kap semmit. Hogy tudjuk, kitől tagadják meg a káptalan vezetői a kegyet. Johann Georg Lickl nem kisebb személyiség, mint a pécsi székesegyház karigazgatója, a város osztrák származású, de akkor már negyed százada Pécsen él, országosan is elismert zeneszerzője, aki, mint maga írja, *„számtalan misét, offertóriumot, gradualét, requiemet, Liberát és himnuszokat komponáltam, részben a kórus, részben a templom használatára.”* Nem akármilyen kéri azt a kis borocskát. Egy zeneszerző, aki a székesegyházon kívül is rendszeresen hangversenyzett, Mozart zenéjének legfőbb propagandistája volt. És nem kapja meg. Mert Pécsen a bor nem akármilyen dolog. Máskor a pécsi muzsikosok azon zúdulnak fel, hogy bor járandóságot *„ó bor helyett, melly rég időtül adatott, új bort elfogadni kellett, ezt egészségünk kárára...”*

Pécsen valaha minden a szőlő körül forgott. A város szépen megőrizte középkori utcaserkezetét: azt mondják, itt még a török sem rombolt, hanem épített. A városfalak egy részét mégis éppen a pécsiek maguk bontották le. Természetesen ennek is a szőlő az oka. A barbakánnál kezdődött a dolog. A szőlőkbe ugyanis a város Mecsek felé nyíló kapuján, az északi, úgynevezett Vaskapun lehetett a leggyorsabban kijutni. A nyugatra néző Szigeti kapun és a kelet felé nyíló Budai kapun is kiballaghattak a gazdák, de úgy bizony kerülővel értek a szőlőskertekbe. A barbakán melletti fal át-törése, az új utca nyitása a szőlősgazdák kedvéért történt.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a zárt pécsi patrícius réteg úgy tartotta, csakis olyan ember lehet minden joggal felruházott, igazi pécsi polgár, akinek van Pécsen szőleje. De szőleje meg csak annak lehet, akinek már a dédapja is minden joggal felruházott, igazi pécsi polgár volt. Hát kérem, ez a tüke. Aki nem érti, az nem lehet igazi pécsi polgár, csakis sehonnai bitang. És hogy mi az a tüke? Hogy honnan ered? Egyszerű, mint a kétszerkettő. A tüke nem más, mint a töke. Nem pénz, nem hatalom – szó szerint szőlőtőke. Így ejtették régen a pécsi és Pécs környéki emberek. Aztán a kifejezés tágabb értelmet nyert. Tüke az, akinek már az ősei is szőlőt birtokoltak és műveltek a városban. A tükék az igazi pécsi polgárok. Ők ismerik és szeretik csak igazán a települést, ők értik a város minden rezdülését, ezért aztán jogos, ha kizárólag ők minden ingatlan és minden jog. Vagyis akkor a tüke mégiscsak pénz, töke, hatalom. Olyan város sincs sok a világon, ahol a szőlőtőke szobrot kapott. Pécsen a Tüke díszkutat néhány évvel az új ezredforduló előtt avarták fel a Citrom utca nyugati szakaszán, a déli városfal egy megmaradt darabkája előtt. Anyaga ter-

mészetesen pirogránit, zöld eozin mázas betétekkel. A Tüke-díj, amit az a pécsi polgár kaphat, aki különösen sokat tett városáért, a Tüke kút kicsinyített mása.

Hogy a „tükézés” mennyire élt még a XX. század elején is, és hogy mennyire vették komolyan, arra jó példa a Pécsi Ciszterci Diák című lapban 1935-ben megjelent dolgozat részlete: *„Ha két tüke szembetalálkozik a járdán, képesek hosszabb időt szótlánul eltölteni egymással szemben, és azon töprengeni: vajjon én lépjek-e le, vagy lelép a másik, hogy utat engedjen? Végre mindkettő dönt, és egyszerre lépnek le a járdáról. És megint ott áll egymással szemben a járda mellett két töprengő tüke.”* A diákok élcelődése helyén való, de azért a tükék nem voltak tökkelütöttek. Pécsen éppen ők, a Mecsek déli lejtőin – a Donátuson, Bálicson, Deindolban, Szókón – szőlőskerteket birtokoló módos gazdák tettek szert annyi feleslegre, hogy az iparba is fektethettek. Az város első manufaktúráinak többsége a szőlő, a bor jövedelméből halmozott tőkéből keletkezett.

POMAGRÁNÁT, FIGE, MANDOLA és negyvenhét-féle körte egy napon

Az a város, amelyikben szenzáció lehet, hogy egyik kertjében hét darab szép alma beérett, az a város nem elveszett város. A Pécs című hetilap 1882-es évfolyamának második számában, a Különfélék rovatban találok: *„Novemberi alma. A Makár utca 19. számú ház kertjében hét darab úgynevezett párizsalma termett novemberben. Csodálni kell őket, olyan szép példányok.”* A helyzet nem változott, mert amikor százhuszonöt esztendővel később Pécs világhálós oldalait böngésem, rendre botlok olyasféle hírekbe, mint az, amelyikben arról tudósít örvendezve a „szenvedelmes kertész”, hogy kertjében végre beérett a gránátalma. Egy másik cikk írója lelkendezik, hogy másodszor is beérett a füge a Mecsek déli oldalán. *„A mézédés gyümölcsöt a napokban újra szedhetik a pécsi családi házak kertjeiben, ahol a fügefákat már hosszú ideje nemcsak dísz-, hanem haszonnövényként is ültetik. A Magyarországon egzotikusnak mondható fák bő terméséből először a nyár végén lehetett enni, a füge azonban az enyhe, napsütéses szeptemberi és októberi időjárásnak köszönhetően most ismét megörvendeztette kedvelőit.”* A cikkekéből az is kiderül, hogy a gyümölcs nyersen és aszalva is fogyasztható, kitűnő lekvár készíthető belőle, de a fügebor és pálinka sem éppen megvetendő itóka. Az érett füge olykor a pécsi vásárcaarnokban is megjelenik, a termelők általában szemenként értékesítik.

A sokáig Budapesten dolgozó, 1874-ben Bécsben született francia-cseh-magyar, magát egyszerűen közép-európai polgárnak valló tudós, Raoul Heinrich Francé azt mondja, hogy ahol a szelídgesztenye termőhatára húzódik, ott elkezdődött a Dél. A talaj mikroszkopikus méretű élőlényeknek tudora ezzel Pécsen is a Délhez sorolja, hiszen tudjuk, hogy a várostól valamivel északnyugatabbra, Zengővárkony határában terül el az a védett ősgesztenyés, melyben háromszáz-négyszáz éves fák is terebélyesednek, s amely Magyarország legnagyobb szelídgesztenye erdője. Hamvas hogy is

mondja? Hogy Pécs és környéke a Dél géniuszának befolyása alatt áll. Legközelebbi rokona Dalmácia, Isztria, Provence. Pécs és környéke északnak háttal áll, nem Budapest vagy Bécs, hanem Róma és Athén felé tekint. Hunfalvy is a szőlővel, a kertekkel, gyümölcsökkel kezdi: „Pécs város szelíd éghajlatú, gazdag és változatos növényzettel ékesített, gyönyörű vidéken épült. Szép szőlőkkel és gyümölcsökkel, mandola-, birsalma-, fige-, gesztenye-, olaj-, barack és másféle nemes gyümölcsfákkal beültetett előhegyek alján körszínileg épülvén, hosszan terül el keletről nyugatra.” De menjünk messzebb az időben. A híres török krónikás, Dzsélálzáde Musztafa a XVI. század derekán azt írja, hogy a város „egész környéke kert és rózsaliget”. Száz esztendővel később egy másik török, a már említett Evlia Cselebi úgy lelkendezik, mintha a kertjeiről nevezetes, híres andalúz városról, a mór Granadáról írna: „Minden házban szőlők, kertek, vízmedencék és szökőkutak találhatóak.” Pécs kertjeit dicsérve beszámol arról is, hogy amikor a Szigeti kapu közelében az alajbég (bég-helyettes) házában vendégeskedett, a házigazda egyetlen nap negyvenhét-féle körtét szolgáltatott fel neki, és legnagyobb csodálatára „mindegyik más zamatú s édes-csípős levű és kellemes illatú körte volt”. Csak egy évvel a körtekedvelő török után, 1664-ben, a költő Zrínyi téli hadjáratával járt Pécsen herceg Esterházy Pál. „Igen kellemes vidéken fekszik – írja –, sok tiszt és katona állítja, hogy ilyet Magyarországon még nem látott. Földje mindenütt gabonában, takarmánynövényekben bővelkedik, kedves patakokkal ékesíti a réteket, s a gyönyörű szőlőkertek nemcsak szőlővel vannak tele, hanem különféle gyümölcsfákkal is, láthatók itt almás-, veteményes- és dinnyés kertek, sőt bővelkedik a vidék fürdőikben felhasználható meleg vízben is.”

Nincs a városnak olyan krónikása, aki a szőlőket, kerteket, gyümölcsösöket megemlíteni elfelejtené. Sokan elmondták már Pécsről, hogy déliesen befelé fordul, udvarai a Balkán zártságát idézik. A belváros ódon utcáin csavarogva én is rendre azon kapom magam, hogy mintha Granadában, az Albaicín városrész zárt kertjeinek, a *carmeneknek* világában lennék, úgy próbálok meg belesni a rácsos kerítések, repkényvel és vadszőlővel befutott, magas kőfalak védte udvarokba. És amit látok, az nagyon is élhetőnek látszik, mert a zártság itt nem jelent zsúfoltságot. A belvárosra a lazán települtség jellemző: a polgár visszavonul, kizárja az idegent az életteréből, nem engedi, hogy a szájába lássunk, de mégsem szorítja magát szűk terek közé. Már a középkori város is ilyen volt, napfényes és szellős udvarok, kertecskék szövete. A szőlők, gyümölcsös- és sáfránykertek beszivárogtak a házak közé. A belvárosban máig jellemző, hogy a zárt homlokzatok mögött viszonylag nagy kiterjedésű belső kertek rejtőznek. Kertek, ahol a polgár olt, bújtat, metsz és keresztvez, ágyaz és betakargat, árgus szemmel óvja, lesi, ápolgatja kedves növényeit. Kertek, ahol novemberben gyönyörű párizsalma terem, ahol egy évben kétszer szolgál gyümölcsével a füge, ahol beérik a gránátalma. A XIX. század derekán Fényes Elek is említésre méltónak tartja, hogy a belvárosi házak „csaknem mindnyájának van udvara, kertje”. Ez is erősíti a mediterrán hatást.

Ha már a „pomagranátnál” tartunk, nem állom meg, hogy ne figyelmeztessem az olvasót: hogy, hogy nem, ismét a kereszténység nálunk! Némely ősi szerzők

ugyanis a gránátalmát a korai keresztény egyház jelképének tekintik. *Punica granatum*, a Kelet, az ezeregyjé nevezetes gyümölcse. Leveléből valaha hűsítő sörbetet, sőt bort is erjesztettek, esküdtek rá, hogy gyümölcse kitűnő aphrodisziakum. Fanyar ízű virágát háremhölgyek rágcsálták, hogy szép lilára fesse nyálukat, megszínezza nyelvüket, felfrissítse, üdévé tegye leheletüket. 1578-as Herbáriumában Mélius Péter is megemlíti, hogy húsából kitűnő üdítőitalt préselnek. Az Énekek énekében a völegény tilalmas kerthez – tehát az édenhez – hasonlítja mátkáját, olyan kertecskéhez, melyben ízletes gránátalma várja az arra érdemest. Pécssett több mint kétszáz esztendeje létezik a gránátalmához címzett patika, az irgalmas rend gyógyszerháza. A betegápolók szerzete – melynek emblémája a gránátalma, és amelyet Granadában, a gránátalma városában alapított 1550-ben Istenes Szent János –1796-ban építtetett új temploma mellé gyógyszerházat.

De azért nem csak az egzotikus déli gyümölcsök és a zamatos körték, novemberi almák tették nevezetessé a város gyümölcskertészeit. Tüskés Tibor például az őszibarackról zeng ódát: „*A mecseki őszibarack nevének említésére – írja –, aki egyszer már ízlelte, összefut a nyál a szájában. Lehetnek Toscanában nagyobb barackosok, szedhetik az olasz barackot kacscsal együtt, a mecseki barack íze páratlan.*” Lehet, hogy városa őszibarackjával elfogult a szerző, de azért lehet valami abban, amit állít, ha egyszer a piros héjú, aranyárga húsú pécsi Dixired még az 1970-es években is aranyérmet nyert a hamburgi kertészeti fesztiválon. Azok az ínycsemegek, akik értenek a gyümölcsökhöz, nem csak betűket, nem csak szavakat, hanem ágaskodó vesszőket, cseperedő, virágba boruló fákat, kíváncsan gömbölyödő, bársonyos bőrű, csábítón illatozó gyümölcsöket látnak, ha sorolni kezdem: Alexander, Bársonypír, Ford, Mariska, Május virága, Napsugár, Nektár.

*

Az Első Pécsi Gyümölcs- és Virágkiállítást 1846-ban szervezték. Hogy miként támadt a gondolat? Szép történet. Kiviláglik belőle, hogy minden mindennel összefügg. Az orvosokkal és a természetvizsgálókkal, vagyis a tudósokkal kezdődik. És egy bolondos kedvű gróffal. Aztán persze kell egy remek fogadó is, mert minden valamire való történet fogadóban vagy kuplerájban kezdődik (illetve végződik). Esetünkben a jeles hely a Fehér Hattyú, mely akkoriban Király utca 15. szám alatt működik. Jó hely volt a hajdani Fehér Hattyú, megfordult benne a reformkori Magyarország minden jellegzetes figurája: mulattak itt helybéli diákok, messziről jött jurátusok, szórták a pénzt megyei urak és dámák, degeszre tömött erszényű eszéki és zágrábi bankárok, piszkálták az íztelen köleskását Mózes vallásán lévő, gyomorhajos vigécek, megfordultak a falai közt unott földesurak, kopott kis színésznők, nyughatatlan költők, rác hajósgazdák és módos sváb parasztok, zsupori céhmesterek, szerencséjüköt kereső taljánok, mogorva morva bányamérnökök, görög sáfárok és cseh professzorok. Vidám mulatságok, farsangi maszkabálók, zenés műsorok, pompás céhünnepélyek, hetedhét országra szóló lakodalmak színhelye a fogadó. 1845 augusztusának derekán

pedig a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók tartják itt országos és nemzetközi vándorgyűlésüket. A Fehér Hattyú épületét és nagytermét a jeles alkalomra pazarul feldíszítették: dézsákba, cserepekbe ültetett élő növények sorakoztak a tornácra, a folyosókon, virággal ékesítették a falakat, a lépcsőfordulókat. Szalagos koszorúk, füzérek lógtak mindenütt, pántlikás csokrok díszlettek öblös vázákban és korsókban. A virágdíszbe öltöztetett fogadó látványa ihlette a gyümölcs- és virágkiállítás tervét is. És a bolondos gróf? Hogy neki mi a szerepe? Batthyány Kázmérnak hívják, jó kedélyű férfi, nagy emberbarát, aki az országban az elsők közt, önszántából szabadítja fel a jobbágyait. Szereti a tudományt és szereti a tréfát. Ő a ludas abban is, hogy Villánykövesd faluban futótűzként terjed a hír, hogy kitört a Szársomlyó szunyadó vulkánja. Ami riadalmat kelt az egyszerű emberekben, és valóságos pánikot a tudósokban: mert a Szársomlyó kúpja ugyan megszólalásig hasonlít egy kialudt vulkánra, de valójában nem bazaltból, hanem mészkőből épült. Mediterrán hangulatú tájhoz latinosan könnyed lélek illik: a huncut gróf éppen a konferenciára összecsoportított öt-száz neves természettudóst és orvost akarja rászedni. A Pécssett vándorgyűlő tudós kompánia a fürdőjéről akkortájt elhíresülő Harkányba is ellátogat, a gróf pedig több mint száz öl tűzifát hordat a hegyre, s gyűjtat fel a díszes gyülekezet tiszteletére és megrökönyödésére. Feketén füstöl a nedves fa, a móka fényesen sikerül, és a habókos gróf engesztelésül elkocsiztatja a lóvá tett magisztereket a Szársomlyó lábánál fekvő Villánykövesdre, ahol a tudós urak végigkóstolhatják a pincesorokon Villány hegyének legzamatosabb nedűit. Egy év múlva pedig megnyílik a Nemzeti Kaszinóban az Első Pécsi Gyümölcs- és Virágkiállítás, ugyanakkor Liszt Ferenc második pécsi hangversenyét tartja a szomszédos Fehér Hattyú dísztermében.

Pécs mindig is szerette a fákat, növényeket, virágokat. 1896-ban a honfoglalás ezredévi ünnepére fákat ültetett a város: magányos emlékfákat és csoportokat, leginkább kocsányos és kocsánytalan tölgyet. Az erdőhivatal legfőbb tisztviselői a „*Kozári gunyhó melletti szép tisztáson*”, mértani alakzatban ültettek számos huszonkét esztendőes hársfát, közülük pedig valamivel fiatalabb diókat.

Macskakökilövő ágyú a hozzá tartozó macskakővel

Ezt az átmeneti műfajú, nehezen besorolható könyvet sokféle fénytörésében értékelik majd olvasói. Más érzékenységgel nézhetik a fogyatkozó számú kőszegi kortársak, akiknek ismerős lesz egy-egy esemény, épület, szomszéd, rokon. Más (is) látnak azok a fiatalabb helyiek, akik hallomásaikat vethetik össze a leírtakkal. Hogyan érezhetné ezt a távolabb élő befogadó? Lényeges árnyalatokban tér el a semleges értékelők, a katolikus és evangélikus vallásúak, illetve a családtagjaikat, hitsorsosaikat elvesztő zsidó felekezetűek benyomása. Nem ugyanarra lesznek érzékenyek a helytörténet után érdeklődők. Más miatt forgatják haszonnal a korszakot kutató történészek. Mégis van közös nevező: a félezer oldalnyi feljegyzés és a százötven oldalas melléklet mindenkinek tanulságokkal, emberi sorsokkal, egyéb forrásokból aligha megismerhető gazdag ismeretekkel szolgál. Megelevenednek a kőszegi mindennapok: a világi események ugyanúgy, mint az egyházi javakkal, az építkezési tervekkel, a ma már elképzelhetetlenül megszervezett, változatos hitélettel, a személyi- és pénzügyekkel kapcsolatos információk. Hallunk a Katolikus Legényegylet, a KALÁSZ, a KALOT, a KLOSZ, az Oltáregylet működéséről. Körmenetek és más egyházi szertartások elevenednek meg. Tanúi leszünk a Jézus Szíve-templom hangosításának, a háborús célokra lefoglalt harangok elszállításának, Hász tábori püspök „szent” beszédének, a nyilas főispán szavainak. 1944. március 19-én halljuk a bevonuló németek intézkedéseit. Érzékeljük, hogy a csendes település a „*lárma város*” lesz. Látjuk a vánszorgó deportáltakat, akiket „*állítólag >hős lelkű < nyilasaink rúgásokkal is*” segítenek; később a Guba-hegyen a bombatölcsérek verméig szállított hullákat. Átéljük a szovjet csapatok közeledése előtti riadalmat, érkezésüket és fogadtatásukat. Előttünk ég le, majd épül újjá a kálvária. Feltűnnek a kétségbeesett menekülők, az utolsó pillanatokban is reménykedők, a csodafegyverben hívók, az áldozatok és a pálfordulások örök képviselői. Kitelepítettek, karrieristák, a hűség, az emberség, a gyávaság mindennapi példái. A helyi eseményeket átszínezik a bel- és külpolitika hírei, vélelmei. Értésülünk a katolikus egyház vezetőinek és a hatalom gyakorlóinak kapcsolatáról. Mit gondolhattak nyugati végeken Teleki Pál halálhíreről, hogyan fogadták Horthy rádióbeszédét? Mi történt a nemzetvezető születésnapján? A keleti frontról hazatérők hallgatnak, vagy elképesztő történeteket mesélnek. Előbb még az került szóba, mire készüljön a katolikus egyház amerikai győzelem esetén; később az válik égető kérdéssé, hogyan viselkedjen a szovjet megszállási övezetben.

Az említett műfaji kérdés azért fontos, mert befolyásolhatja az értékelést. A kézirat, átírat háttéréről informatív bevezetőjében Pál Ferenc szól. Eszerint az apátplé-

bános minden bizonnyal historia domusként kezdte jegyzeteit. Belső használatra szánhatta, nem a nyilvánosságnak. Az indító elhatározás később részben átalakult. Bár nem vált klasszikus vallomássá, hű tükre lett a másfél évtizednek. „Napló nélkül” – mondhatnám némi túlzással. A szerző sok esetben kivonta érzelmeit a történetek rögzítése során. Szerencsére nem mindig. Így az események leltára mellett egy érzékeny, gondolkodó, egyházához lojális, félelmeit, aggodalmait sem tagadó személyiség képe bontakozik ki. A megszorítás mindenképpen szükséges. Több alkalommal szinte érthetetlen az a tárgyyszerűség, visszafogottság, amely beállítódását, ezzel együtt stílusát jellemzi. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a feljegyzések szerzője egyúttal meseíró, költő, műfordító, a kortárs irodalom több alakjának személyes ismerőse. Az élet nagy dramaturg. Akkor is, ha a szerző nem szépirodalmi szándékkal rögzíti tapasztalatait, hallomásait. A kiváló megfigyeléseket tartalmazó, jól ellenpontozott kis történetek akarva-akaratlanul a kor leleplező groteszk, abszurd „egyperceséivé” válnak.

*

Székely László 1937-ben, Kincs István prelátus nyugalomba vonulása után pályázta meg a kőszegi plébániát. Bár dr. Nagy Miklós polgármester is támogatta, megválasztása nem volt egyszerű. Feljegyzéseinek első felében – az 1938-as események összefoglalása során – rögzítette korai benyomásait, jellemezte ellentmondásos elődjét. [Kincs István halála és temetése előtérbe hozta működésének, vállalkozásainak vegyes megítélését. A helyiek és az egyházmegye több vezetője szerint tekintélyt szerzett sokirányú munkájával. Mások az általa elkövetett gazdasági visszaéléseket nehezményezték. Véleményük képet ad a kor érvelési módjáról, mentalitásáról. Közülük az Emericanum könyvkereskedés üzletvezetőjéről szólót idézem. 1942. május 22-én ezt írta róla Székely László: „*megszerette azokat az üzleti eszméket, melyeket Kincs oly nagy hévvel hirdetett: erőssé kell tenni a katolikusokat anyagiakban, nem szidni kell a zsidót, hanem fölvenni a versenyt vele pénzügyi téren, kereskedelemben.*” (154.)]

Az 1939. év krónikája szeptember 1-jén, Lengyelország megtámadásának napján kezdődik. Kőszeg vegyes nemzetiségű lakossága nem egységesen fogadta a híreket. A naplóíró rendszeresen kitért a németajkúak viselkedésére. Szokásjogukat védte a magyar szélsőségesek ellen. 1939 novemberében híveiből utcamegbízott-rendszert alakított ki; folyamatosan tartotta a kapcsolatot a város vezetőivel, a környező településekkel. Rendkívül alapos volt; nemcsak a katolikusok és evangélikusok hangulatáról, a gyónók, áldozók létszámáról, a pénzügyi helyzetről, hanem az egyes rendezvények látogatóiról, meghívottjairól is részletesen beszámolt. Másokhoz jóindulattal közeledett, nem a hibákat, nem a jellem fogyatékoságait kereste. Ritkán ítélkezett. Többnyire „*megértő módban*” beszélt. Jellemzéseinek egy része ezzel együtt, illetve éppen ezért minősülhet visszásnak. (Magam is sokszor meglepődtem rajtuk.)

Érdemes figyelni a Székely említette „*mentő körülményeket*” is. A MÁV állomásfőnökről például így vélekedett 1939. december 5-én: „*Derék, fanatikus magyar*

ember, öt-hat gyermek apja, egyik pálos kispap. Tavalý az anyagi gondok és a nyilas agitáció elcsavarták a fejét, de már föleszmélt...” (42.) Hasonló megjegyzései sokat elárulnak a feljegyzések írójáról, aki szándékai szerint nem kívánt politizálni. De kritikus időkben (és melyik év nem volt az?) vajon hol végződik a magánélet, a katolikus közösség szolgálata, és hol kezdődik az a nyilvános szereplés, amely szükségszerűen érintkezik a hatalomgyakorlással, a tömeg befolyásolásával?

Az apátplébánosnak voltak ugyan fenntartásai vitéz dr. Nagy Miklós nézeteivel kapcsolatban, de a városfejlesztés terén végzett munkáját, nyugtalan, tervező lényét, egyháztámogató lépéseit értékelte. Vele kapcsolatos mondatai különösen meghökentetőek akkor, amikor egybemosódnak saját gondolataival. A polgármester reményei szerint a városban letelepedő pálosok életet vinnének a Kálvária-templomba. Ideköltözésükkel kapcsolatban ez szerepel 1940. május 20-ai bejegyzésében: *„A hegy tövében áll az Eisner-villa, zsidó tulajdon. Ha államosítják, olcsón megszerezhető, akár a pálos noviciátust is ott rendezhetnék be. Újabb attrakció lenne Kőszeg számára.”* (62.) Az olvasó nyilván elgondolkodik azon, hogy a megállapítás hogyan egyeztethető össze a tízparancsolat betűjével és szellemével.

1940. december 1-jén az Actio Catholica kiadványairól szólva említette, hogy német világ esetén a katolikus papok alighanem Dachauba kerülnének. Németországból és a megszállt Ausztriából riasztó hírek érkeztek a náci egyházpolitikáról. A helyi viszonyok is alkalmat adnak a riadalomra. A rendőrkapitány a Volksbund rejtőzködő híveiről és erősödő egyházkritikájáról tájékoztatta.

Székely igazságérzetére, kiállására több példa is akad. Jellemző, hogy ezeket milyen módon említette meg. A felekezeti segélyek szétosztása körüli vitáról ezt írta 1941 novemberében: *„Valaki szóba hozta, hogy a zsidóknak semmit sem kellene adni. Én ellene nyilatkoztam: a zsidók időközben nem lettek gazdagabbak, s a vallási élet nélkül nem lesznek jobbak.”* (137.)

Az egyháziakat és a világiakat is gyakran jellemezte szónoki képességükkel, orgánumukkal, előadásuk, prédikációjuk hatásával. A tábori püspökről 1942. március 4-én megtudjuk: *„Meg is eresztette hatalmas hangját úgy, hogy még a postáig is kihallatszott, mégis hiányzik beszédéből a konstrukció, voltaképpen csak két billentyűt ütöget, s mintha figyelmének központjában nem a téma állna, hanem saját szónoki énje. Talán kár is leírni, hogy ez a különben nagy intelligenciájú és jó ember milyen vad, fanatikus hitlerista eszméket hangoztat. A papír belesápadna.”* (148.) Saját igehirdetéseit, felszólalásait, köszöntőit rendre önkritikusan értékelt.

A zsidó felekezetűekkel kapcsolatban alapvetően a megértés, a segítő szándék jellemezte. Az, hogy róluk szólva milyen fordulatokat, olykor távolságtartó megállapításokat használ, iskoláztatásával, egyházi feljebbvalóinak felfogásával is összefügg. Ezek a részletek különösen beszédesek. Itt minden fordulatnak kiemelt jelentősége van. Azért idézek belőlük hosszabban, mert érzékeltetni szeretném azt a bonyolult viszonyrendszert, amellyel Székelynek számolnia kellett. Dr. Links Izák rabbi látogatását így idézte fel 1942. február 1-jén: *„Megköszönte, hogy – mint hallotta – részvétellel szóltam a zsidók szenvedéseiről. Különben is úgy véli, hogy a papság barátja*

a zsidóságnak. Ezt a mondást kissé kiigazítottam arra, hogy a papság barátja az emberszeretetnek, és azt vallja, hogy a cél nem szentesíti az eszközt.” (146.)

Fél évvel később a Kőszegre vezényelt munkaszolgálatosokról szólt. Akadt, aki most tudta meg zsidó származását. Közbenjárt érdekükben, hogy részt vehessenek a katolikus istentiszteleteken. A velük szemben érzékelhető közhangulatról megemlítette: „Egyes nyilasok bűdösölik őket a templomban.” (161.) A hithez való viszonyt fontosnak tartotta jellemzéseiben. Bass gyárigazgatóról megemlítette: „Különben pompás zsidó, okos, előzékeny, munkásszerető, tud magának barátokat szerezni. A gyári lelkigyakorlatok vezetésénél a legnagyobb előzékenységet tanúsította.” (164.)

1942. december 8-án „kitűnő, energikus, merész tetterős” emberként emlékezett dr. Nagy Miklósrá, akit korábban Újvidékre helyeztek polgármesternek. Kőszegi működését és személyiségét is kedvezően értékelte, bár hozzátette, hogy olykor autokratának tűnt fel. [Egy későbbi bejegyzéséből kiderül, hogy 1942-ben az ő meghívására tartott lelkigyakorlatokat Délvidék központjában. Megjegyezte, hogy a német származású polgármestert áthatotta a germán ideológia; Hitler rajongó híve volt. Székely hálával gondolt arra, amit tőle kapott az egyház. (207.) Azt nem tudjuk meg, hogy ő miként érezte magát újvidéki látogatása során. Beszélgetéseikben vajon szóba kerültek-e a hideg napok? 1946 telén a jugoszláv fogságba került, háborús bűnösként ítéletére váró Nagy Miklósrá emlékezett. Korábbi benyomásai mellett egy lényeges mentő körülményt is említett: „Pedig a szörnyű újvidéki vérengzések napjaiban maga kérte az esperessel és a főispánnal együtt a szörnyűségek azonnali megszüntetését, s eredménnyel.” (341.)]

A feljegyzések visszatérő szereplői a munkaszolgálatosok. Amikor róluk szólt, egyszerre érzékeltette helyzetüket, és nézett szembe saját lelkiismeretével. Jellemzte a kőszegi polgárok, illetve a katonák viselkedését. 1942. december 15-ei bejegyzésében többek között ez olvasható: „Én sem tehetek semmit, legtöbb, amit tehetek, hogy jószágot, szeretetet, részvétet tanúsítok azok iránt, akik bizalommal jönnek hozzám. [...] A városban sok ellenőrizhetetlen hír kereng, mondják, hogy durva a bánásmód a munkaszolgálatosok iránt, beléjük rúgnak. Századosuk, valami Fűkő nevű – állítólag elmebetegintézetben is volt –, gyűlölettel van irántuk.” (184.) Ugyanitt megemlítette azt is, hogy a katonák szerint nem is olyan rossz a helyzetük. Élelmezésük is megfelelő. Links Izák, a „tiszteletre méltó, pátriárkaszerű” rabbi másként tájékoztatta a megalázó állapotokról, a durva bánásmódról. Vele kapcsolatban a katolizálás is nyomtatékosan szóba került. Arra kérte az apátplébánost, hogy utasítsa el az áttérést kérőket, ugyanis szándékuk nem tiszta: „az ilyen egy sem vallásos, hiszen a Bibliában és a maga vallásában mindent megtalálna, s nem szükséges kereszténnyé lennie.” (190.) Székely nem tagadta meg a lelki segílyt, a tábori lelkész engedélyével, olykor kockázatot is vállalva, igyekezett segíteni az elesetteken. Megjegyezte: „az áttérni vágyó zsidók szándéka 80%-ban nem vallási motívumra megy vissza, de az őszinte megtérésnek megvan a jogosultsága.” (190.)

A háborús áldozatok „tálalása” a belpolitikának, a tömegtájékoztatásnak mindig, mindenhol fontos kérdése. A doni áttörés idején a magyar kormány az egyházakat is

igénybe vette, hogy a katasztrófa döbbenetét enyhítse. Az 1943. február 2-án keltezett bejegyzésben ez áll: „*Súlyos veszteségekről értesülünk, sok gyászhirre lehetünk elkészülve. Erről a püspöki hivatal is értesített bizalmasan, s buzdított arra, hogy a híveket is kellőképpen készítsük elő, nehogy a váratlanul érkező gyász hírek bomlasztólag hassanak.*” Jellemző, hogy az ehhez hasonló tényekről csak elvélve mondott véleményt. (195.) 1943 októberében a püspöki hivatal értesítette arról, hogy a kőszegfalvi templom harangját hadi célokra elviszik. Őt arra kérték, hogy csitítsa a híveket, és ne tartson búcsúztató szertartást. (226.) 1944. május 19-én a Jézus Szíve-templom harangjaira is sor került. A hatmázsás nem fért ki, ezért előbb darabokra kellett törni. (248.) Azt hiába keresnénk, hogy mit gondolt, érzett ezzel kapcsolatban.

Székel Lászlónak szembesülnie kellett, hogy híveinek, illetve a város lakóinak egy része elfordult tőle. Egyesek gyanakodva nézték tevékenységét, számon tartották beszédeit, és azt, ahogy a munkaszolgálatosokkal viselkedett. Nem csupán önmagát, a hitükben korlátozottakat, hanem a rabbit is féltette. Amikor dr. Katona Béla ügyvéd felesége katolizálni akart, komoly erkölcsi kérdésekkel kellett szembenéznie: „*A városban az esetnek hamar híre ment. Katonákat nem szerették, az asszony megtéréseben nem hittek, azt híresztelték, hogy a fürdőkádban máris megkereszteltem a zsidó nőt. A polgármester (nem szép tőle) jelentést tett a belügyminisztériumba, megkérdezvén, mi az esetben a teendője. Szinte kiderült, az egész város nyilas érzelmű, csak az igazán jó hívek tartottak ki mellettem. Szégyen megvallanom, de borzasztó félelem fogott el, enni sem tudtam, beleimbe mart a rettegés, a fogaim vacogtak.*” (247.) Becsületesen azt is feljegyezte, hogy kínzó aggodalma csak akkor enyhült, amikor a miniszteri rendelet egyértelművé tette, hogy a március 22. utáni áttéréseket nem veszik figyelembe. Ami neki a lelkiismereti vagy egzisztenciális feszültségsökkenést jelentette, sokak számára a halálhoz vezető út további lépéseit.

A könyv legsúlyosabb bekezdéseinek egyikéhez érkeztünk. Kritikus helyzetekben a vezetők felelőssége fokozottabb. Kovács Sándor püspök 1944. június 6-án koronagyűlésre érkezett Kőszegre, és „*szép beszédben fejtegette, hogy igen kényes a papi szerepre, kemény lesz annak megsértésével szemben. Óvta a papságot [a] politikai nyilatkozatoktól, a zsidókérdésbe se szóljunk bele, ne feledjük, hogy ezt a fajt most Isten bünteti azokért a bűnökért, amelyeket a keresztény erkölcsiség ellen elkövetett. /Herold József gencsi plébános levélben adott kifejezést megbotránkozásának a passzus miatt./*” (249.) A zárójeles mondat nyilván későbbi betoldás. Azt nem tudjuk meg, mit gondolt a püspöki kinyilatkoztatásról a feljegyzés írója. Vajon sejtette-e, miként hat ez a néhány mondat a háború után? A katolikus papok egy része a koronagyűlés után is segíteni kívánta az szentségekre vágyó internáltakat. A maga szerencsétlen próbálkozása mellett Tóth György és Tibor Mátyás káplán tartását, bátorságát említette. (269.)

Mi következett ezután? Mindaz, „*amit ember az embernek embertelenül készített.*” (270.) A látottak mellett egyre többször kerültek a feljegyzésekbe a hallomások. Például február 10-én hír érkezik arról, hogy a katonai alreálban (Örley és Ottlik egykori iskolájában) hatezer könyvet égettek el, mert kellett a hely a katonáknak. A kápol-

nából raktárt akarnak kialakítani. Egyre olcsóbb az emberélet is: „Állítólag megkezdődött az itt internált s még megmaradt zsidók elszállítása Németországba.” (280.)

A fejvesztett pusztítás és menekülés után megérkeztek az orosz csapatok. A velük kapcsolatos rémhírek egy része a köszgiek mindennapos negatív élményévé vált. Fiatal és idős nők szinte válogatás nélküli megerőszakolása, rablás, durvaság, mértéktelen ivászat. Az esetek leírása szinte minden esetben lakonikus: a tényekre, a látványra, a hallomásra szorítkozik. Nem a naturalisztikus részletek, hanem a számatlan megaláztatások sorakoznak egymás után. És ami fontos: a helyiek eszményítése, egyoldalú beállítása nélkül. Akadtak lányok, akik felajánlkoztak a megszállóknak, és a feldúlt lakásokba, kifosztott boltokba a magyarok közül is bemerészkedtek néhányan: zabráltak „a trógernek öltözött >úriemberek< is. Hisz a gyanú úgyis az oroszokra hárul.” (291.)

A nehéz megszállás végeláthatatlan hónapjai következtek. Megkezdődött az igazoltatás és az elszámoltatás. Most a másik oldalról fenyegetett a kitelepítés. A kommunistáknak kész névsoruk volt a Volksbund-tagokról. Székely, mint írta, segíteni szeretett volna az arra méltóknak. Közben látta az erkölcsi romlás minden változatát. Előfordult mindaz, ami ilyenkor előfordulhat: házasságon kívüli terhesség, gyilkosság, öngyilkosság, rablás, fosztogatás, kicsinyes, végzetes következményű bosszú. A volksbundisták egy része úgy menekülhetett a felelősségre vonástól, hogy rögtön beállt a kommunista pártba. Az apátplébános beiktatta naplójába azt a beszédét, amelyet a kitelepítendőek számának csökkentése érdekében a közgyűlésen mondott. Az eltávolítandók helyzetét a zsidókéval állította párhuzamba. Eközben az országos és a helyi sajtóban, illetve az újjászerveződő kisvárosi életben is mindennappossá vált a vallásellenes hangulatkeltés...

*

Ismertetőm végéhez közeledve a könyv három jellemző történetét idézem: [1945. január 5.] „Hász István tábori püspök, aki már régóta Kőszegen a zárdában tanúzik, fölkeresett, a fait accomplit jelentve arra kért, hogy Szálasi születésnapján a katonaság számára vasárnap reggel fél 9-kor tarthasson a Jézus Szíve-templomban nagymisét. Hivatkozott arra, hogy parancsnoka ezt – nélkülem – elrendelte. Mivel ma bolond világ van, gyengeségből vagy prudenciából beleegyeztem. Még azt is kívánta, hogy én mint a templom gazdája az ajtóban várjam, és köszöntsem Szálasi mint hivatalos országvezetőt. Így aztán a 8 órai német misét rövidre fogtuk, prédikáció nem volt, s hogy pedig a rendes 9 órai misére érkező jóhiszemű hívek el ne késsenek, kikötöttem, hogy a püspök atya fél 9-kor kezdett szentmiséjét prédikációjával úgy húzza, nyúzza, hogy a 9-re érkező hívek még érvényes misét hallgathassanak. Nos, 9 óra 20 percig beszélt a püspök atya, 12-szer emlegette a nyilas jelszót, a kitaratást. >Isten adjon – zengette – kitaratást arra, hogy a hazaárulókat megbüntessük.< Én nem hallgattam, de a hívek szerfelett botránkoztak a politikai ízű >szent< beszéden. Hász püspöknek a modora méznél edesebb, optimizmusa páratlan, a német győzelmet biztosra veszi. Hisz

az egyszer csak bevágódó és mindent egyből elintéző német csodafegyverekben. Azt is mondják róla – de ez nyilván nem igaz –, hogy a pápát zsidóbérencnek nevezte. Az utcán, ha papi, ha katonai ruhában jár, nyilas karlendítéssel köszönti az embereket. Szálasi szerencsére nem jött le a hegyekben készített és pompásan berendezett bunkeréből a misére.” (277.)

*

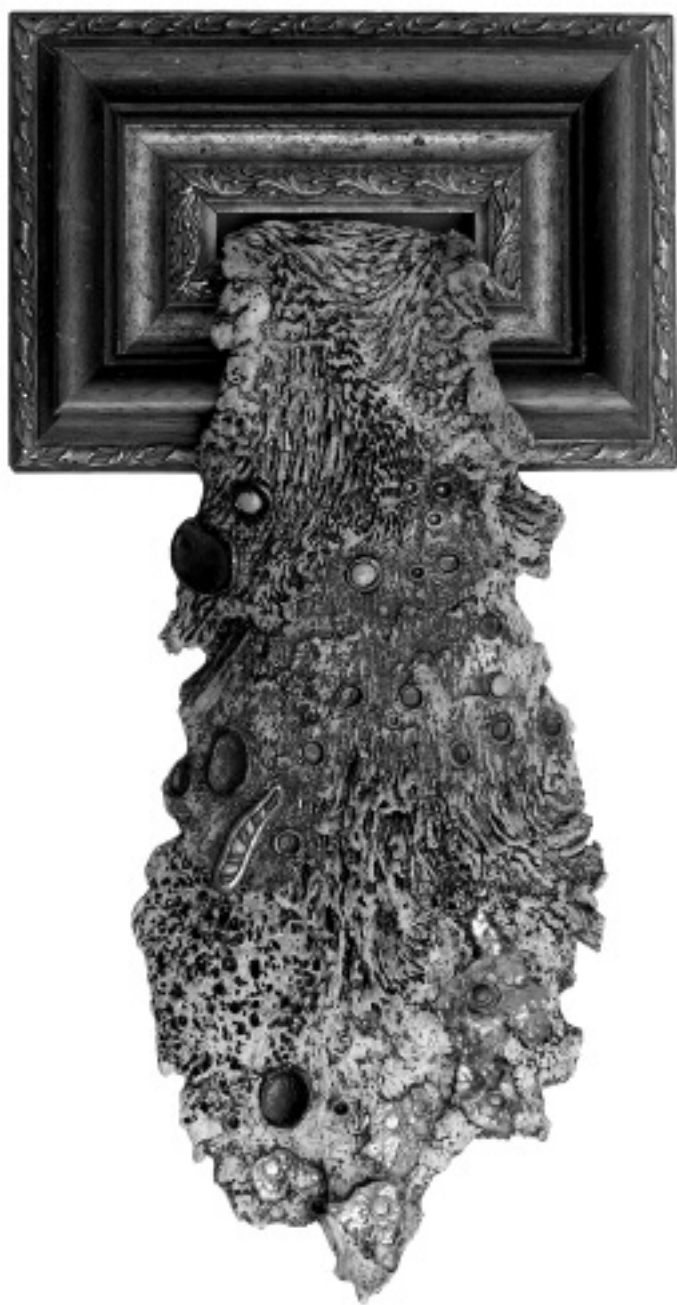
[1945. április 2.] *„Egy magyar hívem megszólított, hogy felismerem-e őt? Bizony nem. Azelőtt Hitler tökéletes mása volt, homlokába fésült hajával, kis bajuszával. Le is fényképezette magát, Hitlernek is küldött belőle. Most a kis bajusz eltűnt, a haj hátrafésülve, az arc megváltozott, s hogy múltját megbocsássák, sietni fog belépni a kommunista pártba. Különben derek katolikus ember.” (295.)*

*

[1951. február 24.] *„Jellemző változás! Valamikor a magyar szóra fogott német anyanyelvű gyermekek így mondták el a Miatyánkot: >...miképpen a mennyben, azonképpen Pinkafelden is<. Ma Ábrahám párttitkárt mondott a hittanórán egy gyermek Ábrahám pátriárka helyett.” (493.)*

*

A jól szerkesztett, bőven, alaposan jegyzetelt kötet tükröket tart. Egyszerre érzékelhetjük a megidézett időszak alakjait, szövegkörnyezetét, viselkedési mintáit, látjuk a „kor labirintusában” utat kereső apátplébános portréját. Közben figyeljük önmagunkat. Ezt felszólító mondatként is leírom: Közben figyeljük önmagunkat!

Kifolyó kép